

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA HISTORIE

**Viedenské memorandum, proces jeho prijatia a naplnenie požiadaviek
Slovákov v 60. rokoch 19. storočia**

Magisterská diplomová práca

Bc. Lucia Mišková

Vedúci magisterskej diplomovej práce: doc. PhDr. Michael Viktorík, Ph.D.

Olomouc 2023

Vyhlasujem, že som magisterskú diplomovú prácu *Viedenské memorandum, proces jeho prijatia a naplnenie požiadaviek Slovákov v 60. rokoch 19. storočia* vypracovala samostatne, na základe prameňov, literatúry a ostatných zdrojov uvedených v *Zozname prameňov a literatúry*.

V Olomouci, dňa 6. 5. 2023

.....
Bc. Lucia Mišková

Pod'akovanie

Rada by som pod'akovala ľuďom, ktorí mi pomohli pri výskume tejto magisterskej diplomovej práce. V prvom rade vedúcemu práce doc. PhDr. Michaelovi Viktoříkovi, Ph.D. za jeho rady, ochotu a čas. Ďalej by som chcela pod'akovať mojej rodine, ktorá ma podporila a pomohla mi v priebehu celého štúdia.

Obsah

Úvod.....	4
Členenie a metodika.....	8
Zhodnotenie prameňov.....	11
Slovenská historiografia a literatúra.....	15
1. Slovenské národné hnutie v prvej polovici 19. storočia.....	22
1.1. Začiatky slovenského národného hnutia.....	23
1.2. Štúrovská generácia a zjednotenie evanjelického a katolíckeho prúdu.....	25
1.3. Revolúcia 1848–1849.....	26
1.4. Slovenské národné hnutie v období neoabsolutizmu.....	29
2. Na ceste k Viedenskému memorandu.....	32
2.1. Obnovenie politickej aktivity Slovákov a vznik Memoranda národa slovenského.....	33
2.1.1. Zhromaždenie v Turčianskom sv. Martine v roku 1861.....	34
2.1.2. Memorandum národa slovenského a uhorský snem.....	36
2.2. Štefan Moyses.....	41
3. Viedenské memorandum.....	44
3.1. Ohlasy verejnosti na Viedenské memorandum.....	48
4. Činnosť Slovákov v prospech Viedenského memoranda.....	50
4.1. Situácia vo Zvolenskej župe so zreteľom na mesto Banská Bystrica a Brezno.....	50
4.1.1. Hlasovanie o sídle Matice slovenskej a proces jej potvrdenia.....	52
4.2. Proces zavádzania slovenčiny na školách v Hornom Uhorsku.....	56
4.2.1. Založenie veľkorevúckeho patronátneho evanjelického slovenského gymnázia.....	60
5. Slovenskí národní predstavitelia a rakúsko-uhorské vyrovnanie.....	63
Záver.....	70
Resumé.....	80
Zoznam prameňov a literatúry.....	81

Úvod

Vydanie Októbrového diplomu a Februárového patentu zapríčinilo vlnu nepokojov, najmä medzi uhorskými politickými predstaviteľmi, ktorí žiadali obnovenie postavenia krajiny na základe marcových zákonov z roku 1848. Obnovený politický ruch podnietil Slovákov do spísania požiadaviek, ktoré nadviazali na aktivity štúrovskej generácie z revolučných rokov 1848 až 1849. Zvolanie národného zhromaždenia v Turčianskom sv. Martine 6. júna 1861 vyvolalo politický pohyb nemad'arských národov žijúcich v Uhorsku, predkladajúcich svoje národné programy na národných kongresoch s cieľom predložiť ich najvyšším vládnym kruhom. Ďalším podnetom na vytvorenie nového politického programu a požiadaviek Slovákov boli politicko-diplomatické rokovania panovníka so zástupcami uhorského snemu, týkajúce sa štátoprávneho usporiadania habsburskej monarchie a národnostnej otázky.¹

Program *Memoranda národa slovenského* sa slovenskí účastníci svätomartinského zhromaždenia na čele s Jánom Franciscim rozhodli po hlasovaní odovzdať iba uhorskému snemu. Kálmán Tisza spísané požiadavky 26. júna 1861 prijal a *Memorandum* bolo pridelené výboru pre národnostné otázky. *Memorandum národa slovenského* sa výbor zaoberal len okrajovo. Kým požiadavky slovenského národa stihol postúpiť uhorskému snemu, panovník 22. augusta 1861 snem rozpustil.² Novozriadená deputácia na čele s banskobystrickým biskupom Štefanom Moysesom, ktorý dlhé roky pôsobil v Chorvátsku, sa s upravenými požiadavkami pod názvom *Viedenské memorandum (slovenské)* vybrala do Viedne priamo za cisárom Františkom Jozefom I. Cisár umožnil slovenskej delegácii audienciu 12. decembra 1861. Z početnej slovenskej delegácie, keď sa vo Viedni stretli podporovatelia slovenských požiadaviek z rôznych kútov Horného Uhorska, sa pred cisára postavili ôsmi. Poprednou osobnosťou delegácie bol Štefan Moyses, ktorý mal hlavné slovo pred cisárom, kanonik Tomáš Červen, archidiakon Ján Országh, superintendent Karol Kuzmány, evanjelický farár Jozef Miloslav Hurban, radca kráľovského námestníctva v disponibilitate Ján Francisci, prvý stoličný komisár v disponibilitate Viliam Paulíny-Tóth a advokát Fraňo Blaho. Súčasťou *Viedenského memoranda* bol *Návrh na privilegiálnu listinu na zriadenie a organizáciu osobitného Hornouhorského slovenského Okolia*.³ Slovenské spisy boli panovníkom odoslané kancelárovi

¹ VIRŠINSKÁ, MIRIAM: *Memorandum národa slovenského. 150. výročie*. Martin 2011, s. 16.

² MRVA, IVAN: *Slovensko a Slováci v 2. polovici 19. storočia*. Bratislava 2010, s. 105.

³ FRANCISCI, JÁN: *Črty z doby moysesovskej*. [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/989/Francisci_Crty-z-doby-moyesovskej/1 [cit. 11.11. 2022].

grófovi Antalovi Forgáchovi, ktorý ich odovzdal uhorskému námestníkovi Móricovi Pálffymu.

Viedenské memorandum spolu s doplňujúcimi dokumentmi, odovzdané cisárovi 12. decembra 1861 tvorilo širokú škálu jazykových, kultúrnych, územných a samosprávnych požiadaviek. Preto ich naplnenie trvalo dlhšiu dobu a nie všetky požiadavky, napríklad žiadosť slovenského územia pod vlastnou správou, boli splnené. Bolo by jednoduché povedať a zovšeobecňovať, že slovenské požiadavky a ich splnenie boli najvyššími uhorskými úradmi ignorované a zámerne odkladané. Pod vplyvom myšlienky rovnoprávnosti nemaďarských národnosti s maďarskou národnosťou a nátlaku cisára Františka Jozefa I. v rokoch 1861 a 1862 boli Kráľovskou uhorskou dvorskou kanceláriou vo Viedni vydávané nariadenia, ktoré sa týkali aspoň jazykovej a kultúrnej oblasti. Bolo na Kráľovskej uhorskej námestnej rade, na čele s grófom Móricom Pálffym, aby zabezpečila ich plnenie v jednotlivých hornouhorských stolicách. Nakoniec bolo Slovákom udelené povolenie na založenie kultúrnej inštitúcie Matice slovenskej, založenej v roku 1863, a z vlastných prostriedkov boli postupne v rokoch 1862 až 1869 založené tri slovenské gymnáziá. Požiadavky Štefana Moysesu vo veci bansko-bystrického katolíckeho gymnázia sa takisto podarilo na istý čas splniť a na gymnáziu bola slovenčina uznaná ako rovnoprávny jazyk s maďarskou vyučovacou rečou.

Táto práca sa bude zaoberať procesmi a okolnosťami prijatia primárne slovenských kultúrnych a jazykových požiadaviek. Zavádzanie nových jazykových a školských pomerov v hornouhorských stolicách nezáviselo len od Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárie vo Viedni a Kráľovskej uhorskej námestnej rady v Budíne, ale aj od samotných vysokopostavených stoličných úradíkov. Ako si v práci ukážeme, nariadenia Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárie boli pomerne rýchlo od odovzdania *Viedenského memoranda* vydávané a smerované Kráľovskej uhorskej námestnej rade. Týkali sa riešenia jazykových problémov hornouhorských stolíc. Uplatňovanie nových nariadení, vydávaných v prospech rovnoprávnosti slovenského a maďarského jazyka, často narazili na odpor maďarských vysokopostavených úradníkov miest. Preto nemôžeme hovoriť o zámernom odkladaní zavádzania požiadaviek slovenského národa, ako sa to často vyskytuje v dobových prameňoch alebo staršej sekundárnej literatúre. Ukážeme si to na príklade mesta Banská Bystrica, Brezno alebo Kremnica, ktoré patrili do Zvolenskej stolice. Výskum bude postavený na analýze *Pešťbudínskych vedomostí*, hlavne čísiel vydávaných v rokoch 1861–1863. Tieto roky boli najdôležitejšími v procese prijímania slovenských požiadaviek *Viedenského memoranda*. Sekcia *Pešťbudínskych vedomostí* s názvom *Dopisy* podáva obraz o dianí nielen v mestách Zvolenskej stolice, ale aj v ostatných hornouhorských stolicách. *Pešťbudínske vedomosti* informovali čitateľov o konfliktoch medzi maďarskou a slovenskou stranou a o ich riešení.

Podmienky, za ktorých boli niektoré slovenské požiadavky prijímané, nájdeme aj v dobových dielach hlavných aktérov tohto obdobia. V rámci otázky procesov a okolností prijímania slovenských požiadaviek sa budeme zaoberať najviac spomínanými osobami v dobových dielach, ktoré sa snažili oddialiť alebo zmať slovenské snahy. Jednou z týchto osôb bude zvolenský kráľovský komisár Andrej Havas,⁴ ktorý figuroval vo veci Matice slovenskej a zabránil, aby sa sídelným mestom stalo Brezno.

Druhou stanovenou otázkou bude reflektovanie skúmaného problému v dielach slovenských národných predstaviteľov 60. rokov 19. storočia. Pozrieme sa, aký zaujali postoj k uhorskej vláde a maďarskej hegemonii v Uhorsku, ako vnímali lokálne konflikty v jednotlivých nami vybraných mestách na základe informácií z *Pešťbudínskych vedomostí* a ako tieto konflikty opisovali. Odpoveď na túto otázku môžeme hľadať aj v súkromnej korešpondencii, ktorá nám mimo oficiálne prezentovaných postojov v tlači alebo dielach určeným širšej verejnosti ukáže skutočný, často emotívnejší postoj konkrétneho slovenského národného predstaviteľa. Okrem slovenských diel sa pokúsime prihliadať aj na rakúsku tlač a na jej reflektovanie slovenského národnostného problému, keďže cisár v národnostnom spore tvoril tzv. tretiu stranu. Články maďarskej tlače sú často preložené v *Pešťbudínskych vedomostiach* spolu s reakciami redakcie. Súhrnne sa teda pokúsime o analýzu reflektovania národnostného problému Slovákov v slovenskej, maďarskej a rakúskej tlači. Obraz o činnosti slovenského národného hnutia podávali pravidelne aj české *Národní listy*.

Dôležitou osobou v procese prijatia požiadaviek Slovákov aj naďalej ostáva Štefan Moyses, banskobystrický biskup a vedúca osobnosť slovenskej delegácie vo Viedni. Práca sa bude zaoberať, do akej miery sa v tomto období angažoval v celonárodných záležitostiach. Existuje viacero príspevkov, hlavne z vedeckých konferencií, ktoré sa zaoberajú biskupovou činnosťou na území dnešného Slovenska. Často je to najviac spomínaná, až heroizovaná osobnosť slovenského národa, ktorá sa zaslúžila o splnenie jazykových a kultúrnych požiadaviek Slovákov. Relatívne známou je aj jeho korešpondencia s grófom Móricom Pálffym. Na základe tejto korešpondencie a prípadne korešpondencie s Karolom Kuzmánym a jeho činnosti po roku 1861 sa pokúsime zistiť, aké kroky podnikol pre splnenie celonárodných požiadaviek, alebo či jeho snahy ostali len v medziach banskobystrického biskupstva.

V magisterskej diplomovej práci si priblížime aj ďalšie osobnosti, ktoré sa výrazne zaslúžili o splnenie jazykových a školských požiadaviek. Sú to osoby, ktorým je v slovenskej historiografii venovaná menšia pozornosť, väčšinou len v súvislosti s vymenovaním dejinných

⁴ V prameňoch a literatúre spomínaný niekedy ako Ondrej Havas alebo Havaš.

udalostí druhej polovice 19. storočia. Prvou osobnosťou je Štefan Marko Daxner, hlavný iniciátor svätomartinského zhromaždenia, ktorý vytvoril základnú podobu *Memoranda národa slovenského*. V slovenskej historiografii je najviac spájaný práve s touto udalosťou. Druhou osobnosťou je Ján Francisci, ktorý bol vedúcou osobnosťou delegácie, ktorá odovzdala *Memorandum národa slovenského* uhorskému snemu. Výrazne sa angažoval aj vo veci schvaľovania stanov Matice slovenskej a riešil problém jej sídelného mesta, bez ktorého stanovy nemohli byť schválené. V slovenskej historiografii sú často v úzadí kvôli silným osobnostiam Štefana Moyses a Karola Kuzmányho. Práca si nekladie za cieľ vytvoriť biografie Jána Francisciho a Štefana Marka Daxnera, ale pozrieť sa na udalosti druhej polovice 19. storočia skrz ich činnosť, názory v dobových dielach a korešpondenciu. Výskum bude uzatvárať zrušenie troch slovenských gymnázií a Matice slovenskej. Práca sa nebude venovať tomuto ďalšiemu, pomerne veľkému problému slovenských dejín, je však potrebné aspoň priblížiť okolnosti, ktoré k zatvoreniu viedli. O nový pohľad na problematiku sa pokúsil József Demmel v monografii „*Ludožrút*“ v *Hornom Uhorsku: Príbeh Bélu Grünwalda*,⁵ v ktorej ponúka nový priestor na výskum a vyvracia mnohé stereotypy slovenskej historiografie.

Cieľom magisterskej diplomovej práce bude objektívne odpovedať na všetky stanovené otázky a zohľadniť pri tom dôvody smerovania maďarskej a viedenskej štátnej politiky, ktorá nie vždy vyhovovala slovenským národným snahám. Znovu tak otvoríme tému procesu prijatia niektorých požiadaviek *Viedenského memoranda*, ale bez ideologickej záťaže a z novej perspektívy. Na danú problematiku budeme nahliadať prostredníctvom jednotlivých miest hornouhorských stolíc, ktoré sú najviac spomínané v *Pešťbudínskych vedomostiach* a dobových dielach. Slovenská staršia historiografia pojednávala o tomto probléme cez „veľkú“ uhorskú, resp. maďarskú politiku. To často vedie k zovšeobecňovaniu a hľadaniu kolektívneho vinníka, v tomto prípade maďarského národa. V stolicách však mohla byť situácia rôzna, a preto je dôležité na danú problematiku nahliadať cez jednotlivé stolice a vývoj situácie v nich. Takýmto prístupom sa nám otvárajú nové témy a možnosti ďalšieho bádania od najnižších úradníkov hornouhorských stolíc až po najvyššie miesta uhorskej politiky. V magisterskej diplomovej práci nebude dostatok miesta pre podrobnú analýzu miest v jednotlivých stolicách, ale týmto výskumom môžeme otvoriť ďalší priestor na výskum úlohy miest v národnostnej politike Slovákov. Ako sme už spomínali, základom práce bude štúdium novín, dobových diel a korešpondencie. Keďže noviny a dobové diela boli určené širšej verejnosti, dozvedáme sa z nich oficiálne postoje jednotlivých aktérov, a z korešpondencie, ktorá bola osobná a určená

⁵ DEMMEL, JÓZSEF: „*Ludožrút*“ v *Hornom Uhorsku. Príbeh Bélu Grünwalda*. Bratislava 2020.

len do rúk adresátovi, môžeme vyčítať skutočný vývin osobnosti, premeny názorov a okamžité reakcie na aktuálne udalosti. Dôležité pre tento výskum bude podať objektívny a podrobný pohľad na udalosti 60. rokov 19. storočia s prihliadnutím nielen na slovenské, ale aj maďarské a rakúske pramene a literatúru.

Členenie a metodika

Práca je rozdelená do piatich kapitol, ktoré sme pre väčšiu prehľadnosť textu a udalostí rozdelili do podkapitol. Práca je členená tak, aby sme čitateľa uviedli do problematiky cez vznik národného hnutia a jeho postupný vývoj na základe širšieho medzinárodného kontextu, keďže slovenské národné hnutie reagovalo na udalosti v rámci diania v Rakúsku a Uhorsku. V jednotlivých obdobiach 19. storočia sa ciele a názory slovenského národného hnutia menili v súvislosti s rakúskou a maďarskou politikou a potrebami slovenského národa. Preto si slovenské národné hnutie predstavíme od jeho vzniku koncom 18. a začiatkom 19. storočia, až po 60. roky 19. storočia, keď už mali slovenské požiadavky jasnú politickú štruktúru a program.

V prvej kapitole magisterskej diplomovej práce sa budeme venovať začiatkom slovenského národného hnutia v prvej polovici 19. storočia. Text bude dôležitý pre uvedenie čitateľa do problematiky slovenských národných pohybov v 60. rokoch 19. storočia. Predstavíme si hlavné osobnosti prvej polovice 19. storočia slovenskej aj maďarskej národnosti. Kapitola sa bude venovať cieľom slovenského národného hnutia v tomto období a spojeniu katolíckeho a evanjelického prúdu v rámci slovenského národného hnutia. Dôležitou prelomovou udalosťou bude revolúcia 1848–1849, ktorej bude venovaná samostatná podkapitola. Počas revolúcie sa formoval prvý národný program Slovákov. V poslednej podkapitole sa budeme venovať činnosti slovenského národného hnutia v období neoabsolutizmu. Jednotlivé udalosti prvej polovice 19. storočia budú zasadené do širšieho medzinárodného kontextu a slovenské národné pohyby popíšeme v súvislosti s viedenskou, maďarskou, českou a chorvátskou politikou, ktorá najmä počas revolúcie 1848–1849 zohrala dôležitú úlohu v procese formovania slovenského národného hnutia. Kapitolu uzavrieme vydaním Októbrového diplomu v roku 1860 a Februárového patentu v roku 1861. V tejto kapitole budú spracované závery slovenských, českých a rakúskych historikov, keďže obdobie slovenských dejín prvej polovice 19. storočia je kvalitne a obsérne spracované.

Cieľom druhej kapitoly bude popis udalostí, ktoré viedli k spísaniu tretieho politického programu, v slovenskej historiografii známeho ako *Viedenské memorandum*. *Viedenské*

memorandum bolo spolu s ďalšími dokumentami odovzdané cisárovi 12. decembra 1861. V kapitole si ukážeme, aký dopad malo zavedenie Februárovej ústavy na maďarský a slovenský národ, ktoré udalosti viedli k vydaniu novej ústavy, a predstavíme si činnosť slovenských národných predstaviteľov – Štefana Marka Daxnera, Jána Francisciho, Štefana Moysesu, Jozefa Miloslava Hurbana a Karola Kuzmányho. Osobitnú podkapitolu budeme venovať svätomartinskému národnému zhromaždeniu, ktoré sa konalo 6. až 7. júna 1861 a vzniku *Memoranda národa slovenského*, na ktorého základe neskôr vznikli upravené požiadavky *Viedenského memoranda*. Ukážeme si, ktoré boli najviac diskutované body *Memoranda národa slovenského* a nezhody o jeho predložení snemu alebo cisárovi. Kapitola sa bude zaoberať *Memorandom* v súvislosti s uhorským snemom a následným rozpustením uhorského snemu 22. augusta 1861. Predtým, ako sa budeme venovať samotnému *Viedenskému memorandu*, si v krátkosti predstavíme osobu banskobystrického biskupa Štefana Moysesu a zoznámime sa s jeho činnosťou pred príchodom do Horného Uhorska a následne s jeho činnosťou už ako banskobystrického biskupa.

Tretia kapitola sa bude venovať *Viedenskému memorandu* a okolnostiam postavenia Štefana Moysesu na čelo viedenskej delegácie. Budeme sa snažiť vysvetliť dôvody, ktoré viedli Štefana Moysesu k postaveniu sa na čelo viedenskej delegácie, keďže to bol jeden z jeho prvých krokov v prospech celého slovenského národa. Štefan Moyses sa nezúčastnil svätomartinského zhromaždenia a angažoval sa len v záležitostiach banskobystrickej diecézy. V kapitole ďalej popíšeme obsah *Viedenského memoranda* a dokumentov, ktoré ho dopĺňali. Boli nimi *Návrh na privilegálnu listinu na organizáciu osobitného Hornouhorského slovenského Okolia a Prosbopis Slovákov*. Štefan Moyses k týmto dokumentom priložil aj osobnú žiadosť o školstve, zameranú na katolícke slovenské školy. Opíšeme priebeh audiencie u cisára, kto sa jej zúčastnil, a ako na sťažnosti a prosby reagoval samotný cisár František Jozef I. Verejnosť o týchto udalostiach informovali *Pešťbudínske vedomosti* a zmienili sa o nich aj *Wiener Zeitung*. Kapitola sa bude venovať ohlasom slovenskej a maďarskej verejnosti na odovzdanie *Viedenského memoranda* cisárovi, ktoré sa stretlo s negatívnou aj pozitívnou reakciou.

V štvrtej kapitole s názvom Činnosť slovenských národných predstaviteľov v prospech *Viedenského memoranda* sa budeme venovať procesom a okolnostiam, za akých boli predovšetkým kultúrne a jazykové požiadavky prijímané. Na základe výskumu Józsefa Demmela, ktorý sa zaoberal situáciou v Banskej Bystrici, si priblížime dianie vo Zvolenskej stolici, kde Štefan Moyses pôsobil. Na základe ďalších prameňov, napríklad od Svetozára Hurbana Vajanského alebo Gustáva Kazimíra Zechentera-Laskomerského, budeme analyzovať, ako tento banskobystrický konflikt vnímali. Svetozár Hurban Vajanský nás informuje

o niekoľkých protislovenských akciách zameraných proti Štefanovi Moysesovi a zavádzaniu slovenčiny na banskobystričskom katolíckom gymnáziu. Predstavíme si osobu Antona Radvánszkeho, ktorý v tomto období výrazne podporoval protislovenské akcie vo Zvolenskej stolici. Ďalším problémom tejto kapitoly bude priebeh hlasovania o sídle Matice slovenskej v meste Brezno, v ktorom mestské zastupiteľstvo na podnet Andreja Havasa nakoniec Maticu slovenskú do mesta neprijalo. Procesom prijatia a následného neprijatia nás budú sprevádzať Július Botto, Gustáv Kazimír Zechenter-Laskomerský, Svetozár Hurban Vajanský a redakcia *Pešťbudínskych vedomostí*. Podkapitola o Matici slovenskej sa bude venovať aj zdĺhavému schvaľovaniu jej stanov, prekážkam, ktoré museli autori stanov prekonať, a akými procesmi samotné schvaľovanie Matice slovenskej muselo prejsť. Ďalej sa budeme venovať zavádzaniu slovenčiny na školách v Hornom Uhorsku a na základe príspevkov v *Pešťbudínskych vedomostiach* si ukážeme, ako prebiehalo v jednotlivých hornouhorských mestách. *Pešťbudínske vedomosti* podrobne informovali o nariadeniach Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárie vo Viedni a Námesnej rady v Budíne. Na základe týchto nariadení budeme analyzovať, ako rýchlo sa nariadenia dostávali do platnosti v Hornom Uhorsku. Ukážeme si to na príklade miest Banská Bystrica, Kremnica, Banská Štiavnica a Nitra, ktoré sú najviac spomínanými mestami v *Pešťbudínskych vedomostiach*. Samostatnú kapitolu budeme venovať založeniu patronátneho evanjelického gymnázia vo Veľkej Revúcej, ktoré bolo prvým slovenským gymnáziom založeným Slováckmi. Ukážeme si špecifiká zakladania veľkorevúckeho gymnázia, predstavíme si hlavné osobnosti figurujúce v tomto procese, a aký úspech toto gymnázium malo.

Piatou, poslednou, kapitolou uzavrieme výskum magisterskej diplomovej práce a ukážeme si, čo sa dialo so slovenskými národnými predstaviteľmi po roku 1863 v kontexte plánovania rakúsko-uhorského vyrovnania, a aký malo rakúsko-uhorské vyrovnanie dopad na slovenských národných predstaviteľov a na novozaložené slovenské inštitúcie. Priblížime si osoby figurujúce v procese vyrovnania, zmeny v rakúskej a maďarskej politike, a čo viedlo k zatvoreniu troch slovenských gymnázií a Matice slovenskej. Cieľom kapitoly nebude podrobne sa zaoberať rakúsko-uhorským vyrovnaním, ale uzavrieť obdobie, v ktorom Slováci dostali možnosť uplatniť jazykové a školské práva. Kapitola zároveň stručne predstaví „novú“ skupinu slovenských národných predstaviteľov, Novú školu slovenskú, ktorá sa postavila do opozície proti Starej škole slovenskej. V kapitole tak otvoríme ďalšie obdobie slovenského národného hnutia, ktoré nám ponúka ďalšie možnosti bádania.

Zhodnotenie prameňov

V tejto práci bude využitá široká škála prameňov, ktorej ťažisko spočíva na detailnej analýze najmä slovenských novín – *Pešťbudínskych vedomostí*, ktoré prinášali aktuálne dianie v celkom Rakúsku a Uhorsku. Ďalšími prameňmi budú rakúske noviny *Wiener Zeitung*, z ktorých sa pokúsime zistiť, aký mala rakúska tlač postoj k slovenským národným snahám, korešpondencia Jána Francisciho, Štefana Moyses, Karola Kuzmányho a ďalších, dobové diela a spisy od Júliusa Botta, Jána Francisciho, Svetozára Hurbana Vajanského, Štefana Marka Daxnera a Gustáva Kazimíra Zechentera-Laskomerského. Zameriame sa aj na spis maďarského politika a spisovateľa baróna Eötvösa Józsefa – *A Nemzetiségi kérdés*⁶ – vydaný v roku 1865, alebo na jeho skorší spis z roku 1850 napísaný v nemeckom jazyku pod názvom *Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich*.⁷

Od 19. marca 1861 začali tlačou Uhorskej kráľovskej univerzity v Budíne vychádzať slovenské politické noviny *Pešťbudínske vedomosti*.⁸ O povolenie na ich vydanie žiadal Ján Francisci, ktorý sa stal ich prvým redaktorom. Primárnou úlohou vzniku *Pešťbudínskych vedomostí* bolo zjednotiť Slovákov v národnostnej otázke a pravidelne ich informovať o politickom dianí v krajine. Vychádzali do roku 1870, pravidelne dvakrát do týždňa v utorok a piatok. Prvý ročník obsahoval 83 čísel, druhý až deviaty ročník približne 105 čísel a posledný desiaty ročník vyšiel so 17 číslami. Každé číslo malo od 4 do 8 strán a vydávané články boli zoradené do troch stĺpcov. Prvá, titulná, strana *Pešťbudínskych vedomostí* bola venovaná dôležitým politickým článkom, týkajúcich sa najmä slovenského územia. *Pešťbudínske vedomosti* dávali prispievateľom priestor na vyjadrenie sa napríklad ku kritickým článkom a komentárom maďarských politických novín *Sürgöny*, zverejňovali listy dopisovateľov zo slovenských stolíc týkajúce sa stoličných zhromaždení, na ktorých sa riešilo používanie úradnej reči, alebo spolkovej činnosti študentov a obyvateľov danej stolice. Rubrika *Domáce zprávy* zdieľala s čitateľmi dianie v Budíne alebo Viedni. Zväčša na predposlednej strane sa venovali správam zo zahraničia, *Zprávy zahraničné*, z Ruska, Turecka, Francúzska alebo Nemecka. Posledná strana novín bola venovaná oznamom, viedenskej burze a otvorenej pošte. *Pešťbudínske vedomosti* nemali pevnú štruktúru a môže sa stať, že politický článok nájdeme aj na poslednej strane čísla. Postupne pribúdali nové rubriky, napríklad *Besednica* alebo *Novinky*.

⁶ EÖTVÖS, JÓZSEF: *A Nemzetiségi kérdés*. [online]. Dostupné z <https://mek.oszk.hu/06800/06839/06839.htm> [cit. 11. 11. 2022]

⁷ EÖTVÖS, J.: *Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich*. Pest 1850.

⁸ *Pešťbudínske vedomosti* (Pešť) roč. 1., 1861 – roč. 3., 1863.

*Wiener Zeitung*⁹ vznikli v roku 1703 pod názvom *Wienerisches Diarium*. Stali sa najstaršími novinami na svete a dodnes fungujú pod záštitou Rakúskej republiky. Od roku 1812 sa *Wiener Zeitung* stali oficiálnym orgánom vlády. Od roku 1814 vychádzali každý deň a po roku 1848 nepravidelne, spolu s nimi, vychádzal *Abendsblatt* alebo *Amtsblatt*. Po roku 1848 predstavili nový publicistický útvar fejtón a ako prvé zaviedli pravidelnú rubriku o kultúre. Noviny obsahovali úradnícku a neúradnícku časť, informovali o politickom dianí v monarchii aj vo svete, o svetových a domácich výstavách, hospodárstve a verejnom živote. Posledné stránky boli venované inzercii. V rokoch 1850–1865 bol šéfredaktorom novín Leopold Schweizer.

V práci bude využitá korešpondencia hlavných aktérov pri presadzovaní požiadaviek Slovákov. Vďaka nej môžeme sledovať neoficiálne osobné postoje a názory určené do súkromných rúk, a nie verejnosti. V práci budeme analyzovať korešpondenciu Jána Francisciho, ktorý si dopisoval s viacerými osobnosťami slovenského politického života, Štefana Moysesu a grófa Mórica Pálffyho a Štefana Moysesu a Karola Kuzmányho. Zameriame sa hlavne na oblasť školstva, reči, založenie Matice slovenskej a slovenských gymnázií.

Michal Eliáš pripravil v roku 2004 publikáciu s názvom *Listy Jána Francisciho 2 (1851–1902)*.¹⁰ Listy sú adresované rôznym predstaviteľom slovenského národného a politického života, napríklad Pavlovi Dobšinskému, Gustávovi Zechenterovi Laskomerskému, Jánovi Drahotínovi Makovickému, Andrejovi Sládkovičovi, Štefanovi Moysesovi alebo Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi. Pre prácu budú dôležité listy druhej polovice 19. storočia, ktoré sa venujú spoločenským a politickým udalostiam. Budeme sa venovať najmä *Viedenskému memorandu* a prijatiu jeho požiadaviek, zakladaniu Matice slovenskej a slovenských gymnázií a aktivitám Jána Francisciho v rokoch 1861–1863.

*Črty z doby moysesovskej*¹¹ od Jána Francisciho vyšli v malom zborníku Svetozára Hurbana Vajanského v roku 1897. Práca vyšla ešte počas života Jána Francisciho. Vo viacmenej spomienkovom texte opisuje vzťah a činnosť Štefana Moysesu, udalosti okolo svätomartinského zhromaždenia a spísania *Memoranda národa slovenského* a *Viedenského memoranda*, a udalosti, ktoré nasledovali po odovzdaní *Viedenského memoranda* cisárovi. Text začína príchodom biskupa Štefana Moysesu do Banskej Bystrice a končí schválením stanov

⁹ *Wiener Zeitung* (Wien) č. 288, 1861 – č. 301, 1863.

¹⁰ ELIÁŠ, MICHAL (ed.): *Listy Jána Francisciho 2 (1851–1902)*. [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1901/Francisci_Listy-Jana-Francisciho-2/4 [cit. 12.11. 2022].

¹¹ FRANCISCI, JÁN: *Črty z doby moysesovskej*. Turčiansky sv. Martin 1897. [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/989/Francisci_Crty-z-doby-moyesovskej/1 [cit. 12.11. 2022].

a založením Matice slovenskej. Venuje sa aktivitám Slovákov, ktoré viedli k splneniu jedného z bodov *Viedenského memoranda* – otvorení Matice slovenskej.

František Bokes v roku 1958 spracoval literárnu pozostalosť Štefana Marka Daxnera s názvom *V službe národa*.¹² V diele je spracovaná najmä publicistická činnosť Štefana Marka Daxnera – časopisecké články prevažne z *Pešťbudínskych vedomostí*, Daxnerov politický program z roku 1865 a *Okružný list* z roku 1866. Obsahom publikácie je aj jeho vlastný životopis. Štefan Marko Daxner sa vo svojich príspevkoch vyjadruje k aktívnemu zápasu Slovákov za svoje práva. Niektorými príspevkami sa dielo javí ako radikálnejšie a môžeme vidieť vývoj autorovej argumentácie v prospech slovenského národa.

Svetozár Hurban Vajanský vydal v roku 1897 dielo *Život Štefana Moyses*.¹³ Nami používané tretie vydanie vydala Matica slovenská v roku 1947 v rámci edície *Sobrané diela*, zväzok XV. Vajanský opísal život biskupa Štefana Moyses, jeho pôsobenie v Chorvátsku a na Slovensku. Dielo je súpisom rozsiahlej činnosti Štefana Moyses, pre nás dôležitej od roku 1861. Zameriame sa na udalosti, ktoré nasledovali po odovzdaní *Viedenského memoranda* cisárovi, a akú úlohu tu zohrával práve Štefan Moyses, ktorý bol na území dnešného Slovenska obľúbený kvôli jeho angažovanosti v presadzovaní práv Slovákov. Dielo podáva obraz národnostných konfliktov vo Zvolenskej stolici. Vajanský sa vyjadruje aj k činnosti „nepriateľov“ Štefana Moyses, ktorí sa snažili zabrániť zavádzaniu jazykových a školských požiadaviek v stolici.

Dielo Júliusa Botta *Dejiny Matice Slovenskej (1863—1875)*¹⁴ vyšlo v roku 1923 v Turčianskom sv. Martine. Zaoberá sa samotným vznikom inštitúcie, akými ťažkosťami si museli jej zakladatelia prejsť, kým získali povolenie na jej schválenie, stanovami Matice slovenskej a valnými zhromaždeniami. Ďalším jeho dôležitým dielom je *Slováci — vývin ich národného povedomia I*,¹⁵ ktoré sa zaoberá dejinami Slovákov od najstarších slovenských dejín až do roku 1875. Prvý zväzok tohto diela vyšiel v roku 1906. Július Botto sa na udalosti 19. storočia pozerá a hodnotí ich s odstupom. Aj napriek tomu je dielo silne citovo zafarbené a zamerané proti maďarskému národu. Dielo však ponúka chronologický súpis udalostí

¹² DAXNER, MARKO ŠTEFAN.: *V službe národa*. [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1457/Daxner_V-sluzbe-naroda/10 [cit. 12.11. 2022].

¹³ VAJANSKÝ, HURBAN SVETOZÁR: *Život Štefana Moyses*. Turčiansky sv. Martin 1947.

¹⁴ BOTTO, JÚLIUS: *Dejiny Matice Slovenskej (1863—1875)*. [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/902/Botto_Dejiny-Matice-Slovenskej-1863-1875/4#ftn.id2504558 [cit. 12. 11. 2022].

¹⁵ BOTTO, J.: *Slováci — vývin ich národného povedomia I*. [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1044/Botto_Slovaci-vyvin-ich-narodneho-povedomia-1/1 [cit. 12. 11. 2022].

v monarchii, venuje sa daniu v hornouhorských stoliciach a opisuje činnosť a osudy hlavných slovenských predstaviteľov.

Posledným dôležitým dobovým dielom budú spomienky Gustáva Kazimíra Zechentera-Laskomerského, slovenského lekára, publicistu a prozaika. Ako lekár pôsobil hlavne v Banskej Bystrici, Brezne a Kremnici. V diele *Päťdesiat rokov slovenského života II*¹⁶ sa venuje svojmu pôsobeniu v týchto mestách, cestám po Zvolenskej stolici a súkromnému životu. Z jeho diela máme k dispozícii informácie o dianí v monarchii, slovensko-maďarských konfliktoch vo Zvolenskej stolici a probléme umiestnenia Matice slovenskej.

Archívnym prameňom použitým v práci je spomínaná korešpondencia, ktorú nájdeme v Literárnom archíve Matice slovenskej a Slovenskej národnej knižnici v Martine. Tlačené pramene, noviny, sú dostupné na internete. *Pešťbudínske vedomosti* sú zdigitalizované na stránke digitálnej knižnice Univerzitnej knižnice v Bratislave. *Wiener Zeitung* sa nachádzajú na portáli ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften. Vďaka Zlatému fondu denníka SME máme prístupné zdigitalizované diela Jána Francisciho, Štefana Marka Daxnera, Júliusa Botta a Gustáva Kazimíra Zechentera-Laskomerského a súpis korešpondencie Jána Francisciho. Problémom pri výskume maďarsko-slovenských vzťahov v 19. storočí je zaujatý naratív prameňov. V dobe, keď tieto pramene vznikali, tomu inak nemohlo byť, keďže reagovali na aktuálne dianie. Slováci sa stavali do pozície obetí, a to sa odzrkadľuje aj v dobovej tlači, dielach a korešpondencii. Preto je potrebné pozrieť sa na problém aj z „druhej strany“, čo viedlo maďarských politikov k utláčaniu nielen slovenského národa, ale aj iných nemaďarských národností žijúcich v Uhorsku. K prameňom pochádzajúcim z obdobia 19. storočia treba pristupovať neutrálne a neinterpretovať udalosti pohľadom pisateľa. Aj napriek tomu, že v prameňoch nájdeme dôležité faktografické informácie, často sú ovplyvnené emóciami pisateľa, či už v korešpondencii, alebo spomienkovom diele. Analýza prameňov musí preto prebiehať s citovým odstupom a odľahčením textu prameňa od ich emočnej stránky. Na druhej strane nám poskytujú vnímanie aktuálnej situácie pisateľom a dá sa z nich vyrekonštruovať jeho jasný postoj, v tomto prípade postoj k procesu zavádzania slovenských žiadostí smerovaných cisárovi. Z postoja pisateľa, či už korešpondencie, alebo spomienkového diela, môžeme zachytiť vývoj jeho názorov, emócií a argumentácie. Čo sa faktografických informácií týka, nemusia sa vždy zhodovať. Problémom bývajú najmä informácie v korešpondencii, ktorá

¹⁶ ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, KAZIMÍR GUSTÁV: *Päťdesiat rokov slovenského života II*. [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1367/Zechenter-Laskomersky_Patdesiat-rokov-slovenskeho-zivota-II/1 [cit. 12. 11. 2022].

nebola určená širšej verejnosti. Je preto dôležité informácie v prameňoch porovnávať s informáciami napríklad v tlači, ktorá podávala oficiálne informácie širokej verejnosti. Z dôvodu zaujatosti prameňov bude dôležitý aj medzinárodný kontext s prihliadnutím na politickú situáciu v celej monarchii, ktorú v práci predstavíme.

Slovenská historiografia a literatúra

Korene slovenskej historiografie môžeme hľadať už v prvej polovici 19. storočia v súvislosti s hľadaním historického práva na existenciu slovenského národa. Zvýšený záujem o najstaršie slovenské národné dejiny poskytol priestor pre vznik prvých historických diel. Hlavnými aktérmi prvej polovice 19. storočia boli Ján Kollár a Pavel Jozef Šafárik a ich spisy. Prostredníctvom novej definície národa, ktorou sa zaoberali aj iné európske národy, vznikla prvá historiografická tradícia. Išlo sa o syntetické diela, ktorých najdôležitejším prvkom bola nacionálna angažovanosť autorov.¹⁷ Okrem hľadania najstaršej histórie slovenského národa sa slovenskí jazykovedci snažili formulovať slovenský spisovný jazyk. Od Pavla Jozefa Šafárika je to napríklad dielo *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*.¹⁸ Prvá polovica 19. storočia je charakteristická spoluprácou slovenských, českých, chorvátskych a slovinských jazykovedcov a národných predstaviteľov. Súviselo to s formovaním literárnych programov, spisovného jazyka, spoluprácou na základe literárnej vzájomnosti Jána Kollára a položením základov literárnej slavistiky.¹⁹ Paralelne sa teda s formovaním slovenského národa formovala aj slovenská národná historiografia. V priebehu celého 19. storočia môžeme sledovať spisy a diela slovenskej národnej inteligencie, ktoré sa venujú histórii Slovákov, alebo tvorbe životopisov jednotlivých významných osobností slovenských dejín v 19. storočí.

Ďalšou dôležitou osobnosťou začiatku 20. storočia je Július Botto a jeho dielo *Slováci – vývin ich národného povedomia*.²⁰ Július Botto sa primárne venuje obdobiu nazývanému „národné obrozenie“. Od roku 1918 sa začínajú utvárať základné etapy slovenského národného formovania v 19. storočí.²¹ Problém slovenskej historiografie 19. a prvých desaťročí 20.

¹⁷ PODOLAN, PETER: *Aspekty slovenskej historiografie generácie Jána Kollára a Pavla Jozefa Šafárika*. Forum Historiae, 1, 2007, č. 1, s. 21-33.

¹⁸ ŠAFÁRIK, JOZEF PAVOL: *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí*. [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1201/Safarik_Dejiny-slovanskeho-jazyka-a-literatury-vsetkych-nareci-Uvod/1 [cit. 12. 11. 2022].

¹⁹ ROZMAN, ANDREJ: *Kultúrne vzťahy v období národného obrozenia (1809–1848)*. Slovenská literatúra, 55, 2008, č. 6, s. 21-36.

²⁰ BOTTO, J.: *Slováci – vývin ich národného povedomia I*. [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1044/Botto_Slovaci-vyvin-ich-narodneho-povedomia-1/1 [cit. 12. 11. 2022].

²¹ KOVÁČ, DUŠAN a kol. (ed.): *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava 2013, s. 7.

storočia tkvie v spomínanej nacionálnej angažovanosti autorov. Spisy a diela, ktoré sa vydávali, mali silný proslovenský charakter a tento naratív preberali slovenskí autori bez prihliadnutia na maďarský výklad dejín a preberali jazyk prameňov 19. storočia.

Za zakladateľa profesionálnej slovenskej historiografie je považovaný Daniel Rapant, ktorý sa intenzívne venoval slovenským dejinám 19. storočia, predovšetkým maďarizácii, sedliackym povstaniam, slovenskej revolúcii v rokoch 1848–1849 a *Viedenskému memorandu slovenskému*. Pôsobil hlavne v 30. až 50. rokoch 20. storočia. Zaslúžil sa o dôslednú a širokú dokumentáciu udalostí v dejinách Slovákov v 19. storočí, so zameraním na revolúciu 1848–1849.²² Výskumy Daniela Rapanta vychádzali vo viacerých zväzkoch a sú považované za jeho životné diela. Ďalším dôležitým autorom tohto obdobia je František Bokes, ktorý napísal *Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí*.²³ Štúdia rieši problém slovenského národného územia – vývin jeho návrhov od začiatku 19. storočia, jeho vymedzenie v *Memorande národa slovenského* a vo *Viedenskom memorande* z r. 1861 a rôznych predstáv popredných slovenských aktérov o slovenskom území. Autor sa zaoberá aj územnými národnostnými požiadavkami po r. 1867. V roku 1945 vydáva František Bokes populárno-náučné dielo *Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias až po oslobodenie*.²⁴ Kniha podáva celkový obraz dejinného vývinu Slovenska a Slovákov od najstarších čias po rok 1945. Výskum dejín Slovákov v 19. storočí neovplyvnil ani komunistický režim 20. storočia. Publikácie sú cenené kvalitným spracovaním archívneho materiálu. Príkladom je edícia Františka Bokesa z roku 1962 s názvom *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1849*²⁵, ktorú vydala Slovenská akadémia vied. Z roku 1971 máme zborník *Štefan Moyses 1869–1969*²⁶ vydaný Maticou slovenskou v Martine pri príležitosti konania vedeckej konferencie venovanej životu a dielu Štefana Moyses. Organizovali ju Historický ústav SAV, Ústav slovenskej literatúry SAV a Matica slovenská pri príležitosti 100. výročia úmrtia Štefana Moyses. Zborník sa venuje účinkovaniu Štefana Moyses po odovzdaní *Viedenského memoranda* cisárovi – jeho urgovaniu schválenia stanov Matice slovenskej a písaniu listov uhorskému miestodržiteľovi Móricovi Pálffyemu. Autori rozoberajú prvé valné zhromaždenie uznanej Matice slovenskej, vývoj banskobystrického gymnázia (obdobie aj po r. 1862) a spory o slovenčinu na banskobystrickom gymnáziu. Hlavnými aktérmi v tomto spore boli Anton

²² RAPANT, DANIEL: *Slovenské povstanie roku 1848–1849*. Prvý diel. *Slovenská jar 1848*. Turčiansky sv. Martin 1937.

²³ BOKES, FRANTIŠEK: *Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí*. Turčiansky sv. Martin 1945.

²⁴ BOKES, F.: *Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po oslobodenie*. Bratislava 1946.

²⁵ BOKES, F.: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914*. 1. diel. *1848–1867*. Bratislava 1962.

²⁶ WINKLER, TOMÁŠ (ed.): *Štefan Moyses 1869–1969 – Zborník vedeckej konferencie*. Martin 1971.

Radvánszky a Béla Grünwald. V roku 1988 vyšiel zborník s názvom *Z prameňov národa: Na pamiatku stodvadsiateho piateho výročia vzniku Memoranda slovenského národa z roku 1861*,²⁷ ktorý zostavil Michal Eliáš. Zborník pojednáva o období vzniku *Memoranda* a zachytáva potrebu jeho vzniku v súvislosti s európskymi udalosťami 19. storočia. Príspevky sa nevenujú len situácii v Hornom Uhorsku, ale aj v okolitých krajinách, ktoré boli pod správou Uhorska, venujú sa hlavným tvorcom a presadzovateľom *Memoranda* a jeho odrazu v dobovej literatúre. Problém hľadania slovenskej identity a riešenia slovenskej otázky, ktorá bola v minulosti spájaná s uhorskou – maďarskou, a po roku 1918 s otázkou československou alebo českou, vidíme aj v tomto období v ignorovaní maďarskej otázky a odmietaní jej pochopenia. Hľadanie vlastnej slovenskej identity bolo zavŕšené vznikom samostatnej Slovenskej republiky, ale aj napriek tomu bol maďarský prvok na Slovensku v 20. storočí reflektovaný veľmi emotívne a ukazuje sa to na nedôvere a napätí v slovensko-maďarských vzťahoch.²⁸ Autori, ktorí publikovali počas trvania komunistického režimu, sa venovali predovšetkým tvorbe syntetických diel. Diela sú ovplyvnené komunistickou terminológiou a výrazne v nich absentuje náboženská problematika 19. storočia, ktorá je úzko spojená s formovaním národného hnutia.

Po roku 1989 sa pozornosť historikov obrátila k dejinám 20. storočia, ktoré bolo nutné „očistiť“ od nepravdivých informácií komunistického režimu, ale takisto sa objavuje miesto aj pre výskum nových tém 19. storočia. Urgentná potreba nahliadať na dejiny slovenského národa v 19. storočí v širokých časopriestorových súvislostiach sa ukazuje práve v 90. rokoch.²⁹ V roku 1992 vychádza monografia autorov okolo Ľubomíra Liptáka *Politické strany na Slovensku 1860-1989*. Monografia ponúka prehľad politických strán a programov, začínajúc prvou politickou stranou na území dnešného Slovenska, Slovenskou národnou stranou založenou v r. 1871. Aj napriek tomu, že dielo nie je veľmi hĺbkové, efektívne analyzuje danú problematiku. V roku 1998 vychádza stručná monografia od Tibora Pichlera *Národovci a občania: O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*.³⁰ Ide o súbor statí uverejnených v časopisoch a zborníkoch. Autor sa zaoberá národoveckými textami štyroch osobností, ktoré reprezentujú odlišné stanoviská v národotvornom procese a odlišné názory na vykonávanie slovenskej národnej politiky. Tibor Pichler sa zaoberá Kollárovým apolitickým slovanským

²⁷ ELIÁŠ, M. (ed.): *Z prameňov národa. Na pamiatku stodvadsiateho piateho výročia vzniku Memoranda slovenského národa z roku 1861*. Martin 1988.

²⁸ IRMANOVÁ, EVA: *Fenomén nacionalizmu v maďarsko-slovenských vzťahoch. Konflikty, traumata, styčné body ve výkladu spoločných dejín 19. a 20. století*. Soudobé dejiny, 11, 2004, s. 143-144.

²⁹ KOVÁČ, D. a kol. (ed.): *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*, s. 8.

³⁰ PICHLER, TIBOR: *Národovci a občania. O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*. Bratislava 1998.

kultúrnym nacionalizmom, Štúrovou predmarcovou romanticko-realistickou koncepciou nacionalizmu, Palárikovou koncepciou liberalizmu a Záborského sociálnou pedagogikou.³¹ V tom istom roku vychádzajú *Dejiny Slovenska*³² od Dušana Kováča. Monografia zachytáva obdobie od príchodu Slovanov až po vznik Slovenskej republiky. Autor sa v niektorých pasážach nevyhol jednostrannému pohľadu na problematiku, čo je pretrvávajúci problém pri riešení slovensko-maďarských vzťahov.

Po roku 2000 sa slovenskí historici snažia vo svojom výskume zameriavať na užšie obdobie slovenských dejín, ktoré nám ponúka podrobnejšie spracovanie danej problematiky. Ivan Mrva v roku 2010 vydáva monografiu *Slovensko a Slováci v 2. polovici 19. storočia*.³³ Kniha sa zaoberá aktivitami Slovákov od druhej polovice 19. storočia, revolúcie v r. 1848/1849, až po r. 1900. Autor sa sústreďuje na politické, hospodárske aj sociálne dejiny. Problémom monografie je opäť jednostranný pohľad na problematiku národných snáh Slovákov. Kniha je plná citovo zafarbených slov a záverov a absentuje v nej poznámkový aparát, vďaka ktorému by sme vedeli niektoré závery autora overiť. Milan Krajčovič v knihe *Slovenské národné hnutie v medzinárodnom kontexte*³⁴ podáva obraz slovenského národného hnutia v súvislosti s ďalšími slovanskými národmi v Uhorsku, keďže Slováci rozvíjali spoločný emancipačný zápas v Uhorsku proti „centru utláčateľskej moci“ spoločne s vojvodinskými Srbmi a hlavne Chorvátmi.³⁵ Kniha je výsledkom dlhoročného výskumu Milana Krajčoviča a je bohatá na archívne pramene a cudzojazyčnú literatúru. Aj keď sa zdá, že sa tejto tematike viac netreba venovať, Milan Krajčovič ponúka ďalšie možnosti výskumu. Slovenské a chorvátske národné hnutie spolu intenzívne spolupracovali a neprebádaná oblasť sa týka osobných kontaktov medzi hlavnými predstaviteľmi chorvátskeho a slovenského národného hnutia, primárne ciest chorvátskych národných predstaviteľov do Horného Uhorska. Historička Miriam Viršinská sa venuje témam, ktoré by si v slovenskej historiografii zaslúžili viac pozornosti. Jej práce sú venované téme Jána Kollára vo Viedni alebo evanjelickej cirkvi v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia. Pre nás je dôležitá krátka monografia *Memorandum národa slovenského*, ktorá vyšla k 150. výročiu jeho vzniku v r. 2011. Autorka podáva stručné vysvetlenie príčin vzniku

³¹ PICHLER, T.: *Národovci a občania. O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*, s. 7-8.

³² KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska. Dejiny štátov*. Praha 1998.

³³ MRVA, IVAN: *Slovensko a Slováci v 2. polovici 19. storočia*. Bratislava 2010.

³⁴ KRAJČOVIČ, MILAN: *Slovenské národné hnutie v medzinárodnom kontexte. Od roku 1820 po vznik Slovenského štátu*. Bratislava 2010.

³⁵ KRAJČOVIČ, M.: *Slovenské národné hnutie v medzinárodnom kontexte. Od roku 1820 po vznik Slovenského štátu*, s. 7.

Viedenského memoranda, jeho prípravy a problémy, ktoré sprevádzali jeho vznik (rozdielne názory medzi predstaviteľmi slovenskej inteligencie) a prijatie vo vládnych kruhoch.³⁶

Vývoj zaznamenala slovenská historiografia hlavne v spolupráci slovenských a maďarských historikov. Vďaka tejto spolupráci a Výskumnému ústavu Slovákov v Maďarsku na čele s Annou Kováčovou sa slovenskí historici začínajú zameriavať na dejiny Slovákov v Budapešti.³⁷ V súvislosti s týmto vývojom vznikla v r. 2016 monografia Ľuboša Kačírka *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850–1875*.³⁸ Ľuboš Kačírek sa sústreďuje na pôsobenie slovenskej komunity v hlavnom meste Uhorska, ktoré je v slovenskom povedomí vnímané ako nepriateľské voči národným snahám Slovákov. Aj napriek tomu sa tu formovala silná slovenská skupina bojujúca o presadenie slovenských požiadaviek a Pešť a Budín sa stali rodiskom slovenských politických novín, *Pešťbudínskych vedomostí*. O nový pohľad na niektoré nacionalistické prístupy sa snaží aj maďarský historik József Demmel, ktorý vo svojich monografiách objektívne posudzuje a analyzuje slovensko-maďarské vzťahy a samotnú maďarizáciu. O slovensko-maďarskom spolužití pojednáva v monografii *Magyar haza, szlovák nemzet*³⁹ a v knihe „*Ludožrút*“ v *Hornom Uhorsku: Príbeh Bélu Grünwalda*.⁴⁰ Béla Grünwald bol podžupanom Zvolenskej župy a jednou z najvýznamnejších postáv spoločnej slovensko-maďarskej minulosti, aj keď v negatívnom zmysle. Prípis, ktorý adresoval uhorskej vláde, vyzýval, aby v Hornom Uhorsku zatvorila slovenské gymnáziá. Na jeho podnet uhorská vláda naozaj zrušila slovenské stredné školstvo v Uhorsku a ďalšími opatreniami zrušila činnosť Matice slovenskej. József Demmel odhaľuje zákulisie politiky vďaka zachovanej korešpondencii s priateľmi a politickými spojencami. Analyzované pramene vedú Józsefa Demmela k záveru, že Béla Grünwald nemusí byť nutne stelesnené zlo, ako ho doteraz slovenská historiografia vnímala. Nový prístup nazerania na dejiny Slovákov cez jednotlivých aktérov v slovenských mestách a stoliciach je prínosný a tvorí príbeh slovenských dejín z inej perspektívy, pretože zachytáva tieto udalosti od situácie v jednotlivých mestách. Tieto konflikty a nezhody medzi maďarskou a slovenskou stranou neboli v každom meste jednotlivých hornouhorských stolíc rovnaké, a preto takéto výskumy ponúkajú nový pohľad na tvorbu slovenských dejín v 19. storočí.

V roku 2018 vyšiel zborník *Štefan Moyses – za života v historickej pamäti*, ktorý sa venuje ústrednej postave slovenského národného hnutia, Štefanovi Moysesovi. Štefan Moyses

³⁶ VIRŠINSKÁ, M.: *Memorandum národa slovenského. 150. výročie*. Martin 2011.

³⁷ KOVÁČOVÁ, ANNA: *Po stopách slovenskej minulosti Budapešti*. Békešská Čaba 2014.

³⁸ KAČÍREK, LUBOŠ: *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850–1875*. Békešská Čaba 2016.

³⁹ DEMMEL, JÓZSEF.: *Magyar haza, szlovák nemzet*. Békéscsaba 2016.

⁴⁰ DEMMEL, J.: „*Ludožrút*“ v *Hornom Uhorsku. Príbeh Bélu Grünwalda*. Bratislava 2020.

sa v roku 1861 postavil na čelo slovenskej delegácie nesúcej cisárovi Františkovi Jozefovi *Viedenské memorandum*.⁴¹ O Štefanovi Moysesovi vyšlo viacero prác, a preto je náročné vytvárať nové závery v tejto problematike. Je potrebné však hľadať okrem nových poznatkov nový pohľad a rovinnu interpretácie. Menej prebádanou oblasťou Moysesovho života je jeho pôsobenie v Chorvátsku. Štefanovi Moysesovi pôsobiacemu v Chorvátsku sa venuje knižná publikácia chorvátskeho jazykovedca Alojza Jembriha⁴² a vedeckého pracovníka Literárnovedného ústavu SAVU v Bratislave Rudolfa Brtáňa.⁴³ O Štefanovi Moysesovi vychádzajú predovšetkým výročne publikácie alebo zborníky. Životom Štefana Moysesovho sa zaoberal rímskokatolícky kňaz Andrej Kliman⁴⁴, ale publikácii chýba opäť chýba objektívny pohľad. Osoba Štefana Moysesovho je v slovenskej historiografii často heroizovanou postavou a iné dôležité osobnosti slovenského národného hnutia v druhej polovici 19. storočia sú preto v ústraní.

Problém slovenskej historiografie, s ktorou sa stotožňuje aj historik Ľubomír Lipták, je, že slovenská historiografia je historiografiou zborníkov. Zborníky a konferencie dali slovenským historikom možnosť rýchlo odpovedať na zložité otázky, lenže málo dôležitých problémov sa premenilo na dôkladne spracované monografie.⁴⁵ Aj napriek tomu nám príspevky v jednotlivých zborníkoch otvárajú nové témy a pohľady. Pre nami sledované obdobie sa môže zdať, že sa téme *Viedenského memoranda, procesu jeho prijatia a naplnenia požiadaviek Slovákov v 60. rokoch 19. storočia* venuje mnoho publikácií, resp. príspevkov. Väčšina publikácií však vyšla v období komunistického režimu, a preto je potrebné túto tému opäť otvoriť a zmeniť prístup v jej spracovaní. Výhodou analyzovania tejto témy je bohatý spracovaný pramenný materiál a digitalizácia diel slovenských národných dejateľov a slovenských novín. *Viedenské memorandum* a proces prijímania slovenských požiadaviek je zväčša zahrnuté vo väčších syntetických prácach, a preto v publikáciách nie je dost' priestoru venovať sa tejto problematike podrobne, alebo sú jednotlivé procesy spracované oddelene v rôznych štúdiách a príspevkoch aj napriek tomu, že tieto procesy prebiehali súčasne, ale zároveň v rôznej intenzite. Záviselo to od národnostných pomerov v jednotlivých stolicích a aj od samotných vysokopostavených úradníkov miest a stolíc. Preto nemôžeme proces zavádzania

⁴¹ CHOVANEC, MARIÁN.: *Predhovor*. In: GOLIAN, JÁN. – KURHAJCOVÁ, ALICA – MALINIÁKOVÁ, ERIKA – MOLDA, RASTISLAV. (ed.): *Štefan Moyses – za života v historickej pamäti. Zborník vydaný pri príležitosti 220. výročia narodenia*. Banská Bystrica 2018.

⁴² JEMBRIH, ALOJZ: *Tragom života i rada Stjepana Moysesovho u Zagrebu (1829–1851)*. Zagreb 2016.

⁴³ BRTÁŇ, RUDOLF: *Štefan Moyses a Chorváti. Na 150. výročie narodenia Štefana Moysesovho*. Turčiansky sv. Martin 1949.

⁴⁴ KLIMAN, ANDREJ: *Náš nezabudnuteľný Dr. Štefan Moyses*. Trnava 1969.

⁴⁵ LIPTÁK, ĽUBOMÍR: *Slovo k slovenskej historiografii*. Historický časopis, 52, 2004, s. 375-378.

hlavne školských a jazykových požiadaviek zovšeobecňovať. Často sú slovenské dejiny vnímané separátne od rakúskej a maďarskej politiky aj napriek tomu, že sú s ňou slovenské dejiny úzko spojené. Ako sme už spomínali, najviac vyzdvihovanou osobnosťou 60. rokov je banskobystrický biskup Štefan Moyses, ktorý sa odovzdaním *Viedenského memoranda* cisárovi zaslúžil o postupné prijímanie slovenských požiadaviek. V tomto procese však nefiguroval sám a v magisterskej diplomovej práci sa sústreďíme aj na iné osobnosti tejto doby a priblížime si ich činnosť, ktorá je často kvôli „veľkým“ krokom Štefana Moysesu v ústraní. Na problematiku magisterskej diplomovej práce sa budeme snažiť nazerať cez jednotlivé stolice, teda skrz malú politiku a malé konflikty sa dostaneme k veľkej maďarskej, resp. uhorskej politike. Pri tejto analýze budeme prihliadať na činnosť a názory aj iných slovenských národných predstaviteľov tohto obdobia. Budeme sa snažiť o spojenie procesov zavádzania jednotlivých požiadaviek *Viedenského memoranda*, o ktorých nemôžeme pojednávať oddelene, keďže spolu súviseli a prebiehali zároveň, a pokúsime sa o spojenie tých procesov, ktoré sa týkali predovšetkým jazykových a školských požiadaviek, a podrobne tieto procesy popísať, keďže v slovenskej historiografii sa o tejto problematike pojednáva buď jednotlivo, alebo v rámci veľkých syntetických prác. V práci sa nebudeme zaoberať náboženskou problematikou, ktorou by sme tak otvorili ďalšiu veľkú tému uhorských a slovenských dejín 19. storočia. Pri študovaní slovenskej sekundárnej literatúry si treba dávať pozor na časté jednostranné vnímanie slovenských dejín. Mnoho historikov označuje slovenský národ ako utláčaný, no málokto sa pozrie na to, prečo. Aj napriek tomu zaznamenávame posun slovenskej historiografie v tejto oblasti, najmä vďaka štúdiu nielen slovenských, ale aj maďarských prameňov, a spolupráci slovenských a maďarských historikov. Takisto nové štúdie slovenských historikov a historičiek nám otvárajú nové možnosti tém, prístupov a interpretácii slovenských dejín 19. storočia, o ktoré sa pokúsi aj táto magisterská diplomová práca.

1. Slovenské národné hnutie v prvej polovici 19. storočia

Pod vplyvom osvietených myšlienok a Veľkej francúzskej revolúcie sa naprieč Európou začali šíriť idey občianskej rovnosti spolu s rovnosťou jazykov a národov. Začiatok 19. storočia je charakteristický začínajúcimi spoločenskými zmenami aj napriek tomu, že sa Viedenský kongres snažil udržať stav pred Veľkou francúzskou revolúciou, obnoviť feudálne usporiadanie a zabrániť ďalším revolúciám v Európe. Po revolúcii vo Francúzsku a v Belgicku, ktoré si v roku 1830 vybojovalo nezávislosť, a sformovaní revolučných hnutí v Neapole, Piemonte a Sicílii sa aj na Balkáne začali organizovať povstania, ktorých cieľom bolo oslobodenie sa spod osmanskej nadvlády.⁴⁶ Nezávislosť získalo Grécko, ako prvý balkánsky štát, a v Chorvátsku sa formovalo ilýrske hnutie. Nacionalizmus spolu s heslami slobody a ústavy začali postupne ovplyvňovať predstaviteľov inteligencie jednotlivých národností. Nové myšlienky šíriace sa Európou našli svoje uplatnenie aj medzi slovenskou inteligenciou. Začiatky ideí formovania moderného slovenského národa a národnoemancipačného hnutia môžeme vidieť už koncom 18. storočia. V tomto období bol národ predovšetkým spoločnosťou jazyka a kultúry, podľa myšlienok Johanna Gottfrieda Herdera, a preto sa prvý národný pohyb Slovákov orientoval na oblasť jazyka, literatúry a histórie.⁴⁷ Od polovice 18. storočia sa v rámci Uhorska presadzuje používanie národných jazykov namiesto úradnej latinčiny. Už Mária Terézia a jej syn Jozef II. sa latinčinu snažili nahradiť nemčinou a objavovala sa aj podpora zo strany Jozefa II., aby kňazi komunikovali so svojimi veriacimi v reči príslušného etnika. V Uhorsku sa to prejavilo presadzovaním maďarského jazyka maďarskou šľachtou a inteligenciou a v roku 1825 navrhol István Széchenyi na uhorskom sneme v Bratislave, vytvoriť Uhorskú akadémiu vied. Svoju reč predniesol prvýkrát v maďarčine.⁴⁸ Maďarský reformný program liberálnej šľachty a zástupcov meštianstva, ktorý reagoval na zavedenú nemčinu v úradoch, považoval všetkých obyvateľov Uhorska za slobodných občanov s individuálnymi právami, ale zároveň za súčasť jediného maďarského národa.⁴⁹ Problém postupného presadzovania maďarčiny tkvel v tom, že tento jazyk bol nemaďarským obyvateľom Uhorska cudzí. Zavádzanie maďarského jazyka do župných úradov, aj v čisto

⁴⁶ Napríklad Srbské prvé sedliacke povstanie v rokoch 1804–1812 a druhé povstanie v roku 1815.

⁴⁷ KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska. Dejiny štátov*, s. 88.

⁴⁸ MRVA, I.: *Slovensko a Slováci v 2. polovici 19. storočia*, s. 8.

⁴⁹ RYCHLÍK, JAN – PENČEV, VLADIMIR: *Od minulosti k dnešku. Dejiny českých zemí*. Praha 2018, s. 298.

slovenských regiónoch, a od roku 1837 do všetkých škôl, podnietilo do činnosti slovenské národné hnutie.⁵⁰

1. 1 Začiatky slovenského národného hnutia

Na častejšie používanie maďarčiny reagovala aj slovenská evanjelická inteligencia, ktorá ako bohoslužobný a literárny jazyk používala klasickú češtinu – kralickú bibličtinu. Väčšina obyvateľstva v Hornom Uhorsku bola katolícka. Preto sa práve v katolíckom prostredí začali presadzovať snahy o vytvorenie vlastného spisovného slovenského jazyka na základe slovenských miestnych dialektov. O kodifikáciu prvej spisovnej slovenčiny sa zaslúžil rímskokatolícky kňaz a jazykovedec Anton Bernolák na konci 18. storočia. Bernolákova slovenčina bola rozširovaná pomocou Slovenského učeného tovarišstva založeného v roku 1792 v Trnave. Situácia v Uhorsku nebola v tomto období naklonená vznikajúcim „novým“ jazykom. Maďarská šľachta začala vydávať prvé zákony uprednostňujúce maďarčinu pred ostatnými jazykmi a aj napriek tomu, že bernolákovčina mala svojich stúpcov, hnutie postupne strácalo silu a ostalo obmedzené len na dve generácie katolíckej inteligencie.⁵¹ Antonovi Bernolákovi a jeho podporovateľom sa podarilo vytvoriť koncepciu slovenskej národnej samobytnosti. Na slovenskú inteligenciu v tomto období vplývali aj myšlienky nemeckého romantizmu, keďže väčšina stúpcov raného formujúceho sa národného hnutia študovala na univerzitách v Nemecku a vo Viedni.⁵²

Popri katolíckej koncepcii vznikala myšlienka československej národnej a jazykovej vzájomnosti presadzovaná slovenskou protestantskou inteligenciou, ktorá využívala českú bibličtinu. Presadzovanie češtiny ako literárneho jazyka však neznamenal počesť Slovákov. Centrom oboch smerov národného hnutia bola Bratislava. Evanjelické národné hnutie sa výraznejšie presadilo začiatkom 19. storočia založením Ústavu reči a literatúry československej na evanjelickom lýceu v Prešporke a v roku 1803 tam bola založená Katedra reči a literatúry česko-slovenskej.⁵³ Napriek rozdielnym názorom a koncepciám vytvorili tieto dva tábory pôdu na ich budúcu spoluprácu proti stále výraznejším snahám presadzovania maďarského jazyka v Uhorsku.

⁵⁰ RYCHLÍK, J. – PENČEV, V.: *Od minulosti k dnešku. Dějiny českých zemí*, s. 298.

⁵¹ KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska. Dejiny štátov*, s. 90.

⁵² KRAJČOVIČ, M.: *Slovenské národné hnutie v medzinárodnom kontexte. Od roku 1820 po vznik Slovenského štátu*, s. 20.

⁵³ KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska. Dejiny štátov*, s. 92.

Slovenskí národní predstavitelia si postupne uvedomovali, že na presadenie národného programu budú potrebovať pomoc. Maďarské národné hnutie vedené liberálnou šľachtou tiež bojovalo za nezávislosť a proti germanizácii, ale ich kroky nevyhovovali nemaďarským národnostiam v Uhorsku. Slováci preto hľadali podporu u Čechov a Juhoslovanov, prípadne smerovali svoju pozornosť na Rusko. Od 20. rokov 19. storočia sa formuje myšlienka slovanskej vzájomnosti.⁵⁴ Hlavnými predstaviteľmi tejto koncepcie z evanjelického tábora boli Pavol Jozef Šafárik,⁵⁵ zakladateľ modernej slovanskej etnografie pôsobiaci v Novom Sade, a Ján Kollár v Pešti,⁵⁶ ktorí nadviazali kontakty s českým národným hnutím a Čechov a Slovákov považovali za jeden československý kmeň. Podobný postoj zaujali aj Josef Jungmann a Josef Dobrovský, ktorí považovali slovenčinu za dialekt češtiny a slovenské diela za súčasť českej literatúry. Používaný pojem „Čechoslovania“ zahrňal slovansky hovoriacich obyvateľov Čiech, Moravy, Sliezska a dnešného územia Slovenska.⁵⁷ Poslovenčený český jazyk Jána Kollára, slovakizovanú češtinu, českí lingvisti odmietli. Ján Kollár vypracoval koncepciu literárnej vzájomnosti medzi slovanskými nárečiami, ktorá vyšla vo viacerých prekladoch. Bol proti rečovej jednote Uhorska a podporoval ideu „slovanského národa“.⁵⁸ Ako hlavný predstaviteľ kollárizmu alebo myšlienky slovanskej jednoty chcel docieľiť kultúrne a neskôr politické zjednotenie Slovanov. Idea myšlienky slovanskej vzájomnosti reagovala na európsku politiku po Viedenskom kongrese a európsky romantizmus a predstavovala podporu Slovákom, ktorí si boli vedomí absencie silných vedúcich vrstiev. Sklamanie, najmä pre Jána Kollára, ktorý videl v Rusku oporu, prišlo v roku 1831, keď cárske vojská potlačili poľské povstanie. Aktívne maďarské hnutie presadzovalo ideu maďarského Uhorska a Slováci museli svoj národný a politický program, ktorý bolo treba definovať, orientovať na uhorské pomery a samotné Uhorsko.⁵⁹

⁵⁴ KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska. Dejiny štátov*, s. 98.

⁵⁵ Osobnosti Pavla Jozefa Šafárika sa venuje monografia Jána Tibenského – *Pavol Jozef Šafárik: Život a dielo* z roku 1975, zborník z vedeckej konferencie zostavený Imrichom Sedlákom v roku 1989 pod názvom *Pavol Jozef Šafárik a slovenské národné obrodenie* alebo monografia Jána Novotného z roku 1971 – *Pavel Josef Šafárik. Studie s ukázkami z díla*.

⁵⁶ Práce, ktoré sa venujú osobnosti Jána Kollára, sú napríklad: zborník štúdií zostavený Cyrilom Krausom v roku 1993 pod názvom *Ján Kollár (1793–1993)*, monografia Tatiany Ivantyšynovej z roku 2015 s názvom *Báseň a mesto: Viedenské roky Jána Kollára* alebo monografia Róberta Kiss Szemána – *Slovanský Goethe v Pešti: Ján Kollár a národný emblematicus stredoevropských Slovanů* z roku 2015.

⁵⁷ RYCHLÍK, J. – PENČEV, V.: *Od minulosti k dnešku. Dějiny českých zemí*, s. 298.

⁵⁸ PICHLER, T.: *Národovci a občania. O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*, s. 16.

⁵⁹ KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska. Dejiny štátov*, s. 102.

1. 2 Štúrovská generácia a zjednotenie evanjelického a katolíckeho prúdu

Slováci pôsobiaci v 20. rokoch 19. storočia v Pešti, menovite Ján Kollár, Martin Hamuljak a Štefan Moyses, udržiavali kontakt s ilýrskym hnutím. Štefan Moyses sa v roku 1830, po odchode na Kráľovskú akadémiu v Záhrebe, stal prostredníkom medzi chorváckymi predstaviteľmi ilýrskeho hnutia a slovenskými predstaviteľmi národného hnutia. Dopisoval si a spolupracoval napríklad s Martinom Hamuljakom, Jánom Kollárom a Jánom Palárikom. Spoluprácou medzi chorváckym a slovenským národným hnutím získali Slováci stáleho spojenca a podporovateľa v ich národných snahách. Spojenectvo s Chorvátmi schvaľovala aj ďalšia generácia nastupujúca v polovici 30. rokov, pochádzajúca z evanjelického prostredia, pod názvom Hnutie mladého Slovenska alebo Štúrovská družina pod vedením Ľudovíta Štúra.⁶⁰ Ďalšími známymi osobnosťami tejto generácie boli Jozef Miloslav Hurban a Michal Miloslav Hodža. Ľudovít Štúr verejne pôsobil v Spoločnosti česko-slovanskej a na Katedre reči a literatúry česko-slovanskej. Po skončení uhorského snemu v Bratislave v roku 1836 rozpustila viedenská vláda študentské spolky v Uhorsku, v roku 1837 aj Spoločnosť česko-slovanskú.⁶¹ Maďarské národné hnutie na čele s Lajosom Kossuthom stále viac presadzovalo myšlienku jednotného uhorského národa a v roku 1830 sa na sneme ustanovilo, že v Uhorsku môže verejné úrady zastávať len ten, kto ovláda maďarský jazyk, a v rokoch 1839–1840 bol vydaný zákon, ktorý zavádza maďarčinu do cirkevného prostredia. Slovenská inteligencia reagovala predložením kancelárovi Metternichovi v roku 1842 *Slovenský prestolný prosbopis*, ktorý obsahoval jazykové a školské požiadavky. V dokumente boli obsiahnuté žiadosti týkajúce sa ochrany slovenského jazyka, zavedenia osobitného cenzora pre slovenské knihy alebo zriadenia katedry slovenského jazyka na univerzite v Pešti.⁶² *Slovenský prestolný prosbopis* vo Viedni úspešný nebol. Ľudovít Štúr si spolu s bernolákovcami uvedomovali, že používanie češtiny nevyhovuje národným snahám a slovenské požiadavky bolo treba formulovať v slovenskom jazyku, ktorý by prijali všetci Slováci. Umelo vytvorená slovakizovaná čeština, ktorú v Čechách odmietli, a klasická česká bibličina neboli dostačujúce. Ľudovít Štúr zvolil ako základ pre ustanovenie spisovnej normy jazyka stredoslovenské nárečie. Na tejto forme spisovného slovenského jazyka sa zhodla bernolákovská generácia, ktorej predstaviteľom bol v tejto dobe básnik Ján Hollý, aj štúrovská generácia. Dielami *Nárečja Slovenskuo alebo*

⁶⁰ KRAJČOVIČ, M.: *Slovenské národné hnutie v medzinárodnom kontexte. Od roku 1820 po vznik Slovenského štátu*, s. 26.

⁶¹ KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska. Dejiny štátov*, s. 104-105.

⁶² TAMŽE, s. 106.

potreba písania v tomto nárečí a Slovenská gramatika bola kodifikácia spisovnej slovenčiny v roku 1846 završená.⁶³ Nový spisovný jazyk zjednotil slovenské hnutie katolíkov a evanjelikov. Na odpor proti novej spisovnej slovenčine sa postavil evanjelik Ján Kollár. Spory medzi Jánom Kollárom a Ľudovítom Štúrom nazývajúce sa boje Staroslovákov a Novoslovákov v oboch táboroch utíchli až po smrti Ľudovíta Štúra v roku 1856. Kodifikácia spisovnej slovenčiny podnietila tvorbu slovenskej literatúry a v tomto období vzniká mnoho literárnych diel. Štúrovská podoba slovenčiny sa s niekoľkými gramatickými úpravami na Slovensku používa dodnes.

1. 3 Revolúcia 1848–1849

Nespokojnosť európskej spoločnosti a potreba spoločenských zmien sa prejavila aj v Uhorsku. Hlavnými problémami boli metternichovský centralizmus, ktorý ignoroval uhorskú samostatnosť, feudálny systém založený na poddanstve, a národnostná otázka, ktorú pod vplyvom vznikajúcich národných hnutí bolo potrebné vyriešiť najmä v multietnickom Uhorsku, v ktorom koncepcia jednotného maďarského uhorského štátu nenašla pozitívny ohlas. Hlavným podporovateľom reformy štátu sa stal István Széchenyi. Spojenie maďarskej šľachty, meštianskeho obyvateľstva a inteligencie a ich snahy odstrániť viedenskú centralizáciu tvorilo základ pre revolučný maďarský prúd.⁶⁴ V slovenskom národnom hnutí sa po zbavení profesúry Ľudovíta Štúra na bratislavskom lýceu dali udalosti do pohybu. V roku 1844 vznikol spolok Tatrin a o rok neskôr Jednota slovenskej mládeže. Začali vychádzať *Slovenskije národnje novini*, kde štúrovci formulovali svoj demokratický národnopolitický program.⁶⁵ Slovenské národné hnutie postupne prechádzalo od jazykových, školských a kultúrnych požiadaviek k politickým. V roku 1847 bol Ľudovít Štúr zvolený za poslanca uhorského snemu za mesto Zvolen. Rokovanie posledného snemu v Bratislave sa konalo v novembri 1847, na ktorom spolu s Ľudovítom Štúrom vystúpil aj Štefan Moyses so žiadosťami Chorvátov. Ľudovít Štúr predniesol požiadavky týkajúce sa zrušenia poddanstva a rovnoprávnosti národov.⁶⁶

Vypuknutie revolúcie v habsburskej monarchii zapríčinila nespokojnosť s metternichovským systémom, šľachtickými výsadami a poddanstvom. Proti viedenskej centralizácii stálo niekoľko koncepcií – federalizácia ríše, austroslavistická koncepcia

⁶³ KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska. Dejiny štátov*, s. 109.

⁶⁴ TAMŽE, s. 111-112.

⁶⁵ KRAJČOVIČ, M.: *Slovenské národné hnutie v medzinárodnom kontexte. Od roku 1820 po vznik Slovenského štátu*, s. 33.

⁶⁶ TAMŽE, s. 38.

a koncepcia samostatného a maďarského Uhorska. Ďalšie požiadavky menších národov zahŕňali politické a jazykové práva ako vlastný snem a samosprávu na nimi vymedzenom území.⁶⁷ Revolúcia vo Viedni, ktorá vypukla v polovici marca 1848 a ukončila režim Klemensa Metternicha, podnietila uhorský snem na vydanie marcových zákonov 15. marca 1848, ktoré zrušili poddanstvo a cirkevný desiatok. Neriešili však národnostnú otázku a slovenskí roľníci neboli spokojní s riešením poddanských povinností. Vyhlásením nezávislosti Uhorska dala maďarská liberálna šľachta na čele s Lajosom Kossuthom najavo, že chce z Uhorska vybudovať jednotný politický a etnický štát. Cisár Ferdinand V. súhlasil s ustanovením samostatnej uhorskej vlády, ktorej predsedom sa stal Lajos Batthány, zodpovednej uhorskému snemu. Zákony z 15. marca 1848 boli cisárom prijaté 11. apríla a týkali sa založenia nezávislého zodpovedného uhorského ministerstva, stáleho zasadania snemu a voľby poslancov.⁶⁸

Predstavitelia slovenského národného hnutia vytvorili v Liptovskom Mikuláši 10. mája 1848 prvý celonárodný program *Žiadosti slovenského národa*, obsahujúci 14 bodov so zárodkom predstavy slovenskej autonómie. Maďarská revolučná vláda reagovala vydaním zatykača na Ľudovíta Štúra, Jozefa Miloslava Hurbanu a Michala Miloslava Hodžu⁶⁹, a preto odišli do Viedne. Tam už 26. marca 1848 putovala tristočlenná chorvátska výprava na čele s Ljudevitom Gajom. Vytvorený bol päťčlenný chorvátsko-slovenský výbor, v ktorom boli Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban, Ljudevit Gaj a Josip Juraj Strossmayer. S nepriaznivým vývojom pre nemaďarské národnosti v Uhorsku vznikla myšlienka zjazdu Slovanov v rámci Rakúskej ríše. Vláda Lajosa Batthányho sa usilovala o samostatnosť Uhorska a vytvorenie jednotného maďarského národného štátu, ignorujúc požiadavky ostatných národností – Chorvátov, Srbov, Slovákov a Rumunov.⁷⁰ Z iniciatívy predovšetkým Slovákov a Chorvátov sa uskutočnil 2. až 12. júna 1848 Slovanský zjazd v Prahe. Bol ustanovený prípravný výbor a František Palacký, vodca českých liberálov, využil tento zjazd na presadenie myšlienky austroslavizmu s cieľom vybojovať rovnoprávnosť rakúskych národov prostredníctvom federalizácie. František Palacký podľa tejto koncepcie počítal s vytvorením jedného celku s územím Slovenska.⁷¹ Slováci zotrvali pri možnosti dohody s maďarskou vládou,⁷² ale spoluprácu s Čechmi nevyhlásili. František Palacký Slovanskému zjazdu predsedal. Vydané bolo prehlásenie na obranu Slovákov, Chorvátov a Srbov v Uhorsku.

⁶⁷ KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska. Dejiny štátov*, s. 114-115.

⁶⁸ RYCHLÍK, J. – PENČEV, V.: *Od minulosti k dnešku. Dejiny českých zemí*, s. 307.

⁶⁹ KRAJČOVIČ, M.: *Slovenská spoločnosť v Uhorsku*. Bratislava 1986, s. 25.

⁷⁰ RYCHLÍK, J. – PENČEV, V.: *Od minulosti k dnešku. Dejiny českých zemí*, s. 310.

⁷¹ TAMŽE, s. 311.

⁷² KRAJČOVIČ, M.: *Slovenské národné hnutie v medzinárodnom kontexte. Od roku 1820 po vznik Slovenského štátu*, s. 40.

Počas rokovaní Slovanského zjazdu vypuklo v Prahe povstanie, ktoré bolo generálom Windischgrätzom potlačené. Slováci teda presunuli svoju činnosť do Viedne. Keďže maďarská vláda Lajosa Batthyányho odmietala kompromisný prístup nielen k slovenskému národnému hnutiu, ale aj k ostatným nemaďarským národom Uhorska, slovenskí predstavitelia sa rozhodli pre spoločný ozbrojený postup s Chorvátmi a vojvodinskými Srbmi. V polovici septembra 1848 vzniká vo Viedni Slovenská národná rada ako najvyšší slovenský politický orgán. Jej vedenie sa rozhodlo v súvislosti s povstaním Josipa Jelačića uskutočniť ozbrojenú výpravu do Horného Uhorska a v Myjave Slovenská národná rada vypovedala poslušnosť peštianskej vláde.⁷³

Keďže maďarská revolúcia pokračovala, rozhodla sa viedenská vláda vojensky zakročiť a obmedziť nezávislosť Uhorska potvrdenú cisárom Ferdinandom V. Vo Viedni však 6. októbra 1848 vypuklo ďalšie povstanie a cisár musel ujsť na Moravu. Po potlačení povstania 2. decembra nastupuje na trón František Jozef I. Ríšsky snem, ktorý panovník po víťazstve nad maďarskými revolučnými silami v marci 1849 rozpustil, zasadal v Kroměříži. Cisárom bola 4. marca 1849 vyhlásená marcová ústava, ktorá sľubovala kultúrnu rovnoprávnosť nemaďarským národom, ale zavádzala absolutizmus.⁷⁴ Predstavitelia slovenskej národnej rady sa so svojimi žiadosťami obrátili na cisára v Olomouci. Žiadali zriadenie samostatného územia v rámci habsburskej ríše. Územie Slovenska malo mať vlastný snem a vlastnú štátnu správu podliehajúcu Viedni. Cisár síce neuznal autonómiu Slovenska, ale vymenoval slovenských vládnych dôverníkov, ktorí mali zastupovať slovenské záujmy.⁷⁵

V apríli 1849 vyhlásil uhorský snem v Debrecíne detronizáciu Habsburgovcov v Uhorsku a vytvorenie samostatného Uhorska. Rakúsky cisár nakoniec s pomocou ruských vojsk v auguste 1849 maďarský revolučný odboj pri Világosi porazil. Viedenská vláda sa mohla začať orientovať na upevnenie a centralizáciu monarchie. Spolu s marcovou ústavou nastúpilo obdobie neoabsolutizmu, ktorý potvrdili v roku 1851 Silvestrovské patenty. Tie ústavu odvolali a položili základ absolutistickej vlády v rámci habsburskej monarchie.

⁷³ KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska. Dejiny štátov*, s. 119.

⁷⁴ KRAJČOVIČ, M.: *Slovenské národné hnutie v medzinárodnom kontexte. Od roku 1820 po vznik Slovenského štátu*, s. 49.

⁷⁵ KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska. Dejiny štátov*, s. 121.

1. 4 Slovenské národné hnutie v období neoabsolutizmu

Po potlačení maďarskej revolúcie nasledovalo cieľené potrestanie jej čelných predstaviteľov, aby sa takáto situácia v rámci habsburskej monarchie neopakovala. Popravených bolo 40 armádnych dôstojníkov a 14 generálov. Lajos Kossuth dostal povolenie odísť do exilu v Turecku s tým, že sa nesmel už nikdy vrátiť. Gróf Lajos Batthyány bol 6. októbra 1849 zastrelený. Neúspech maďarskej revolúcie mal viaceré príčiny. Na jednej strane išlo o zlyhanie vojenskej sféry, na druhej strane to bola nespokojnosť s prerozdeľovaním pôdy a ignorovanie požiadaviek nemaďarských národností. Trvanie šľachty na svojich starých zásadách a odmietanie kompromisu s ostatnými národnosťami prekážali vo vzniku samostatného uhorského moderného štátu.⁷⁶ Po nástupe Alexandra Bacha na post ministra vnútra sa viedenská správa stala pre cisára Františka Jozefa I. nástrojom kontroly. Uhorsko bolo administratívne rozdelené do piatich dištriktov⁷⁷ a Chorvátsko spolu so Sedmohradskom bolo spravované z Viedne. Centralizácia, obmedzenie politickej aktivity a masívne obmedzenia vo forme cenzúry mali zamedziť pokusom o obnovu revolučnej aktivity v celej monarchii. Neoabsolutistický režim mal zachovať všetky podmienky monarchistickej štruktúry a štátnej jednoty ríše. Hlavnými zásadami sa stali: jednota ríše, nezávislosť jednotlivých korunných krajín a účasť parlamentných orgánov, Ríšskeho snemu, v záležitostiach monarchie a štátnych snemoch v korunných krajinách v ich štátnych záležitostiach pri výkone právnej moci. Jednotlivé krajiny mali byť politicky neoddeliteľné a tvoriť celkový štát, platiť mala jednota legislatívy, práva a administratívnych princípov, jednota výkonnej moci, armády a štátnych financií a nakoniec neoddeliteľnosť ústredných orgánov.⁷⁸

Pre Slovákov mala centralizácia v niektorých ohľadoch pozitívny dopad. Panovník povolil v slovenských stolicách používanie slovenčiny na úradoch a slovenčina bola ako vyučovací jazyk zavedená do ľudových škôl. Ján Kollár, pôsobiaci na univerzite vo Viedni, dostal povolenie na vydávanie *Slovenských novín* a stal sa konzultantom viedenského dvora pre slovenské otázky.⁷⁹ Požiadavky autonómie Slovákov ostali nenaplnené, keďže Viedeň sa držala

⁷⁶ HENSCHEL, FRANK: *Der Europadiskurs und europabezogene Denkstile in Ungarn vom Reformzeitalter bis zum Ende des Kommunismus*. Leipzig 2008, s. 38.

⁷⁷ Prešporský a košický dištrikt sa nachádzali na území dnešného Slovenska.

⁷⁸ RUMPLER, HELMUT: *Integration und Modernisierung. Der historische Ort des „Neoabsolutismus“ in der Geschichte der Habsburgermonarchie*. In: BRANDT, HARM-HINRICH (ed.): *Der österreichische Neoabsolutismus als Verfassungs- und Verwaltungsproblem. Diskussionen über einen strittigen Epochenbegriff*. Wien 2014, s. 77-78.

⁷⁹ KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska. Dejiny štátov*, s. 122.

zásady uznávania len historických ústavných práv. Za obdobie neoabsolutizmu, resp. v rokoch 1849–1867, dosiahli Slováci najväčšie školské, jazykové a kultúrne práva.⁸⁰

Začiatkom 50. rokov 19. storočia sa obnovil spor o podobu slovenčiny. Niektorí predstavitelia národného hnutia sa s podporou Jána Kollára pokúsili o návrat k češtine. Preto sa v októbri 1851 v Bratislave zišli predstavitelia katolíckeho a protestantského tábora – Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban, Michal Miloslav Hodža, Andrej Radlinský a Ján Palárik. Spolu s jazykovedcom Martinom Hattalom sa opäť dohodli na ustálení spisovnej slovenčiny s novým pravopisom, bližším češtine. Martin Hattala vypracoval novú slovenskú gramatiku, ktorá bola zavedená v roku 1852 publikovaním *Krátkej mluvnice slovenskej*.⁸¹ Ľudovít Štúr a Jozef Miloslav Hurban sa však v dôsledku nesplnenia požiadaviek slovenského politického programu a odvolania všetkých zákonov, ktoré uhorská vláda počas revolúcie prijala a na ktoré bol slovenský politický program orientovaný, stiahli z verejného života. Rezignovali aj na predstavu federalizácie štátu.⁸² Ľudovít Štúr v roku 1856 podľahol strelnému zraneniu, ktoré utrpel na poľovačke. Porevolučné 50. roky sú pre slovenské národné hnutie obdobím útlmu jeho politickej činnosti, na druhej strane sa podarilo dosiahnuť jazykové ústupky v slovenských oblastiach. Charakteristickým je gymnázium v Banskej Bystrici, podporované banskobystrickým biskupom Štefanom Moysesom, kde výučba prebiehala v štúrovskej slovenčine a neskôr, v dôsledku pretrvávajúcich jazykových sporov, v českoslovenčine. Od roku 1856 prebiehali rokovania týkajúce sa založenia kultúrnej inštitúcie Slovákov, ktorá by zabezpečila vydávanie slovenských kníh a časopisov. Slováci žijúci v Pešti, Ján Palárik s Jozefom Karolom Viktorinom, navrhovali Pešť ako sídelné mesto tejto inštitúcie. Protinávrhom Štefana Moysesu bola Banská Bystrica.⁸³ Kvôli nezhodám slovenských národných predstaviteľov žijúcich v Pešti a Hornom Uhorsku muselo založenie kultúrnej inštitúcie počkať.

Rakúsko v období Bachovho režimu stratilo významné medzinárodné postavenie. Dôvodom boli neúspechy v zahraničnej politike, začínajúce Krymskou vojnou v rokoch 1853–1856, v ktorej Rusko očakávalo od Rakúska podporu ako vďaka za pomoc pri potlačení maďarskej revolúcie. Rakúska monarchia zaujala v tomto konflikte neutrálny postoj a nevystúpila ani na strane Veľkej Británie a Francúzska, a ani na strane Ruska. To zapríčinilo,

⁸⁰ RUMPLER, H.: *Integration und Modernisierung. Der historische Ort des „Neoabsolutismus“ in der Geschichte der Habsburgermonarchie*. In: BRANDT, HARM-HINRICH (ed.): *Der österreichische Neoabsolutismus als Verfassungs- und Verwaltungsproblem. Diskussionen über einen strittigen Epochenbegriff*, s. 75.

⁸¹ KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska. Dejiny štátov*, s. 123.

⁸² TAMŽE, s. 124–125.

⁸³ MOROŇOVÁ, K.: *Štefan Moyses (1797–1869)*. In: WINKLER, T. (ed.): *Štefan Moyses (1869–1969)*, s. 29.

že sa Viedeň dostala do izolácie. Ďalší konflikt, ktorý prispel k oslabeniu Rakúska, sa odohral v Taliansku, ktoré sa nevzdávalo nádeje na svoje zjednotenie. Rakúsko odovzdalo 23. apríla 1859 Sardínii ultimátum, ktorá ho odmietla. Cisárske vojská boli pri Magnete a Solferine v júni 1859 porazené a Rakúsko prišlo o územie Lombardska. V dôsledku týchto neúspechov odvolal František Jozef I. Alexandra Bacha z funkcie ministra vnútra a 5. marca 1860 zvolal rozšírenú ríšsku radu – zbor cisárových poradcov a zástupcov jednotlivých krajín habsburskej monarchie.⁸⁴ Mali sa dohodnúť na zlepšení zlého finančného stavu monarchie a opravy v zákonodarstve. Cisár sa musel zaviazat', že dane nebudú vypisované bez súhlasu ríšskej rady, ktorá mala prerokovať štátny rozpočet. Ďalej sa dohodli o návrate ku konštitučnej monarchii.⁸⁵

Cisár vydal 20. októbra 1860 diplom, v ktorom prisľúbil, že zákony bude vydávať len so súhlasom krajinských snemov alebo ríšskej rady a ríšska rada bude zavádzať nové dane, záležitosti týkajúce sa financií, obchodu, dopravy, komunikácie a vojenskej služby. V Uhorsku mala byť čiastočne obnovená ústava z roku 1848 a pre ostatné krajiny sa pripravovali nové krajinské ústavy. Po dosadení Antona von Schmerlinga do funkcie štátneho ministra Rakúskeho cisárstva sa začala meniť podoba ústavy, ktorá už nekládla dôraz na jednotlivé krajinské ústavy, ale na ústavu centrálnu. Ústava bola cisárom vyhlásená 26. februára 1861.⁸⁶

⁸⁴ RYCHLÍK, J. – PENČEV, V.: *Od minulosti k dnešku. Dějiny českých zemí*, s. 324-325.

⁸⁵ TAMŽE, s. 326.

⁸⁶ TAMŽE, s. 326-327.

2. Na ceste k Viedenskému memorandu

Februárová ústava⁸⁷ bola cisárom vyhlásená 26. februára 1861. Františkovi Jozefovi I. záležalo na plynulom prechode od Októbrového diplomu k Februárovému patentu, preto Februárový patent zdôrazňoval kontinuitu s Októbrovým diplomom.⁸⁸ Ústava sa skladala z uvádzacieho patentu, zákona o ríšskom zastupiteľstve, zemských zriadení pre jednotlivé krajiny a volebných rádov do snemov týchto krajín.⁸⁹ Zriadený bol celoštátny parlament, ríšska rada alebo Reichsrat, skladajúci sa z dvoch úrovní – panskej a poslaneckej snemovne. Členov panskej snemovne menoval cisár. Do poslaneckej snemovne posielali svojich zástupcov krajinské snemy. Zákony sa mohli prijímať len so súhlasom príslušného zákonodarného orgánu, v tomto prípade ríšskej rady alebo príslušného krajinského snemu.⁹⁰ Pokiaľ sa v ríšskej rade rokovalo o záležitostiach talianskych krajín a Uhorska, zasadala širšia ríšska rada. Ak sa rokovania Uhorska a talianskych krajín netýkali, zasadala užšia ríšska rada bez poslancov týchto krajín. Právomoci krajinských snemov boli vymedzené predovšetkým na oblasť kultúry, školstva a hospodárstva. Cisár mohol bez ohľadu na ríšsku radu menovať a odvolávať ministrov a ponechával si právo veta.⁹¹

Októbrový diplom a Februárová ústava v Uhorsku obnovili župné zriadenie a Uhorský snem. V Uhorsku bol zriadená Kráľovská uhorská dvorská kancelária vo Viedni a Kráľovská uhorská námestná rada v Budíne. Februárovým patentom boli maďarskému národu uznané historické práva a úradným jazykom sa stala maďarčina. Týmito krokmi bola uspokojená maďarská šľachta. Ostatné nemaďarské národy v Uhorsku nedostali záruky na splnenie svojich národných požiadaviek. Po vojne v Taliansku v roku 1859 Slováci opäť vystúpili so svojimi požiadavkami. Andrej Radlinský požadoval zavedenie slovenčiny ako úradného a vyučovacieho jazyka v slovenských stoliciach a Jozef Miloslav Hurban zostavil memorandum, ktoré okrem jazykových a školských požiadaviek obsahovalo aj nesplnené politické požiadavky z revolučných rokov.

⁸⁷ V slovenskej a nemeckej literatúre známa aj ako Februárový patent.

⁸⁸ SIMON, THOMAS: *Die Kompetenzverteilung 1860 – 1861 – 1867*. Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs, 2, 2021, s. 204.

⁸⁹ RYCHLÍK, J. – PENČEV, V.: *Od minulosti k dnešku. Dějiny českých zemí*, s. 327.

⁹⁰ SIMON, T.: *Die Kompetenzverteilung 1860 – 1861 – 1867*. Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs, 2, 2021, s. 204.

⁹¹ RYCHLÍK, J. – PENČEV, V.: *Od minulosti k dnešku. Dějiny českých zemí*, s. 328.

Na rozšírenej ríšskej rade, zvolanej v marci 1861, nemali Slováci svojich zástupcov. Tlmočníkom slovenských požiadaviek sa stal Josip Juraj Strossmayer,⁹² ktorý presadzoval zjednotenie Chorvátska a Dalmácie a vo Viedni sa zaslúžil o zavedenie chorvátčiny ako úradného jazyka. Vďaka nemu sa čiastočne mohla uplatniť slovenčina na školách a niektorí slovenskí národní predstavitelia boli dosadení do správnych orgánov.⁹³ Ján Francisci bol počas 50. rokov župným komisárom v Debrecíne a v roku 1860 členom Kráľovskej uhorskej námestnej rady v Budíne, Štefan Marko Daxner pracoval ako právnik vo viacerých župách a začiatkom 60. rokov pôsobil ako druhý podžupan Gemersko-malohontskej župy v Rimavskej Sobote. Významnú pozíciu zastával banskobystriický katolícky biskup Štefan Moyses, ktorý toto miesto zaujal 23. júla 1851⁹⁴ s podporou Alexandra Bacha, s ktorým mal priateľské vzťahy, a evanjelický superintendent Karol Kuzmány. Reakciou na rozšírenú ríšsku radu bolo zvolanie uhorského snemu, ktorý sa konal 6. apríla 1861. Slováci na uhorskom sneme zástupcov nemali, ale začali pracovať na ďalšom znení svojich požiadaviek.

2. 1 Obnovenie politickej aktivity Slovákov a vznik Memoranda národa slovenského

Postupné zavádzanie maďarčiny do všetkých uhorských žúp bez ohľadu na ich národnostné zloženie podnietilo slovenských predstaviteľov národného hnutia intenzívnejšie presadzovať kultúrne, jazykové a politické požiadavky. Okrem zavedenia slovenčiny do škôl žiadali aj slovenské učebnice a knihy do elementárnych škôl, založenie slovenskej právnickej akadémie, literárny spolok a samostatné slovenské politické noviny.⁹⁵ Keďže medzi jednotlivými táborami slovenskej inteligencie panovala dlhé roky nezhoda v názoroch na spisovnú slovenčinu, slovenské politické noviny mali zabezpečiť ich jednotné smerovanie. Noviny mali informovať o udalostiach a smeroch, ktorými sa slovenská politická činnosť bude uberať. Prvé slovenské politické noviny začali vychádzať v Budíne pod záštitou Jána Francisciho, kde v tejto dobe pôsobil. Jánovi Franciscimu sa podarilo získať oprávnenie na ich vydávanie a vychádzať začali od 19. marca 1861 tlačou Uhorskej kráľovskej univerzity v Budíne pod názvom *Pešťbudínske vedomosti*. Ich primárnou funkciou bolo zjednotiť Slovákov v národnostnej otázke a pravidelne ich informovať o politickom dianí v krajine. Na

⁹² Josip Juraj Strossmayer bol osobnosťou politického a duchovného života Chorvátov, biskup Bosny a Sriemu, ktorý dovoľoval slúžiť omše v cirkevnej slovančine, politik a člen rakúskej ríšskej rady vo Viedni.

⁹³ KRAJČOVIČ, MILAN: *Slovenské národné hnutie v medzinárodnom kontexte. Od roku 1820 po vznik Slovenského štátu*, s. 65.

⁹⁴ LICHARD, DANIEL – ZÁBORSKÝ, JONÁŠ: *Krátké zprávy od 2. Jul.* Slovenské noviny, 3, 1851, s. 312.

⁹⁵ BOKES, F.: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848-1914*. 1. diel. 1848–1867, s. 187-189.

ich stránkach sa začal formovať slovenský národný program, ktorého autorom bol Štefan Marko Daxner. Dôležité body programu vychádzali z jeho brožúry *Hlas zo Slovenska* z roku 1861, v ktorej predstavil svoje vnímanie slovenskej otázky. Reagoval tak na obnovenie ústavy a možnosť riešenia požiadaviek Slovákov, ktorí chceli uznanie v oblasti národnej individuality a národných práv. Vyjadril sa k presadzovanej koncepcii Uhorska ako jednotného maďarského národa s maďarčinou ako jediným úradným jazykom, ktorú odmietol.⁹⁶ Treba upozorniť na to, že Štefan Marko Daxner nepovažoval Maďarov za nepriateľov, ale za dobrých a dávnych susedov, s ktorými musia Slováci spolupracovať. Slovenský národný program Štefana Marka Daxnera zahŕňal podobne ako *Žiadosti slovenského národa* z roku 1848 politické, školské a jazykové požiadavky. Reakciou na presadzovanie maďarského jazyka na ríšskej rade na uhorskom území a označovanie obyvateľov za Uhrov bolo zvolanie celonárodného slovenského zhromaždenia, ktoré malo vytvoriť jednotný národný program.⁹⁷

2. 1. 1 Zhromaždenie v Turčianskom sv. Martine v roku 1861

Celonárodné slovenské zhromaždenie bolo zvolané na 6. a 7. júna do Turčianskeho sv. Martina. Jeho hlavným cieľom bolo prerokovať hotové požiadavky Štefana Marka Daxnera vo forme memoranda a dohodnúť sa na ich finálnom znení. Za predsedu zhromaždenia bol zvolený Ján Francisci. Na zhromaždení odznel prejav Štefana Marka Daxnera, v ktorom kritizuje postup maďarských „susedov“ a ich nerešpektovanie slovenskej národnosti, na ktorú mali Slováci nárok, keďže boli na tomto území prví. Príchodom Maďarov sa tieto dva národy spojili „v rodinu jednu. Spoločná ich úloha — brániť vzdelanosť západnú proti barbarickým národom Východu a spolu brániť a zachovať i samostatnosť svoju proti pohlcujúcemu vplyvu Západu — našla ich vždy hotových k službe človečenstva jednak so zbraňou v rukách na bojovom poli, ako i s múdrou radou v zhromaždeniach krajinských.“⁹⁸ Štefan Marko Daxner sa ďalej vyjadruje, aby práve otázka národnosti neznepriatelila Maďarov a Slovákov.⁹⁹

⁹⁶ DAXNER, M. Š.: *V službe národa*. [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1457/Daxner_V-sluzbe-naroda/4 [cit. 24. 2. 2023].

⁹⁷ VALACH, J.: *Ján Francisci-Rimavský a Memorandum*. In: ELIÁŠ, M. (ed.): *Z prameňov národa Z prameňov národa – Na pamiatku stodvadsiateho piateho výročia vzniku Memoranda slovenského národa zo roku 1861*, s. 49.

⁹⁸ DAXNER, M. Š.: *V službe národa*. [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1457/Daxner_V-sluzbe-naroda/4 [cit. 24. 2. 2023].

⁹⁹ Prejav zo zhromaždenia môžeme nájsť v spracovanej literárnej pozostalosti Štefana Marka Daxnera Františkom Bokesom z roku 1958 pod názvom *V službe národa*. Daxner sa vo svojich príspevkoch vyjadruje k aktívnemu zápasu Slovákov za svoje práva. Niektorými príspevkami sa dielo javí ako radikálnejšie a môžeme vidieť vývoj autorovej argumentácie v prospech slovenského národa.

Najviac diskutovanou sa stala požiadavka týkajúca sa územia, na ktorom mal byť slovenský národ uznaný. Uznanie slovenského národa žiadali na území obývanom Slováckmi, najprv pod menom Hornouhorský slovenský dištrikt, nakoniec sa zhodli na názve Slovenské okolie, vymedzené na základe etnického princípu. Za dôležité považovali uznať každý národ v tom priestore, ktorý obýva. Štefan Marko Daxner sa vo svojom prejave odvolával na „*dištrikty Kumánov a Jazygov*“, ktoré mali autonómne postavenie s rôznymi výsadami. Tvrdil, že slovenské územie by mohlo mať podobnú samosprávu. Hlavná bola jednota reči pri municipálnej, politickej a súdnej správe. V priestore obývanom Slováckmi sa malo rozprávať slovensky. Štefan Marko Daxner a aj ostatní účastníci zhromaždenia si boli vedomí toho, že v Hornom Uhorsku sa vyskytujú zmiešané stolice a nie všetci obyvatelia ovládajú slovenský jazyk. Prostriedkom spoločného dorozumievania sa mala byť diplomatická reč, ktorá však nemala byť rečou národnou. Uznanou diplomatickou rečou bola reč maďarská. Územie Slovenska sa malo rozprestierať medzi Tatrami a Dunajom.¹⁰⁰ Na zhromaždení okrem požiadavky národného uznania a ohraničenia územia odznela ešte požiadavka týkajúca sa rovnosti reči.

Ďalším predmetom diskusie, okrem Slovenského okolia, bolo, kam *Memorandum národa slovenského* predložiť. Martin Szentiványi, Ján Nemessányi, Ján Palárik, Ľudovít Dohnány, Štefan Marko Daxner a iní, „*žadajúc v neobmedzenej dôvere v slušnosť, spravodlivosť a úprimnosť Maďarov, aby memorandum predložili len zasadajúcemu krajinskému snemu*.“¹⁰¹ Štefan Marko Daxner odovzdanie *Memoranda národa slovenského* uhorskému snemu obhajoval tým, že do snemu volili svojich vyslancov aj Slováci. Domnieval sa, že snem ako reprezentant Slovákov prerokuje ich požiadavky. Skupina na čele s Karolom Kuzmánym a Jozefom Miloslavom Hurbanom sa prikláňala k dohode s Viedňou a chcela predložiť *Memorandum* súčasne cisárovi aj snemu. Zhromaždenie sa rozhodlo pre prvú možnosť. Mnohí tento krok označovali za chybu, ale ak by snem *Memorandum* neprijal, bolo možné sa ešte odvolať na panovníka. Ak by bolo *Memorandum* podané najskôr cisárovi, ktorý by ho odmietol, odvolať sa na snem už nebolo možné.

Počet účastníkov memorandového zhromaždenia, ktorých malo byť šesťtisíc, nemusí byť presný. O tomto počte informuje Ján Francisci v diele *Črty z doby moysesovskej* alebo

¹⁰⁰ Vymedzenie priestoru v týchto hraniciach nadväzovalo na staršiu tradíciu polohy slovanskej pravlasti. Podrobnejšie sa touto témou zaoberá kapitola v zborníku zostavenom Dušanom Kováčom – MACHO, P.: *Premeny symbolickej funkcie Tatier v nacionalistickom diskurze 19. storočia*. In: KOVÁČ, D. a kol. (ed.): *Sondy do Slovenských dejín v dlhom 19. storočí*, s. 41-47.

¹⁰¹ BOTTO, J.: *Slováci – vývin ich národného povedomia I.* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1044/Botto_Slovaci-vyvin-ich-narodneho-povedomia-1/1 [cit. 24. 2. 2023].

Július Botto v diele *Slováci — vývin ich národného povedomia. Pešťbudínske vedomosti* 14. júna 1861 ale spomínajú „400 údov intelligencie slovenskej národnej a pár tisíc ľudstva druhých oddielov, ...“. Sekundárna literatúra po vzore niektorých prameňov udáva počet šesťtisíc. Zhromaždenia sa zúčastnili všetky stavy uhorskej spoločnosti. Vysoká pozornosť bola venovaná barónovi Šimonovi Révayovi, turčianskemu županovi, Martinovi Szentiványiovi, liptovskému županovi, a Jozefovi Justhovi, snemovému vyslancovi turčianskosvätomartinského okresu. Ich účasť na zhromaždení vyvolala pozitívny ohlas, pretože mnohí Slováci by radi videli slovenskú šľachtu podieľajúcu sa na presadzovaní slovenských požiadaviek. Prijali dokonca účasť na odovzdaní *Memoranda národa slovenského* podpredsedovi snemu Kolomanovi Tiszovi, ale nakoniec sa výpravy do Pešti nezúčastnili.¹⁰²

2. 1. 2 Memorandum národa slovenského a uhorský snem

Do Pešti sa 26. júna 1861 dostavila malá delegácia, ktorej členmi boli Jozef Miloslav Hurban, Štefan Marko Daxner, Ján Palárik a Štefan Závodník.¹⁰³ Keďže Jozef Justh, Šimon Révay a Martin Szentiványi účasť odmietli, na čelo delegácie bol zvolený Ján Francisci. Ich príchod bol oznámený prvému podpredsedovi snemu Kolomanovi Tiszovi, ktorý sa s nimi stretol vo svojej pracovnej izbe, kde mu *Memorandum* odovzdali. V literatúre aj prameňoch je toto stretnutie hodnotené ako nedôstojné pretože Koloman Tisza delegátov prijal v domácom oblečení. Celá situácia, ktorá sa pri odovzdaní *Memoranda* odohrala, nemala očakávaný oficiálny charakter. Koloman Tisza *Memorandum* prijal so slovami: „*Memorandum prijímam a doručím ho krajinskému snemu podľa svojej povinnosti. Na základe národnej rovnoprávnosti môžu všetky národnosti očakávať od krajinského snemu vyplnenie všetkých takých slušných žiadostí, ktoré sa zrovnávajú s celistvosťou a jednotou krajiny. Nakoľko toto memorandum také žiadosti obsahuje, môže ctená deputácia byť uistená o mojej podpore a ich vyplnení skrze snem.*“¹⁰⁴

Odovzdávanie *Memoranda* sprevádzali protesty proti nemu vo forme petícií. Ján Francisci vo svojom diele *Črty z doby moysesovskej* píše o „*vynútených a snemom*

¹⁰² Ján Francisci a Július Botto vo svojich dielach *Črty z doby moysesovskej* a *Slováci — vývin ich národného povedomia* dôvody ich neúčasti komentujú stručne. Šimon Révay žiadosť nevyplnil kvôli neprítomnosti Martina Szentiványiho v Pešti a Jozef Justh ochorel. Ján Francisci a Július Botto označili ich dôvody za výhovorky. Dôvodom ich neúčasti mohlo byť ich vysoké postavenie v rámci Uhorska, a preto si týmto krokom nechceli znepriatelieť predstaviteľov maďarskej politiky.

¹⁰³ Štefan Závodník bol rímskokatolícky kňaz, pedagóg a zakladateľ Spolku striezlivosti.

¹⁰⁴ BOTTO, J.: *Slováci — vývin ich národného povedomia I.* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1044/Botto_Slovaci-vyvin-ich-narodneho-povedomia-1/1 [cit. 24. 2. 2023].

*objednaných, umelo nastrojených protestoch proti Memorandu, následkom ktorých krajinský snem na podané mu Memorandum nič neodpovedal, ale len toľko vykonal, že v záležitosti národnostnej otázky vyslal isté povereníctvo, ktoré nemaďarským národnostiam neprajný návrh vyhotovilo.*¹⁰⁵ O protestoch informovali aj *Pešťbudínske vedomosti*. Vyvolané boli pravdepodobne maďarskou inteligenciou, úradníkmi a duchovnými spolu s neúplnými informáciami prezentovanými obyvateľom Horného Uhorska. Obyvatelia Horného Uhorska, ktorí sa pod petičné protesty podpísali, sa predovšetkým obávali návratu centralizácie a „útlaku“ z Viedne. Rozkol v mienke Slovákov zapríčinil práve bod o Slovenskom okolí. Slovákom záležalo, z ktorej strany príde splnenie požiadaviek týkajúcich sa Slovenského okolia – či zo strany Viedne, alebo Pešti – a pri podpisovaní petícií sa báli, že by toto „roztrhanie“ krajiny využila viedenská centralistická vláda, ktorá by opäť potlačila ich slobodu. Slovenský ľud prostredníctvom Slovenského okolia preto protestoval proti centralistickej rakúskej vláde a nie vyslovene proti *Memorandu*.

Memorandum národa slovenského bolo postúpené snemovnému povereníctvu pre národnostné otázky alebo národnostnému výboru, ktorého členom bol aj József Eötvös a Jozef Justh. Národnostný výbor vypracoval návrh, ktorý bol uverejnený 1. augusta 1861, ešte pred rozpustením uhorského snemu. Z návrhu vyplýva, že maďarskí politickí predstavitelia sa nechystajú spraviť ústupky v oblasti používania slovenského jazyka. Občania Uhorska predstavujú jediný a nerozlučiteľný uhorský národ¹⁰⁶ a všetky národy žijúce na uhorskom území sa majú považovať za rovnoprávne národnosti, „*ktoré svoje osobitné nároky v hraniciach politickej jednoty krajiny na základe osobnej slobody a spolokárstva bez všetkého ďalšieho obmedzenia môžu slobodne platnými.*“¹⁰⁷ Hranice politickej jednoty krajiny určovali maďarskí politici a čokoľvek, čo celistvosť Uhorska mohlo narušiť, bolo neprijateľné aj napriek tomu, že Slováci ju svojimi požiadavkami narušiť nechceli. To už niekoľkokrát naznačil aj Štefan Marko Daxner. Slováci sa stále považovali za obyvateľov žijúcich pod svätoštefanskou korunou. Používanie nemaďarských jazykov povolili, ale zápisnice museli byť vedené v maďarčine.

S návrhom snemovného povereníctva niektorí jeho členovia nesúhlasili a navrhovali, aby mal každý národ právo používať svoju reč v súkromnom aj verejnom živote. Týkalo sa to

¹⁰⁵ FRANCISCI, J.: *Črty z doby moysesovskej*. Turčiansky sv. Martin 1897. [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/989/Francisci_Crty-z-doby-moyesovskej/1 [cit. 24. 2. 2023].

¹⁰⁶ Tento bod bol reakciou na Slovenské okolie, ktoré tvorilo najspornejší bod požiadaviek. Poprední maďarskí politickí predstavitelia si ho vysvetľovali tak, že slovenský národ sa chce od Uhorska úplne odtrhnúť a využívali ho na zamietnutie akýchkoľvek slovenských požiadaviek.

¹⁰⁷ BOTTO, J.: *Slováci – vývin ich národného povedomia I.* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1044/Botto_Slovaci-vyvin-ich-narodneho-povedomia-1/1 [cit. 24. 2. 2023].

oblasti vzdelávania, na súdoch a úradoch. Za právne a národnostné požiadavky nemadžarských národov sa postavil József Eötvös, ktorý tvrdil, že ústavný život treba rozvíjať a zabezpečovať na základe úplnej právnej rovnosti a náboženstvo ani národnosť nemajú robiť rozdiely medzi občanmi krajiny. Tvrdil, že majú byť zabezpečené národnostné potreby obyvateľov Uhorska, ale bez politickej fragmentácie krajiny a obetovania jej právnej nezávislosti.¹⁰⁸ Jeho prioritou bolo národnostnú otázku vyriešiť, čo by viedlo k stabilizácii krajiny, existencii ústavnej slobody a existencii štátu. József Eötvös zastával podobný názor ako Štefan Marko Daxner. Všetci obyvatelia Uhorska ako v minulosti, tak aj v budúcnosti majú jeden osud a slobodu spolu s útlakom môžu len zdieľať. Zároveň treba národnostnú otázku riešiť spoločne so všetkými občanmi krajiny a nie podporovať jednotlivé samostatné požiadavky Maďarov, Srbov, Rumunov alebo Slovákov a treba mať na zreteli spoločné záujmy Uhorska. V riešení národnostnej otázky videl budúcnosť krajiny.¹⁰⁹ József Eötvös bol jeden z mála, ktorý otázku rovnoprávnosti národností nebral na ľahkú váhu a snažil sa o spravodlivejšie postavenie nemadžarských národností.

Spolu s národnostnou otázkou riešili maďarskí politickí predstavitelia po vydaní ústavy usporiadanie vzťahov k Rakúsku a cisárovi. V dôsledku týchto rokovaní bol krajinský snem 22. augusta 1861 najvyšším reskriptom panovníka rozpustený. K rozpusteniu uhorského snemu viedol už nesúhlas maďarských politických predstaviteľov s Októbrovým diplomom. Vedúcou osobnosťou maďarskej politiky bol v tomto období Ferenc Deák. Októbrový diplom síce prisľúbil Uhorsku obnovenie „historickej individuality“ znovuzriadením vládnych inštitúcií z doby pred rokom 1848, ktorými boli Uhorská kancelária a uhorský snem, ale Ferenc Deák nesúhlasil s odňatím práva Uhorska na ústavu, rozhodovaním o verejnej dani a o vojsku.¹¹⁰ Tieto práva mali prináležať snemu a nechceli, aby bola uhorská vláda závislá od cisárskej alebo neskôr ríšskej rady. V konečnom dôsledku dával Októbrový diplom a Februárový patent len málo z požadovanej samostatnosti Uhorska. Uhorský snem bol zvolaný 2. apríla 1861 do Budína, konal sa však v Pešti. Otvorením snemu panovník poveril krajinského sudcu a komisára grófa Györgyho Apponyiho, ktorý v cisárovom mene maďarských politických predstaviteľov uistil, že František Jozef I. chce vyhovieť právnym požiadavkám národa, a tým zachrániť neporušiteľnosť a celistvosť ríše, a chce ústavný život rozšíriť na všetky krajiny

¹⁰⁸ Zápis z uhorského snemu 6. júla 1861 v diele J. Eötvösa *Národnostná otázka – A nemzetiségi kérdés* z roku 1865.

¹⁰⁹ EÖTVÖS, J.: *A nemzetiségi kérdés*. Pest 1865. [online]. Dostupné z <https://mek.oszk.hu/06800/06839/06839.htm> [cit. 26. 2. 2023].

¹¹⁰ KONTLER, LÁSZLÓ: *Dějiny Maďarska*. Praha 2008, s. 249.

a národy.¹¹¹ Panovník chcel, aby si na uhorskom sneme maďarskí politickí predstavitelia zvolili svojich delegátov do ríšskej rady. Na uhorskom sneme sa však rozhodlo, že si zástupcov voliť nebudú.¹¹²

Ferenc Deák ako účastník uhorského snemu v Pešti navrhoval odmietnutie Októbrového diplomu a Februárového patentu vo forme adresy zaslanej Františkovi Jozefovi I. a pomocou nej sa tak uchádzať o obnovenie zásad z roku 1848. Skupina na čele s grófom Lászlóm Telekim navrhovala úplné obnovenie zákonodarných práv formou jednostranného vyhlásenia a uznesenia. Väčšina účastníkov uhorského snemu podporila tento návrh. Po tragickej samovražde grófa Telekiho snem schválil adresnú žiadosť Ferenca Deáka.¹¹³ Žiadali zrušenie zvyškov absolutistického systému, právnu samostatnosť a nezávislosť, aby otázky národného politického života podriadené ríšskej rade spadali pod právomoci uhorského snemu. Aj na pôde administratívy chcela byť maďarská vláda nezávislá od tej rakúskej. Nechceli, aby bolo Uhorsko podriadené spoločnému zákonodarstvu a správe Rakúskej monarchie, pretože by to bol útok na pragmatickú sankciu podpísanú v roku 1723.¹¹⁴ V adrese Ferenca Deáka sa hovorí aj o národnostnom probléme, ktorý nechcel ignorovať, ale vyriešiť bez rozdelenia krajiny.

Za predsedníctva panovníka ríšska rada 26. mája rozhodla, že nebude maďarským politickým predstaviteľom robiť ďalšie ústupky. Viedenská vláda na ministerskej konferencii 20. júna dokonca odmietla prijatie maďarskej deputácie s adresou, pretože v adrese okrem iného bolo vynechané uznanie nároku Františka Jozefa I. na trón.¹¹⁵ Aj napriek snahám uhorského kancelára baróna Miklósa Vayho, panovník adresu ani 30. júna neprijal.¹¹⁶ Po úprave celej adresy panovník deputáciu prijal 8. júla v prítomnosti baróna Vayho. Odpoveď na adresu mala vypracovať Kráľovská uhorská dvorská kancelária vo Viedni a písomný návrh baróna Vayho, týkajúci sa uhorských záležitostí, prisľúbil splnenie požiadaviek obsiahnutých v adrese. Viedenská ministerská rada tento návrh odmietla. Základom nového reskriptu mal byť Októbrový diplom a Februárový patent, na základe ktorého mal uhorský snem poslať určený počet vyslancov do ríšskej rady. Kancelár Vay, stotožňujúci sa s Deákovou adresou, bol 18. júla z kancelárie prepustený a jeho miesto zaujal Antal Forgách. Panovník reskriptom vyzval

¹¹¹ BOTTO, J.: *Slováci – vývin ich národného povedomia I* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1044/Botto_Slovaci-vyvin-ich-narodneho-povedomia-1/6 [cit. 22.3. 2023].

¹¹² KONTLER, L.: *Dějiny Maďarska*, s. 249.

¹¹³ FAZEKAS, ISTVÁN – MALFÈR, STEFAN – TUSOR, PÉTER: *Széchenyi, Kossuth, Batthyány, Deák. Studien zu den ungarischen Reformpolitikern des 19. Jahrhunderts und ihren Beziehungen zu Österreich*. Wien 2011, s. 188.

¹¹⁴ Celé znenie Deákovej adresy z mája 1861: DEÁK, FRANZ: *Franz Deák's Rede. Franz Deák's Rede, gehalten in der Unterhaussitzung vom 13. Mai 1861. Nebst dem von ihm empfohlenen Adressentwurf*. Pest 1861.

¹¹⁵ FAZEKAS, I. – MALFÈR, S. – TUSOR, P.: *Széchenyi, Kossuth, Batthyány, Deák. Studien zu den ungarischen Reformpolitikern des 19. Jahrhunderts und ihren Beziehungen zu Österreich*, s. 188.

¹¹⁶ BOTTO, J.: *Slováci – vývin ich národného povedomia I* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1044/Botto_Slovaci-vyvin-ich-narodneho-povedomia-1/6 [cit. 22.3. 2023].

uhorský snem, aby urobil návrhy na zrušenie niektorých s pragmatickou sankciou nesúhlasiacich zákonov z roku 1848 a predstrel návrh na volenie uhorských vyslancov do ríšskej rady, a aby zvolení vyslanci boli čo najskôr poslaní do zasadajúcej ríšskej rady. Reskript prikázal snemu rokovať o riešení národnostných problémov a vydať taký zákon, ktorý by jasne formuloval práva nemaďarských národností v rámci Uhorska.¹¹⁷ Uhorský snem odpovedal na reskript 8. augusta novou adresou, predloženou poslaneckej snemovni ríšskej rady¹¹⁸, ktorá neprinesla nič nové a odmietla, že zákony z roku 1848 potláčajú národné práva nemaďarských národností Uhorska, a obvinil rakúsku vládu, že absolutistickým systémom tiež nič nespravila v prospech nemaďarských národností. Obsahom tejto adresy bolo, že snem sa pridáva ústavnej samostatnosti krajiny, neprijíma Októbrový diplom a ani Februárový patent, že ríšska rada vo vzťahu k Uhorsku nemá žiadnu zákonodarnú moc, a preto tam svojich vyslancov nepošle.¹¹⁹ Panovník cisárskym nariadením z 21. augusta 1861 uhorský snem rozpustil s odôvodnením, že 5 mesiacov zasadajúci snem nespĺnil očakávania a ani prosby jemu adresované.¹²⁰

Uhorská kancelária nariadila rozpustenie výborov, ktoré protestovali proti rozpusteniu uhorského snemu, a vymenovala kráľovských komisárov. Za úradnú reč bola vyhlásená reč maďarská a nemaďarskí vyslanci sa nemohli viac zúčastňovať uhorského snemu. Panovník v dôsledku odporu maďarských politických kruhov 5. novembra 1861 zastavil činnosť Kráľovskej uhorskej námestnej rady a krajinských municípií a nariadil rozpustenie stoličných výborov a zastupiteľstiev slobodných kráľovských miest a okresov, až kým nebude prinavrátený narušený poriadok. Za kráľovského námestníka a predsedu Námestnej rady vymenoval grófa Mórica Pálffyho, ktorého nariadenia vzťahujúce sa na politickú správu krajiny mali hlavnú župani plniť.¹²¹

Pre Slovákov tento vývoj udalostí znamenal vyhlásenie maďarskej reči za hlavný vyučovací jazyk na všetkých katolíckych gymnáziách, menovite v Banskej Bystrici a Levoči. Banskobystrický biskup Štefan Moyses sa výrazne angažoval v školskej a jazykovej otázke v rámci svojej diecézy. Cirkevní hodnostári mali právo zasahovať do vzdelávania vo svojej diecéze, a preto Štefan Moyses presadzoval používanie slovenčiny na banskobystrickom

¹¹⁷ BOTTO, J.: *Slováci – vývin ich národného povedomia I* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1044/Botto_Slovaci-vyvin-ich-narodneho-povedomia-1/6 [cit. 22.3. 2023].

¹¹⁸ FAZEKAS, I. – MALFÈR, S. – TUSOR, P.: *Széchenyi, Kossuth, Batthyány, Deák. Studien zu den ungarischen Reformpolitikern des 19. Jahrhunderts und ihren Beziehungen zu Österreich*. Wien 2011, s. 188.

¹¹⁹ BOTTO, J.: *Slováci – vývin ich národného povedomia I* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1044/Botto_Slovaci-vyvin-ich-narodneho-povedomia-1/6 [cit. 22.3. 2023].

¹²⁰ *Kaiserliche Verordnung vom 21. August 1861 betreffend die Auflösung des ungarischen Reichstages* [online]. Dostupné z <https://www.verfassungen.eu/hu/aufloesung-landtag61.htm> [cit. 22.3. 2023].

¹²¹ BOTTO, J.: *Slováci – vývin ich národného povedomia I* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1044/Botto_Slovaci-vyvin-ich-narodneho-povedomia-1/6 [cit. 22.3. 2023].

gymnáziu.¹²² Nečinnosť uhorského snemu vo veciach národných požiadaviek Slovákov a jeho následné rozpustenie presvedčila predstaviteľov slovenského národného hnutia, že sa s maďarskými politikmi nedohodnú. Čoraz viac hlasov sa ozývalo za zostavenie deputácie do Viedne a predloženie požiadaviek cisárovi. Na jej čelo potrebovali silnú osobnosť, ktorá mala vo Viedni dobré vzťahy. Vedúcou osobnosťou viedenskej deputácie sa mal stať Štefan Moyses.

2. 2 Štefan Moyses

Štefan Moyses je významnou osobnosťou politickej činnosti Slovákov druhej polovice 19. storočia. Je známy predovšetkým ako prvý predseda Matice slovenskej, založenej v roku 1863. V 50. rokoch bol aktívnym v školskej a jazykovej otázke po jeho vymenovaní za banskobystrického biskupa v auguste 1850 cisárom Františkom Jozefom I., na podnet Alexandra Bacha.¹²³ V roku 1851 bol slávnostne uvedený na biskupskú stolicu.

Jedným z najpodrobnejších svedectiev ohľadom života Štefana Moysesu podáva slovenský spisovateľ, literárny kritik a politik Svetozár Hurban Vajanský vo svojom diele *Život Štefana Moysesu*. Keďže po Štefanovi Moysesovi nezostali žiadne písomnosti dokumentujúce jeho život, je toto dielo dôležité pre jeho poznanie. Narodil sa 24. októbra 1797 vo Veselom v Nitrianskej stolici. V roku 1806 študoval na gymnáziu v Trnave a po jeho dokončení bol v roku 1813 prijatý medzi klerikov ostrihomského arcibiskupstva.¹²⁴ Venoval sa štúdiu filozofie v Trnave a teológii na peštianskom ústrednom seminári. V roku 1821 bol vysvätený za kňaza.¹²⁵ Slúžil ako kaplán vo Farnosti sv. Jozefa na Jozefovskom námestí, kde bola v tej dobe početná slovenská komunita. Menej známou je jeho činnosť v Chorvátsku, kde od 1. januára 1830 prednášal na Kráľovskej akadémii v Záhrebe ako profesor filozofie.¹²⁶ Jeho pôsobením v Chorvátsku sa podrobne zaoberá chorvátsky literárny historik Alojz Jembrih v monografii *Po stopách života a diela Štefana Moysesu v Záhrebe*. Táto publikácia je jediná, ktorá sleduje jeho činnosť v Chorvátsku v rokoch 1830–1851.¹²⁷ Štefan Moyses sa popri prednášaní filozofie, logiky, metafyziky a etiky výrazne angažoval v chorvátskom národnom hnutí. Profesorom na

¹²² Viac informácií nám poskytuje kapitola v zborníku od Miroslava Kmeťa – KMEŤ, M.: *Snahy Štefana Moysesu o slovenské a školské inštitúcie v Banskej Bystrici s dôrazom na učiteľský ústav*. In: GOLIAN, J. – KURHAJCOVÁ, A. – MALINIÁKOVÁ, E. – MOLDA, R. (ed.): *Štefan Moyses – za života v historickej pamäti*, s. 81-87.

¹²³ Medzi Štefanom Moysesom a Alexandrom Bachom prebehla ohľadom tejto záležitosti písomná komunikácia, v ktorej Alexander Bach vyjadruje potešenie nad prevzatím banskobystrického biskupstva Štefanom Moysesom.

¹²⁴ RADLINSKÝ, A.: *Štefan Moyses*. Cyrill a Method. In: *Katolícke Noviny pre Cirkev, Školu a Literatúru*, 16, 1869, s. 194.

¹²⁵ VAJANSKÝ, H. S.: *Život Štefana Moysesu*, s. 19.

¹²⁶ LACKO, R.: *Štefan Moyses a Chorváti*. In: SEDLÁK, IMRICH (ed.): *Karol Kuzmány a Štefan Moyses v slovenských národných a cirkevných dejinách*. Martin 2007, s. 168.

¹²⁷ JEMBRIH, A.: *Po stopách života a diela Štefana Moysesu v Záhrebe*. Záhreb 2016.

Kráľovskej akadémii bol do roku 1847, keď bol vymenovaný za kanonika záhrebskej kapituly. V roku 1837 zaujal miesto cenzora. Predchádzajúci cenzor neovládal chorvátsky jazyk a na tento problém upozorňoval aj Štefan Moyses.¹²⁸ Jeho cenzorská činnosť v Záhrebe bola často kritizovaná maďarskou stranou kvôli podpore, ktorú vyjadroval ilýrskemu hnutiu. V roku 1843 bol preto zosadený z funkcie.¹²⁹ Do politického diania v Chorvátsku sa zapájal aj ako vyslanec záhrebskej kapituly na sneme v Bratislave, ktorý sa konal v rokoch 1847–1848. Počas pôsobenia v Chorvátsku sa zaslúžil o vylepšenie školstva a rozvoj chorvátskeho jazyka a stretol sa s viacerými osobnosťami z oblasti chorvátskej politiky, školstva a cirkvi, ktorých dôveru si získal svojím vystupovaním a činnosťou v prospech chorvátskeho národa. V prameňoch sa spomína hlavne Josip Jelačić, vedúca osobnosť chorvátskeho povstania počas revolúcie v rokoch 1848–1849 a chorvátsky bán. Josip Jelačić musel považovať Štefana Moysesu za dôveryhodnú osobu, keďže ho vymenoval za vedúceho oddelenia pre kultúru a vzdelávanie v bánskej rade v rokoch 1848–1850.¹³⁰ Štefan Moyses spolupracoval s biskupom Jurajom Haulikom, ktorý sa s jeho pomocou stal prvým záhrebským arcibiskupom a spolu s Ljudevitom Gajom absolvovali ako vyslanci a ochrancovia chorvátskeho národa cestu do Viedne, kde sa v roku 1849 snažili o povýšenie záhrebského biskupstva na arcibiskupstvo. Snaha Štefana Moysesu nakoniec viedla k pozitívnemu výsledku a pápež Pius IX. 11. decembra 1852 biskupstvo naozaj povýšil.¹³¹ Prvým arcibiskupom sa stal Juraj Haulik, ale to už Štefan Moyses v Chorvátsku nebol, pretože začiatkom roka 1851 odišiel na Slovensko a začal pôsobiť ako banskobystrický biskup.

Do verejného života vstúpil Štefan Moyses presadzovaním chorvátskych požiadaviek a vďaka kontaktom, ktoré nadobudol v Záhrebe, z ktorých niektoré prerástli v priateľstvá, sa stal vážnou osobou aj vo Viedni.¹³² Negatívne bol vnímaný maďarskými politikmi, ktorí nepodporovali chorvátske národné snahy. Počas pôsobenia v Chorvátsku sa zviditeľnil aj v Hornom Uhorsku. Ako sme už spomínali, do kontaktu so slovenskými politickými predstaviteľmi sa dostal na uhorskom sneme v Bratislave, kde za mesto Zvolen vystúpil Ľudovít Štúr. Podľa dostupných zdrojov sa však do priameho kontaktu nedostali. Vymenovanie Štefana Moysesu za banskobystrického biskupa malo pre Slovákov veľký význam a dúfali, že

¹²⁸ JEMBRIH, A.: *Mosesovo pôsobenie v Záhrebe (1830–1851)*. In: GOLIAN, J. – KURHAJCOVÁ, A. – MALINIAKOVÁ, E. – MOLDA, R. (ed.): *Štefan Moyses – za života v historickej pamäti*, s. 15.

¹²⁹ TAMŽE, s. 19.

¹³⁰ ŠVOGER, V.: *Štefan Moyses a oddelenie pre kultúru a vzdelávanie v Bánskej rade (1848–1850)*. In: GOLIAN, J. – KURHAJCOVÁ, A. – MALINIAKOVÁ, E. – MOLDA, R. (ed.): *Štefan Moyses – za života v historickej pamäti*, s. 23.

¹³¹ RADLINSKÝ, A.: *Štefan Moyses*. Cyrill a Method. Katolícke Noviny pre Cirkev, Školu a Literatúru, 16, 1869, s. 194.

¹³² Prikladom je korešpondencia medzi Alexandrom Bachom a neskôr samotným cisárom a grófom Móricom Pálffym.

tak ako, pracoval v prospech chorvátskeho národa, bude pracovať v prospech slovenského. Štefan Moyses nadviazal na skúsenosti z Chorvátska a sústredil sa na jazykovú a školskú otázku. Presadzoval výučbu v slovenskom jazyku, predovšetkým na banskobystrickom katolíckom gymnáziu. Aj keď sa memorandového zhromaždenia v Turčianskom sv. Martine nezúčastnil, zohral významnú úlohu pri odovzdávaní požiadaviek Slovákov cisárovi v podobe ďalšieho memoranda – *Viedenského memoranda*.

3. Viedenské memorandum

Po rozpustení uhorského snemu a vymenovaní grófa Mórica Pálffyho za kráľovského námestníka a predsedu Kráľovskej uhorskej námestnej rady sa Slováci dostali do zložitej pozície. Zintenzívnilo sa zavádzanie maďarského jazyka a do škôl boli dosadzovaní učitelia, ktorí neovládali slovenský jazyk. Napäté vzťahy medzi Pešťou a Viedňou dali Slovákom jasný signál, že sa s maďarskými politickými predstaviteľmi nedohodnú. V dôsledku toho sa začali ozývať hlasy o predložení memoranda panovníkovi. Potreba obrátiť sa na cisára vychádzala z najvyššieho reskriptu z 21. júla 1861, zaslaného uhorskému snemu, v ktorom panovník prikazuje upraviť rečové práva nemaďarským národnostiam a ich vystupovanie vo verejnej správe.¹³³ Zostavením delegácie bol poverený Ján Francisci ako predseda memorandového zhromaždenia. Vo svojom diele *Črty z doby moysesovskej* vyjadril obavy, že kvôli neúspechu *Memoranda národa slovenského* sa do delegácie k cisárovi nebude chcieť nikto prihlásiť, a ak by sa aj prihlásil dostatočný počet členov, nevedel, koho na jej čelo postaviť.¹³⁴ Potreboval silnú osobnosť a ideálnym kandidátom sa stal Štefan Moyses, ktorého vo Viedni dôverne poznali. Ján Francisci nepoznal názor Štefana Moysesu na danú záležitosť, a tak nevedel, ako bude reagovať. V novembri navštívil biskup svojho priateľa v Budíne, a keďže tam Ján Francisci pôsobil, rozhodol sa Štefana Moysesu navštíviť. Rozhovor, ktorý medzi nimi prebehol, je zaznamenaný vo Francisciho diele: „*Boli sme obaja radi, že sme sa osobne zišli. Po krátkom rozhovore prišla reč na vystrojenie vyslanstva k cisárovi a apoštolskému kráľovi. Ja, ako podstatnú ťažkosť, vyslovil som obavu o získanie dôstojnej osobnosti na čelo vyslanstva. Biskup Moyses na to bez váhania a rozmyšľania odpovedal otázkou: „A ak by ja šiel?“ Ja radostne prekvapený nevedel som viac odpovedať ako: „Tak by bola deputácia.“ Nato biskup Moyses odhodlaným hlasom vyslovil: „Ja pôjdem!“ a ja vo vytržení vyskočil som zo sediska, zvučne zvolal som: „Tak bude deputácia!“ padol som na kolená k nohám Moysesu a bozkal som mu ruku — a on zodvihol ma, pritiahol k sebe a vrúcne objal.*“¹³⁵ Predpokladáme, že to bolo ich prvé stretnutie, keďže korešpondencia medzi Štefanom Moysesom a Jánom Franciscim prebiehala až od roku 1862 a Štefan Moyses sa nezúčastnil memorandového zhromaždenia v Turčianskom sv. Martine.

¹³³ FRANCISCI, J.: *Budín dňa 6. Nov. 1861*. Pešťbudínske vedomosti, 1, 1861, č. 68, s. 1.

¹³⁴ FRANCISCI, J.: *Črty z doby moysesovskej* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/989/Francisци_Crty-z-doby-moyesovskej/1 [cit. 22. 3. 2023].

¹³⁵ TAMŽE.

Moysesovo prijatie ponuky postaviť sa na čelo delegácie smerujúcej so svojimi požiadavkami k cisárovi svedčí o tom, že ho muselo dianie okolo *Memoranda národa slovenského* zaujímať. Štefan Moyses cestu do Viedne plánoval a jeho pôvodným zámerom bolo obhajovanie slovenského jazyka v rámci banskobystrickej diecézy. Vyučovacím jazykom na katolíckych gymnáziách sa stala maďarčina, ale v banskobystrickej diecéze sa nenachádzala ani jedna maďarská obec a Štefan Moyses chcel, aby sa to zohľadnilo. Navyše tvrdil, že s neznalosťou slovenčiny ubúda vzdelanie.¹³⁶ Aj z tohto dôvodu sa pravdepodobne do Viedne na čele delegácie rozhodol ísť. Prameň, ktorý by jasne informoval o motivácii Štefana Moyses a angažovať sa v záležitostiach slovenského národa, chýba. Štefan Moyses sa nezúčastnil memorandového zhromaždenia v Turčianskom sv. Martine¹³⁷ a na čelo deputácie do Viedne sa postavil až po žiadosti Jána Francisciho. Bolo by teda zaujímavé analyzovať Moysesov motív postaviť sa za celonárodné požiadavky Slovákov, súčasne ale náročné, keďže v tejto veci chýba prameň priamo od Moyses samotného. K neúčasti Štefana Moyses na zhromaždení v Turčianskom sv. Martine sa v krátkosti vyjadril Svetozár Hurban Vajanský, ktorý ju odôvodnil tým, že Štefan Moyses „šetril svoju osobu na čas, v ktorom ona dodá viac váhy slovenským snahám.“¹³⁸ Aj napriek tomu, že Vajanského dielo bolo vydané až v roku 1897, môžeme predpokladať, že Štefan Moyses tušil, že na uhorskom sneme kvôli malej podpore *Memorandum národa slovenského* neuspeje. Preto sa zúčastnil až výpravy do Viedne, kde predpokladal, že u cisára budú mať väčšiu šancu dosiahnuť splnenia aspoň niektorých slovenských požiadaviek.

Viedenské memorandum bolo doplnené a upravené *Memorandum národa slovenského* s pridaním *Návrhu na privilegiálnu listinu na organizáciu osobitného Hornouhorského slovenského Okolia a Prosbopisu Slovákov*. V *Prosbopise* sú obsiahnuté žiadosti Slovákov týkajúce sa vplyvu a uplatnenia v Uhorsku, uznania národa, vymedzenia Slovenského okolia a uznania slovenčiny ako úradného jazyka. K bodu o Slovenskom okolí predložili *Privilegiálnu listinu*, v ktorej boli obsiahnuté všetky záležitosti súvisiace so vznikom Slovenského okolia a jeho vnútornej správy.¹³⁹ Štefan Moyses spolu s týmito dokumentmi priložil aj osobnú žiadosť cisárovi o školstve z 5. decembra 1861, v ktorej obviňuje krajinový snem a Národnú radu, že sa takisto ako stoličné výbory podieľali na „terorizovaní“ Slovákov. V žiadosti ďalej protestuje

¹³⁶ FRANCISCI, J.: *Osvietený p. biskup Moyses a snahy protivné*. Pešťbudínske vedomosti, 1, 1861, č. 83, s. 2.

¹³⁷ Niektoré pramene hovoria, že v čase konania memorandového zhromaždenia v Turčianskom sv. Martine bol Štefan Moyses chorý. Nepodnikol však žiadne kroky ani po odovzdaní *Memoranda* uhorskému snemu. Viacej sa angažoval pri splnení požiadaviek *Viedenského memoranda*.

¹³⁸ VAJANSKÝ, H. S.: *Život Štefana Moyses a*, s. 97.

¹³⁹[B.M.]: *Prosbopis Slovákov*. Pešťbudínske vedomosti, 1, 1861, č. 78, s. 2-3.

proti zavedeniu maďarčiny na katolíckych školách. Požadoval preto jasne formulované vyjadrenie o zabezpečení práv nemaďarských národov.¹⁴⁰ Poukázal aj na uprednostňovanie Maďarov pred Slovákami a inými nemaďarskými národnosťami v rámci Uhorska, keď barón Vay zostavil 20. októbra „čisto maďarskú dvorskú kanceláriu, maďarskú námestnú radu, maďarskej kúrie a vymenovanie maďarských veľkých županov,“.¹⁴¹ Maďarskí politickí predstavitelia to odôvodňovali tým, že Slováci nemajú potrebnú kvalifikáciu na uvedené funkcie. V *Prosbojise* bolo spomenuté aj nevyriešené *Memorandum národa slovenského* z júla, ktoré uhorský snem neschválil. Preto jedinou cestou bolo obrátiť sa na cisára.

Hornouhorské slovenské okolie sa malo skladať z Prešporskej, Nitrianskej, Tekovskej, Trenčianskej, Hontianskej, Zvolenskej, Turieckej, Oravskej, Liptovskej, Novohradskej, Gemerskej, Spišskej, Šarišskej, Abovskej a Tornianskej stolice. Boli to stolice, kde prevyšoval počet Slovákov. Slovenské okolie malo mať vlastnú politickú a súdnu správu s úradným slovenským jazykom, vynímajúc zopár obcí inej národnosti, ktorých záležitosti by sa bez problémov mali vykonávať v ich reči. Posledným bodom bola žiadosť o samostatnú kontrolu školstva bez zásahov maďarských úradov.¹⁴² *Memorandum národa slovenského*, žiadalo naďalej celistvé Uhorsko a Hornouhorské slovenské okolie uhorskú celistvosť nemalo narušiť, ale až *Viedenské memorandum* definovalo podrobnejšie správu a fungovanie Slovenského okolia. V niektorých záležitostiach malo byť Slovenské okolie nezávislé od maďarských vládnych kruhov. Podľa uvedených dokumentov názov Slovenského okolia stále nebol ustálený. V *Návrhu na privilegiálnu listinu na zriadenie a organizáciu osobitného slovenského dištriktu či Okolia* sa uvádza názov Hornouhorský slovenský dištrikt alebo Hornouhorské slovenské okolie. *Privilegiálna listina* teda podrobnejšie vymedzila Hornouhorské slovenské okolie – presné hranice, právomoci zastupiteľstva Slovenského okolia (dištriktu), okresných a súdnych správ, a rokovací poriadok krajinského zhromaždenia. Krajinské zhromaždenie, snem, malo zasadať raz do roka. Za hlavné mesto bola určená Banská Bystrica a snem mal zastupovať všetky spoločenské vrstvy. Krajinské zhromaždenie malo pozostávať z nitrianskeho, banskobystrického, spišského a košického biskupa a prešporského a prešovského ev. a. v. superintendenta. Svojho zástupcu malo mať aj grécko-katolícke duchovenstvo menovaného prešovským biskupom. Zástupcom židovskej komunity bol najvyšší rabin Slovenského okolia. Poslanci mali byť volení podľa počtu obyvateľstva daného

¹⁴⁰ Literárny archív Matice slovenskej, I. Starý fond A – Korešpondencia, sign.: A 1058, *Moses, Štefan Cisárovi*, 5. december 1861.

¹⁴¹ [B. M.]: *Dopisy. Viedeň dňa 9. decembra*. Pešťbudínske vedomosti, 1, 1861, č. 78, s. 2.

¹⁴² BOKES, F.: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914, 1848–1867*, s. 363-377.

okresu. Na čele politickej správy Slovenského okolia stál predseda volený zo štyroch kandidátov, ktorých vybrala uhorská vláda. Kandidáti mali byť dvaja katolíckeho a dvaja evanjelického vierovyznania. Popri voľbe členov krajinského zhromaždenia mali byť označení aj tí, ktorých si želajú ako zástupcov na uhorskom sneme.¹⁴³ Krajinské zhromaždenie mohlo spravovať okresy a ich zastupiteľstvá, cirkevné¹⁴⁴ a školské záležitosti, a rozpočet Okolia, teda bolo oprávnené samostatne sa uznášať o finančných prostriedkoch. Krajinské zhromaždenie sa malo starať o rozvoj národnej literatúry.¹⁴⁵ Správnym a výkonným orgánom zhromaždenia bol stály krajinský výbor. Rokovacou úradnou rečou v krajinskom zhromaždení, vo výbore aj v okresoch mala byť reč slovenská. Výnimku tvorili tie oblasti, kde slovenčina nebola hlavným jazykom. Záležitosti z týchto oblastí sa smeli vybavovať v tej reči, v ktorej boli poslané.

Hlavným prameňom informujúcim o prípravách a príchode slovenskej delegácie do Viedne boli *Pešťbudínske vedomosti*, ktoré pravidelne rozoberali riešenie národnostnej otázky a hlavné body, ktoré sa vo Viedni členovia delegácie snažili presadiť. Išlo hlavne o potrebu slovenských škôl a výchovu mládeže, literárny ústav a slovenskú samosprávu. Časť delegácie prišla do Viedne už 30. novembra a Štefan Moyses 2. decembra 1861.¹⁴⁶ Audiencia u cisára bola dohodnutá až na 12. decembra, ale členovia deputácie sa museli dohodnúť na výslednom znení *Viedenského memoranda*. Pred cisára mohol predstúpiť len obmedzený počet delegátov, ktorými boli Štefan Moyses, kanonik Tomáš Červeň, arcidekan Ján Országh, superintendent Karol Kuzmány, evanjelický farár Jozef Miloslav Hurban, Ján Francisci, stoličný komisár v disponibilitate Viliam Pauliny-Tóth a advokát Fraňo Blaho.¹⁴⁷ Hlavné slovo mal Štefan Moyses, ktorý pred cisárom predniesol reč, v ktorej spomenul neúspešnú snahu cisára o ochranu nemaďarských národností, a vyjadril obavy týkajúce sa nariadenia Kráľovskej uhorskej námestnej rady z 20. a 21. októbra 1861, v ktorých nemaďarským národným školám hrozil maďarský vyučovací jazyk a na vyšších katolíckych gymnáziách ako jediný vyučovací jazyk bez ohľadu na jazykové pomery. Štefan Moyses zdôraznil, že toto sa deje aj napriek kráľovskému reskriptu z 21. júla 1861, ktorý vyzýval snem na vypracovanie takého zákona, v ktorom by boli jasne formulované práva týkajúce sa reči a národnosti aj pomerov v administratíve.¹⁴⁸ Štefan Moyses ďalej hovoril, že nemaďarskí obyvatelia nemajú nič proti

¹⁴³ BOKES, F.: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914, 1848–1867*, s. 363-377.

¹⁴⁴ Výnimkou boli rehole a vnútorná cirkevná správa.

¹⁴⁵ BOKES, F.: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914, 1848–1867*, s. 372.

¹⁴⁶ [B. M.]: *Dopisy. Viedeň dňa 9. decembra*. *Pešťbudínske vedomosti*, 1, 1861, č. 78, s. 3.

¹⁴⁷ FRANCISCI, J.: *Črty z doby moysesovskej* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/989/Francisci_Crty-z-doby-moyesovskej/1 [cit. 22. 3. 2023].

¹⁴⁸ VAJANSKÝ, H. S.: *Život Štefana Moysesova*, s. 100-101.

rozširovaní maďarského jazyka na vlastnom území¹⁴⁹ a sú ochotní dať maďarskému jazyku prednosť vo vyšších správnych sférach. Ale v rámci cirkvi, školských záležitostí, miestnej a municipálnej správe požadujú používanie vlastného jazyka. Slovenský národ je ohrozený kráľovským uhorským intimátom z 20. októbra 1861, ktorý na všetky slovenské a nemecké školy zavádza maďarčinu. Štefan Moyses s týmto krokom nesúhlasil a pred cisárom argumentuje banskobystričskou diecézou, ktorá má 13 čisto nemeckých, 93 čisto slovenských a 4 slovensko-nemecké fary a ani jednu maďarskú.¹⁵⁰ Intimát Námesťnej rady bol uverejnený aj napriek tomu, že Kráľovská uhorská dvorská kancelária výnosom z 5. októbra 1861 Kráľovskú uhorskú námesťnú radu napomenula a prikázala uspokojiť nároky nemaďarských národností.¹⁵¹ Štefan Moyses sa v tejto reči prednesenej pred cisárom prvýkrát verejne postavil za celonárodné slovenské požiadavky a explicitne ukázal Františkovi Jozefovi I. ako prebiehajúca maďarizácia, ktorá nemá historické opodstatnenie, ohlupuje národ a „že vedie k večnej nevedomosti a zhovädenu nemaďarské národy“.¹⁵² Cisár dokumenty prijal a prisľúbil, že požiadavky vezme do úvahy a v rámci možností bude na ne prihliadať.¹⁵³ Čo sa školských záležitostí týka, stalo sa proti jeho (cisárovej) vôli. Po ukončení audiencie ostal Štefan Moyses vo Viedni do 28. decembra a odcestoval do Pešti. Ministerský predseda sa 16. decembra vyjadril, že *Viedenské memorandum* treba postúpiť Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárii vo Viedni, grófovi Antalovi Forgáchovi. Tá ho 18. decembra dostala a posunula 20. decembra 1861 uhorskému námesťníkovi grófovi Móricovi Pálffyemu.

3.1 Ohlasy verejností na Viedenské memorandum

Reakcie na kroky viedenskej delegácie boli takmer okamžité. Prichádzali zo slovenskej a z maďarskej strany. O priebehu rokovaní medzi slovenskými vyslancami a cisárom informovali verejnosť aj rakúske noviny *Wiener Zeitung*, ktoré zverejnili informácie o príchode slovenskej delegácie, jej zložení a reč Štefana Moyses, ktorú predniesol pred cisárom a v ktorej ho žiadal, aby slovenské požiadavky vzal na vedomie a zasiahol vo veci útlaku zo strany Maďarov.¹⁵⁴ Výmena názorov prebehla medzi redakciou *Pešťbudínskych vedomostí*, ktoré 20. decembra 1861 zareagovali na vyjadrenie maďarského vládneho denníka

¹⁴⁹ Oblasť Uhorska s väčšinovým maďarským obyvateľstvom.

¹⁵⁰ VAJANSKÝ, H. S.: *Život Štefana Moyses*, s. 105.

¹⁵¹ TAMŽE, s. 106.

¹⁵² TAMŽE, s. 108.

¹⁵³ V tomto znení správu o slovenskej deputácii vo Viedni podávajú aj viedenské *Wiener Zeitung* z 13. decembra 1861 alebo *Augsburger Postzeitung* zo 16. decembra 1861.

¹⁵⁴ [B.M.]: *Inland. Wien, 13. Dezember. Die slowakische Adresse*. *Wiener Zeitung*, 14, 1861, s. 2.

Sürgöny, ktorý slovenskú delegáciu považoval za „maličkosť“ a neprikladal jej veľkú váhu. Reakciu píše Ján Francisci, ktorý vo svojom príspevku zhrnul tri názory maďarskej verejnosti na kroky slovenských vyslancov, na ktoré ďalej odpovedá a vyvracia ich. Jedna skupina je toho názoru, že kroky slovenskej delegácie nebudú mať žiaden výsledok, druhá skupina protestuje proti vyslancom a ich právu hovoriť za celý národ a tretia prehlasuje, že vykonaný krok je neústavný. Ján Francisci sa vo svojej reakcii vyjadruje predovšetkým k tretej skupine a argumentuje autoritou cisára, ktorému sa podľa ústavného práva sťažnosti a prosby predkladať môžu, hlavne keď sa uhorský snem k prerokovaniu slovenských požiadaviek nedostal. Ďalej argumentuje, že s prosbou týkajúcou sa udelenia privilégia na ochranu slovenskej národnosti a národného života Slovákov, sa Slováci podľa krajinských zákonov mohli obrátiť jedine na cisára, pretože privilégium môže udeliť jedine kráľ uhorský.¹⁵⁵ *Pešťbudínske vedomosti* obhajovali v ďalších číslach aj Štefana Moysesu, o ktorom vládny denník *Sürgöny*, podobne ako o celej slovenskej delegácii, vydával nepravdivé tvrdenia a sponchyboval kompetencie a schopnosti slovenských vyslancov.¹⁵⁶

Aj napriek viacerým negatívnym článkom príchod Štefana Moysesu z Viedne do Pešti sprevádzali slávnostné víťania peštianskych Slovákov. Oblúbeným a váženým sa stal aj u hornouhorských Slovákov a adresované mu boli desiatky ďakovných a pozdravných listov jednotlivcov, celých miest, spolkov, škôl a dedín. Väčšina listov je zverejnená v *Pešťbudínskych vedomostiach*. Prejavu vďaky smerovali k presadzovaniu výučby na školách v slovenskom jazyku, pretože „*budúcnosť, blahobyť národa jedine v dobre vyvinutých mladých silách závisí*“, za možnosť šírenia osvety v slovenčine a odvalu postaviť sa pred cisára.¹⁵⁷ Ďakovné a pozdravné listy boli v *Pešťbudínskych vedomostiach* uverejňované od konca roka 1861 až do júna 1863. Štefan Moyses sa stal oblúbeným, ale riešenie slovenských žiadostí napredovalo pomaly. Móric Pálffy *Viedenské memorandum* a ostatné dokumenty dostal síce 20. decembra 1861, ale na dosiahnutie ich splnenia bolo potrebné vykonať ďalšie kroky. Po príchode z Viedne navštívil Štefan Moyses grófa Mórica Pálffyho a opäť mu predložil dokumenty, ktoré odovzdal cisárovi.¹⁵⁸ Prioritou slovenských požiadaviek boli slovenské gymnáziá a slovenská kultúrna inštitúcia.

¹⁵⁵ FRANCISCI, J.: *Budín dňa 17. Dec. 1861*. *Pešťbudínske vedomosti*, 1, 1861, č. 80, s. 1-2.

¹⁵⁶ FRANCISCI, J.: *Osv. p. biskup Moyses a snahy protivné*. *Pešťbudínske vedomosti*, 1, 1861, č. 83, s. 1-2.

¹⁵⁷ BANÍK, AUGUST ANTON: *Pozdravné listy Štefanovi Moysesovi v rokoch 1861–1863*. Turčiansky sv. Martin 1947.

¹⁵⁸ [B. M.]: *Budín, dňa 2. jan. 1862*. *Pešťbudínske vedomosti*, 2, 1862, č. 1, s. 1.

4. Činnosť Slovákov v prospech Viedenského memoranda

S odovzdaním *Viedenského memoranda* cisárovi nebola Kráľovská uhorská námestná rada spokojná, hlavne kvôli jej návrhu na reorganizáciu katolíckych gymnázií, ktorým sa do nich od prvej triedy zavádzal maďarský jazyk. Tento návrh predložil Štefan Moyses cisárovi ako dôkaz ukážky pomerov na slovenskom území. Z informácií poskytnutých Svetozárom Hurbanom Vajanským v návrhu Námestnej rady stálo, že proti maďarčine protestovalo len 6 riaditeľov z Levoče, Prešporku, Banskej Štiavnice rumunského Belénešu, Budína a Skalice zo 48 riaditeľov, ktorí protest odmietli a postavili sa za vyrovnanie „náukozdielných“ jazykov na gymnáziách. Ďalej sa v návrhu uvádzalo, že na gymnáziách je 66 % Maďarov, 25 % Nemcov, 4 % Rumunov, 8 % Slovákov, 2 % Rusínov a 3 % Srbov, a preto bolo oprávnené zavádzať maďarčinu ako vyučovací jazyk na školách. Vajanský označil toto tvrdenie za nepravdivé.¹⁵⁹ Podľa rubriky v *Pešťbudínskych vedomostiach* s názvom *Dopisy*, ako si neskôr ukážeme, sa viacero gymnázií z uvedených protestujúcich miest hlásilo k slovenčine a kritizovalo maďarsky hovoriacich profesorov, ktorí neovládali žiaden iný jazyk okrem maďarského. Po Moysesovej sťažnosti, že Námestná rada prípisom z 18. septembra 1861 vylúčila proti cisárovej vôli z banskobystrického gymnázia nemčinu a slovenčinu, „*počala proti biskupovi boj, pravda, len oficiálny, najviac používajúc ako nástroj Antona Radvánszkeho, neúradného síce, ale plnoprávneho agenta revolucionársko-maďarónskej kliky peštianskej.*“¹⁶⁰

4.1 Situácia vo Zvolenskej stolici so zreteľom na mesto Banská Bystrica a Brezno

Anton Radvánszky sa po vydaní Októbrového diplomu v roku 1860 stal hlavným županom Zvolenskej stolice, ale len na obdobie ôsmich mesiacov. Nesúhlasil s používaním slovenčiny ako úradného jazyka vo Zvolenskej stolici aj napriek tomu, že mal slovenský pôvod. Podrobnejšie sa pomermi v Zvolenskej stolici a osobou Antona Radvánszkeho vo vzťahu ku Štefanovi Moysesovi zaoberá József Demmel.¹⁶¹ V roku 1858, po sčítaní ľudu vo Zvolenskej stolici rakúskymi úradmi, sa v Banskej Bystrici a jej okolí našlo len 66 Maďarov z 96 195 obyvateľov. József Demmel poznamenáva, že vtedajšie sčítania ľudu neudávali presný počet

¹⁵⁹ VAJANSKÝ, H. S.: *Život Štefana Moysesosa*, s. 114.

¹⁶⁰ TAMŽE, s. 115.

¹⁶¹ DEMMEL, J.: „*Ludožrút v Hornom Uhorsku. Príbeh Bélu Grünwalda*, s. 60-61.

maďarských obyvateľov a uvádzali menšie čísla.¹⁶² Maďarčina sa používala len v politickej komunikácii – na stoličných zasadnutiach. Októbrový diplom však umožnil stoliciam vybrať si úradný jazyk. Situácia na stoličnom zhromaždení 6. februára 1861 nebola podľa spomienok Gustáva Kazimíra Zechentera-Laskomerského naklonená slovenčine. Na zhromaždení vystúpil Július Plošic¹⁶³ za verejné práva slovenskej reči. Zjavne tým pobúril hlavného župana Antona Radvánszkeho, ktorý ho ostro napadol kvôli Plošicovej obhajobe slovensky hovoriaceho mešťanostu Kmeťa. „*On, Radvánszky, že myslieva po maďarsky, a slovenská reč že ho vytrhuje z riadnych myšlienok.*“¹⁶⁴ To ale neznamená, že stolica mala maďarský charakter.

Po príchode Štefana Moysesu na biskupský stolec sa medzi kanonikov banskobystrickej kapituly, predstaviteľov a učiteľov biskupského seminára dostalo viacero kňazov, ktorí otvorene vystupovali za slovenské práva a neskôr sa stali členmi Matice slovenskej. Boli nimi napríklad Štefan Záhorský, Tomáš Červeň, Jozef Munkay, Ján Gotčár, Martin Čulen alebo Ignác Sásik.¹⁶⁵ Týmito krokmi sa výrazne zlepšila pozícia slovenského vyučovacieho jazyka. Štefan Moyses mal dobré vzťahy nielen medzi predstaviteľmi katolíckej cirkvi, ale aj medzi evanjelickými. Príkladom je Ján Francisci alebo Karol Kuzmány. Aj vďaka tomu ho postavili na čelo viedenskej deputácie a bol zvolený za predsedu Matice slovenskej. Jeho vzťah s Antonom Radvánszkym preto nemohol byť ideálny. Podľa Józsefa Demmela to nebolo len kvôli slovensko-maďarskému konfliktu, ale aj boju Radvánszkeho za protestantské záujmy, keďže bol generálnym dozorcóm evanjelickej cirkvi v Uhorsku, a okolnostiam Moysesovho vymenovania.¹⁶⁶ Výsledkom ich súperenia bola snaha Radvánszkého pomäďarčiť vzdelávacie inštitúcie.

Svetozár Hurban Vajanský spomína ďalšie protislovenské akcie, ktoré boli namierené aj proti osobe Štefana Moysesu. Organizácia pod menom Curia bol tajný spolok, ktorého vodcom bol bližšie nešpecifikovaný dr. Krall. Jej cieľom bolo „*znevážiť pred obecnstvom osobu banskobystrického biskupa a všetkých kanonikov a kňazov, ktorí šli za jeho intenciami. V prostriedkoch páni curialisti a ich prívrženci neboli vyberační: nadávky, posmechy, unižovanie a podzemné podryvanie každej autority. Curialisti bez rozdielu náboženstva*

¹⁶² DEMMEL, J.: „*Ludožrút v Hornom Uhorsku. Príbeh Bélu Grünwalda*, s. 24.

¹⁶³ Július Plošic pôsobil ako farár v Banskej Bystrici v rokoch 1850–1854. Je jedným z menej známych zástancov slovenských národných práv, spoluzakladateľom Matice slovenskej a gymnázia v Kláštore pod Znievom.

¹⁶⁴ ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, K. G.: *Päťdesiat rokov slovenského života II* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1367/Zechenter-Laskomersky_Patdesiat-rokov-slovenskeho-zivota-II/1 [cit. 13. 4. 2023].

¹⁶⁵ DEMMEL, J.: „*Ludožrút v Hornom Uhorsku. Príbeh Bélu Grünwalda*, s. 65-66.

¹⁶⁶ Štefan Moyses bol na biskupský stolec dosadený cisárom. Ako sme už spomínali, Moyses mal vo Viedni kontakty a stal sa tam váženou osobou ešte pred svojim vymenovaním. Maďarskí úradníci ho vnímali ako cisárom dosadeného človeka, preto mali voči nemu odmietavý postoj.

rozširovali učenie, že evanjelické cirkvi treba unirovať a maďarizovať, proti katolíckej cirkvi a dynastii chovali sa s najväčším opovržením.“¹⁶⁷ Curia mala spolupracovať s Antonom Radvánszkym. Vrchol ich spolupráce bol v roku 1863, kedy Anton Radvánszky na Jamke na Urpíne (vrch v Banskej Bystrici) usporiadal pri príležitosti evanjelického majálesu antislovenské zhromaždenie. Zasiahli aj proti majálesu katolíckeho gymnázia v Tajove. Radvánszky s curialistami presviedčali Banskobystričanov, aby sa majálesu nezúčastňovali. Podľa slov Vajanského sa to podarilo len čiastočne a zábava v Tajove bola tak čisto slovenská.¹⁶⁸ Treba zdôrazniť, že je to jediný záznam, ktorý sa nám k tejto organizácii podarilo nájsť. Biskup Moyses mal určite viacero odporcov, ktorým sa nepáčila jeho činnosť a zmeny, ktoré sa snažil dosiahnuť nielen v školstve Banskej Bystrice, ale aj v celom Hornom Uhorsku. Je dosť možné, že tieto protislovenské akcie Anton Radvánszky podporoval, keďže mal s biskupom chladný vzťah.

4.1.1 Hlasovanie o sídle Matice slovenskej a proces jej potvrdenia

Jednou z požiadaviek *Viedenského memoranda* bolo založenie kultúrnej inštitúcie Slovákov. Túto myšlienku presadzovali už od roku 1851 Ján Kollár, Karol Kuzmány, Daniel Lichard a Jonáš Záborský vo Viedni, ale neúspešne. Inštitúcia Matice slovenskej a jej organizačná štruktúra dostala reálnu podobu na memorandovom zhromaždení v Turčianskom sv. Martine a prvý, kto na ňu prispel bol Ján Čipka.¹⁶⁹ Matici slovenskej venoval 1000 zlatých.¹⁷⁰ Okrem národného výboru sa vytvoril užší výbor, ktorého členmi boli Ján Francisci, Ján Gotčár, Viliam Paulíny-Tóth a Ján Palárik. Stanovy Matice boli vypracované a bolo potrebné dosiahnuť ich potvrdenie a určiť sídlo. Stanovy boli Náместnej rade doručené ešte predtým, ako sa slovenskí národní predstavitelia rozhodli postaviť pred cisára. Uhorskému námestníkovi boli stanovy predložené 1. augusta 1861.¹⁷¹ Za sídelné mesto spolku bolo zvolené, po dlhšom vyjednávaní, Brezno, ktoré súhlasilo s prijatím Matice slovenskej. Zo spomienok Gustáva Kazimíra Zechentera-Laskomerského sa dozvedáme o sporoch, ktoré sprevádzali voľbu sídla Matice slovenskej. Časť slovenskej inteligencie bola za Budín, iná za Banskú Bystricu a treťou možnosťou bolo mesto Brezno. Gustávovi K. Zechenterovi-

¹⁶⁷ VAJANSKÝ, H. S.: *Život Štefana Moysesesa*, s. 116-117.

¹⁶⁸ TAMŽE, s. 117.

¹⁶⁹ Ján Čipka bol slovenským advokátom a stal sa stálym členom národného výboru povereného založením Matice slovenskej.

¹⁷⁰ VAJANSKÝ, H. S.: *Život Štefana Moysesesa*, s. 98.

¹⁷¹ KOVÁČ, D.: *Dejiny Slovenska. Dejiny štátov*, s. 131.

Laskomerskému písal 16. augusta 1861 z Budína Mikuláš Ferienčík,¹⁷² že v najbližších dňoch budú stanovy Matice slovenskej doručené na brezniansky magistrát s cieľom založenia Matice slovenskej v meste Brezno.¹⁷³ Mikuláš Ferienčík veril, že Matica bude do Brezna prijatá, pretože v obecnej rade bolo viacero ľudí, ktorí, veril, zahlasujú za jej prijatie. Za jej prijatie sa mal prihovoriť u mešťanostu aj Ján Francisci.¹⁷⁴ Zastupiteľstvo mesta odhlasovalo 28. augusta 1861 prijatie Matice, ktoré bolo po búrlivých debatách hneď zrušené a vzápätí potvrdené.¹⁷⁵ Na jeseň¹⁷⁶ boli stanovy predložené mestu Brezno, ktoré malo hlasovať o prijatí alebo neprijatí kultúrnej inštitúcie. Meštiansky zastupiteľský zbor s menšími námietkami Maticu slovenskú do Brezna opäť prijal. Na zasadaní bol Gustáv K. Zechenter-Laskomerský prítomný.¹⁷⁷ Ján Francisci píše 23. októbra 1861 Jánovi Drahotínovi Makovickému a informuje ho o stave stanov Matice slovenskej: „*U Námostnej rady záležitosti Matice preťahujú, ako len môžu. Najskôr cirkulovali štatúty medzi referentmi za 5 týždňov, a teraz ich máme dostať naspak a to a ono premeniť.*“¹⁷⁸

Zastupiteľstvo mesta odhlasovalo prijatie Matice slovenskej predbežne v auguste 1861, na jeseň 1861, a takisto aj pod novým predsedníctvom kráľovského komisára Andreja Havasa 15. januára 1862. Ján Francisci ako predseda dočasného výboru počítal s tým, že sa rozhodnutie mesta už meniť nebude a 8. februára 1862 predložil Kráľovskej uhorskej námostnej rade doplnené a prerobené stanovy. Mikuláš Ferienčík 28. februára 1862 píše Gustávovi K. Zechenterovi-Laskomerskému, že gróf Pálffy sa vyjadril, že nový spolok už nepotvrdí. Ján Francisci argumentoval, že Matica slovenská nový spolok nie je, pretože jej povolenie sa preťahuje už od augusta minulého roku. Gróf Pálffy teda prisľúbil, že Matica slovenská potvrdená bude.¹⁷⁹

¹⁷² Mikuláš Štefan Ferienčík bol slovenským úradníkom, novinárom a spisovateľom a účastníkom revolúcie 1848–1849. Spolu s Jánom Franciscim redigoval *Pešťbudínske vedomosti*, ďalej *Národné noviny*, *Národný hlásnik* a časopis *Orol*.

¹⁷³ Prvé stanovy Matice slovenskej udali mesto Brezno ako jej sídlo.

¹⁷⁴ ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, K. G.: *Päťdesiat rokov slovenského života II* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1367/Zechenter-Laskomersky_Patdesiat-rokov-slovenskeho-zivota-II/1 [cit. 13. 4. 2023].

¹⁷⁵ BOTTO, J.: *Dejiny Matice Slovenskej (1863–1875)* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/902/Botto_Dejiny-Matice-Slovenskej-1863-1875/4#ftn.id2504558 [cit. 13. 4. 2023].

¹⁷⁶ Presný dátum doručenia stanov mestu Brezno z diela Gustáva K. Zechentera-Laskomerského nie je známy, konkrétnejšie sa vyjadril o mesiacoch september alebo október.

¹⁷⁷ ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, K. G.: *Päťdesiat rokov slovenského života II* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1367/Zechenter-Laskomersky_Patdesiat-rokov-slovenskeho-zivota-II/1 [cit. 13. 4. 2023].

¹⁷⁸ ELIÁŠ, M. (ed.): *Listy Jána Francisciho 2* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1901/Francisci_Listy-Jana-Francisciho-2/4 [cit. 13. 4. 2023].

¹⁷⁹ ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, K. G.: *Päťdesiat rokov slovenského života II* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1367/Zechenter-Laskomersky_Patdesiat-rokov-slovenskeho-zivota-II/1 [cit. 13. 4. 2023].

Na 10. apríla 1862 bolo zvolané opäť nové hlasovanie. O priebehu hlasovania informovali *Pešťbudínske vedomosti* 18. apríla 1862.¹⁸⁰ Kráľovský komisár Zvolenskej stolice Andrej Havas vyhlásil nové voľby do obecnej rady, do ktorej sa z 38 zástupcov, čo hlasovali za prijatie Matice slovenskej, dostalo len 6 alebo 8 a ani tí už nehlasovali tak ako predtým. Matica slovenská do Brezna prijatá nebola.¹⁸¹ Toto stanovisko predložil Andrej Havas Námesnej rade 13. apríla 1862.¹⁸² Andrej Havas je často v prameňoch spájaný Antonom Radvánszkym, ktorému pomáhal v rozširovaní maďarčiny. Ten istý Andrej Havas je zverejnený v decembrovom vydaní *Pešťbudínskych vedomostí* v zozname zakladateľov a podporovateľov Matice slovenskej. Jeho príspevok Matici bol 120 zlatých.¹⁸³ Bez sídla nemohli byť stanovy Matice slovenskej potvrdené. Mesto Turčiansky sv. Martin však 21. apríla 1862 odhlasovalo, že Maticu prijme. Neskôr sa prihlásil aj Liptovský sv. Mikuláš, ale Matica slovenská už bola prijatá do Turčianskeho sv. Martina. Ján Francisci uzavretie mesta Turčianskeho sv. Martina predložil kráľovskému námestníkovi grófovi Móricovi Pálffymu s prosbou, aby hlasovanie mesta Brezna nebolo považované za prekážku povolenia Matice slovenskej a aby na základe rozhodnutia Turčianskeho sv. Martina povolil a potvrdil už predložené stanovy.¹⁸⁴

Na splnenie tejto požiadavky sa čakalo do októbra 1862. *Pešťbudínske vedomosti* priniesli 28. októbra oznam, že Námesná rada od 9. októbra povoľuje s najvyšším rozhodnutím cisára založenie slovenského spolku Matice slovenskej. Námesná rada zaslala Jánovi Franciscimu osnovu, podľa ktorej majú byť finálne stanovy kultúrnej inštitúcie vyhotovené.¹⁸⁵ Zmeniť sa malo sídlo spolku z mesta Brezna na Turčiansky sv. Martin, aby sa vyzbieraná základnina Matice slovenskej v prípade jej rozpustenia nevolala základnina slovenského národa, ale základnina Matice slovenskej, priestor, kde bude Matica slovenská sídliť, aby sa nenazýval dom slovenského národa, ale dom Matice slovenskej. Finálne stanovy mali vynechať všetky paragrafy, v ktorých bol formulovaný okrem ústredného výboru aj krajový (vidiecky) výbor – výbor okresov so správcami na čele s právom zvolávať vidiecke zhromaždenia matičných členov. Vynechať sa muselo ustanovenie, že Matica slovenská môže mať svoje valné zhromaždenie nielen v sídle spolku, ale kdekoľvek inde. Doplniť bolo treba paragraf, ktorým

¹⁸⁰ Július Botto udáva dátum hlasovania 8. apríla.

¹⁸¹ [B. M.]: *Dopisy. Brezno, dňa 10. apríla*. *Pešťbudínske vedomosti*, 2, 1862, č. 31, s. 3.

¹⁸² BOTTO, J.: *Dejiny Matice Slovenskej (1863–1875)* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/902/Botto_Dejiny-Matice-Slovenskej-1863-1875/4#ftn.id2504558 [cit. 13. 4. 2023].

¹⁸³ [B. M.]: *VIII. Soznam príspevkov na „Maticu Slovenskú“*. *Pešťbudínske vedomosti*, 3, 1863, č. 101, s. 4.

¹⁸⁴ BOTTO, J.: *Dejiny Matice Slovenskej (1863–1875)* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/902/Botto_Dejiny-Matice-Slovenskej-1863-1875/4#ftn.id2504558 [cit. 13. 4. 2023].

¹⁸⁵ FANCISCI, J.: *Slováci pozor!* *Pešťbudínske vedomosti*, 2, 1862, č. 86, s. 1.

sa pre spolok určuje kráľovský komisár, skrz ktorého mala vláda dohliadať na činnosť spolku. Ten mal právo nahliadať do zápisníc, prísť na zhromaždenia a protestovať proti vyhláseniam, ktoré neboli v súlade so stanovami a verejnými záujmami.¹⁸⁶ Zmenené stanovy mal Ján Francisci opäť predložiť. Stanovy boli zverejnené 7. novembra 1862 v 89. čísle *Pešťbudínskych vedomostí*.

Nasledovalo rozposielanie *Ohlásenia Slovenskej Matice* dočasným výborom, v ktorom vyzývali Slovákov prihlásiť sa za členov Matice a posielat' členské príspevky Jánovi Franciscimu. Potvrdzujúcou uzávierkou opatrené stanovy boli Franciscimu doručené 8. júna 1863: „*Pritomné stanovy slovenského literárneho spolku, zvaného „Slovenská Matica“, na základe dňa 21. augusta 1862, toho samého mesiaca a roku milostivým kr. dvorným nariadením pod č. 14.002 sdeleného najvyššieho riešenia Jeho cis. apoštolského kráľovského Veličenstva, týmto potvrdzujú sa. Dané v Budíne, dňa 31. mája r. 1863. Štefan Privitzer v. r.*“¹⁸⁷ Na Maticu sa k 1. máju 1863 vyzbieralo 50 000 zlatých.¹⁸⁸ Vyzbieralo sa dosť prostriedkov na usporiadanie zriaďujúceho prvého valného zhromaždenia. Dočasný výbor 1. júna 1863 podal kráľovskému námestníkovi prosbu o dovoľenie na 4. augusta 1863 v Turčianskom sv. Martine. Povolenie prišlo 15. júna. Za prvého predsedu Matice slovenskej bol zvolený biskup Štefan Moyses. Na činnosť Matice slovenskej prispel 1000 zlatých aj cisár František Jozef I. a 3000 zlatých Štefan Moyses.¹⁸⁹ Na prvom valnom zhromaždení Matice slovenskej dostal biskup správu, že ho cisár vymenoval za skutočného tajného dvorného radcu. V septembri 1863 odišiel na čele matičnej deputácie do Viedne, kde panovníka uistil, že slovenský národ chce prispievať k vnútornému i vonkajšiemu posilneniu celistvosti ríše a poďakoval sa za príspevok Matici slovenskej. Slovenskí vyslanci navštívili aj dvorného uhorského kancelára grófa Antala Forgácha. Historička Katarína Moroňová označuje Moysesu ako prvého slovenského diplomata, predovšetkým vďaka jeho schopnosti dosiahnuť audiencie na vysokých miestach monarchie v prospech slovenského národa.¹⁹⁰

Schválenie stanov Matice slovenskej trvalo od augusta 1861 do novembra 1862 a prvé valné zhromaždenie sa konalo až v auguste 1863. Najväčší problém bol so schvaľovaním stanov, najmä kvôli sídlu Matice slovenskej. Slovenskí národní predstavitelia sa najprv nevedeli

¹⁸⁶ BOTTO, J.: *Dejiny Matice Slovenskej (1863–1875)* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/902/Botto_Dejiny-Matice-Slovenskej-1863-1875/4#ftn.id2504558 [cit. 13. 4. 2023].

¹⁸⁷ TAMŽE.

¹⁸⁸ FANCISCI, J.: *50,000 zl. a Slovenská Matica*. *Pešťbudínske vedomosti*, 3, 1863, č. 35, s. 1.

¹⁸⁹ BOTTO, J.: *Dejiny Matice Slovenskej (1863–1875)* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/902/Botto_Dejiny-Matice-Slovenskej-1863-1875/4#ftn.id2504558 [cit. 13. 4. 2023].

¹⁹⁰ MOROŇOVÁ, K.: *Štefan Moyses (1797–1869)*. In: WINKLER, T. (ed.): *Štefan Moyses (1869–1969)*, s. 43.

dohodnúť, ktoré mesto zvolia ako sídelné. Potvrdenie stanov Námesnťou radou predlžovali nehody v breznianskom obecnom zastupiteľstve, ktoré si po dvoch vyhláseniach, že Maticu slovenskú prijmu, nakoniec v apríli odhlasovalo, že ju neprijme. Muselo teda nasledovať opätovné prepracovanie stanov, ktoré nepotvrďovala len Námesná rada, ale aj samotný cisár. V prameňoch sa často opakuje, že Námesná rada procesy zámerne predlžovala. V tomto období sa neustále riešil vzťah Uhorska k Rakúsku a myšlienka vyrovnania. Slovenské požiadavky boli preto riešené v pozadí. Rýchlemu riešeniu slovenských požiadaviek bránili aj vysokopostavení úradníci, ktorí slovenské snahy nepodporovali, ako môžeme vidieť na príklade mesta Brezno a Banskej Bystrice.

4.2 Proces zavádzania slovenčiny na školách v Hornom Uhorsku

Pred rozpustením uhorského snemu vyzval cisár František Jozef I. reskriptom 21. júla 1861, „*aby či následkom kráľovských predloh, čiže následkom snemu k rokovaniu takého návrhu zákona na sneme shromáždění velmoži a zastupitelia prikročili, ktorýby práva národnosti nemaďarských obyvateľov kráľovstva Uhorského, týchto objem tak ohľadom viviňovania reči a národnosti, jako i poťahom na jich pomery k verejnej správe určite a zreteľne formulované obsahoval.*“¹⁹¹ Reskript podpísal aj uhorský dvorský kancelár gróf Antal Forgách. Správa školského povereníctva Námesnej rady v Budíne z 21. októbra 1861, ktorá na všetkých katolíckych gymnáziách zavádzala „náukozdielnu“ reč maďarskú ako jedinu možnú, mnohých slovenských národných predstaviteľov prekvapila. Postupne začali byť slovenskí profesori nahrádzaní maďarskými, ktorí neovládali slovenský jazyk. Na katolíckom gymnáziu v Banskej Bystrici ostali len traja nemaďarskí profesori. Anton Cebecauer, Karol Černý a dočasný správca J. L. Štěpán.¹⁹² Na základe aj týchto problémov, ako sme už spomínali, sa Štefan Moyses postavil na čelo viedenskej delegácie, ktorá predstúpila pred cisára so svojimi sťažnosťami a požiadavkami.

Pešťbudínske vedomosti 7. januára 1862 informujú o novom nariadení Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárie predloženej Námesnej rade o katolíckych gymnáziách. Dvorské nariadenie znie, aby sa vyučovací jazyk na jednotlivých gymnáziách posudzoval individuálne a „náukozdielna“ reč určovala podľa počtu národných pomerov. Na základe týchto výpočtov sa malo určiť, ktorý jazyk bude rovnoprávny maďarčine – teda nielen pomocný, ale rovnocenný s maďarčinou, a koľko predmetov sa bude vo vybraných jazykoch vyučovať. Výnimkou bolo

¹⁹¹ FRANCISCI, J.: *Budín dňa 18. Sept.* Pešťbudínske vedomosti, 1, 1861, č. 54, s. 1.

¹⁹² Prvé meno profesora Štěpána sa v prameňoch ani sekundárnej literatúre neuvádza.

trnavské, levické, kisekské a uhorské starohradské gymnázium, kde v dvoch prvých slovenská a pri dvoch posledných aj nemecká vyučovacou rečou mala byť.¹⁹³ *Pešťbudínske vedomosti* vydali 7. marca podrobnejší rozpis nariadenia Dvorskej kancelárie všetkým uhorským stredným školám. Tieto nariadenia mali byť platné už od 24. decembra 1861.¹⁹⁴ Na budínskom, peštianskom, prešporskom, šopronskom, uhorsko starohradskom a kysekskom gymnáziu mal byť okrem maďarčiny aj nemecký jazyk, na banskobystričskom, levočskom, štiavnickom a nitrianskom gymnáziu reč slovenská a nemecká a na trnavskom, levickom, skalickom a trenčianskom reč slovenská a nemecká. Na každom uhorskom gymnáziu mala byť nemčina ako povinný vyučovací predmet. Gymnázia, na ktorých nebola maďarčina vyučovacím jazykom, si mali urobiť osobitný poriadok hodín a návrhy vyučovania. Na takýchto gymnáziách bola okrem maďarčiny povinná ešte jedna vyučovacia reč ako povinný školský predmet. Tá bola určená Kráľovskou uhorskou dvorskou kanceláriou. Do akej miery majú byť jednotlivé jazyky vyučovacou rečou a do akej miery vyučovacím predmetom, určiť sa má podľa národných pomerov obyvateľov mesta a okolia, podľa materinskej reči a želania väčšiny žiakov. Aby sa toto nariadenie začalo uplatňovať v praxi, boli potrebné údaje z jednotlivých miest, ktorými Kráľovská uhorská dvorská kancelária v tomto čase ešte nedisponovala.¹⁹⁵ Nariadenie Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárie sa neplnilo tak, ako malo. Jednotliví vysokopostavení maďarskí úradníci brzdili plnenie požiadaviek Slovákov. Boli nimi napríklad už spomínaný Anton Radvánszky alebo Andrej Havas.

V *Pešťbudínskych vedomostiach* je zverejnených viacero listov z miest v Hornom Uhorsku, ktoré píše o stave školstva aj po vydaní nariadenia Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárie. V liste z Banskej Bystrice napísanom 31. marca 1862 a uverejnenom 22. apríla 1862 stojí, že napriek tomu, že na banskobystričskom gymnáziu mala byť slovenčina zrovnoprávnená s maďarčinou a vyučovať sa malo aj v nemčine, vyučovalo sa naďalej v maďarskom jazyku. Riaditeľstvo gymnázia malo Náместnej rade poslať, či sú profesori vyučujúci na gymnáziu schopní prednášať v nemčine a slovenčine, ale neposlalo.¹⁹⁶ Všetky úradné záležitosti v Zvolenskej stolici sa tiež riešili v maďarskom jazyku. Na úradné písomnosti písané slovensky úradníci nereagovali, pretože neovládali slovenský jazyk. Žiaci vyššieho gymnázia sa 27. mája rozhodli podať učiteľskému zboru žiadosť, aby im bola povolená raz do týždňa výučba slovenského jazyka a čítanie slovenských diel. Keďže učitelia slovenský jazyk neovládali,

¹⁹³ [B. M.]: *Budín, na tri krále 1862*. Pešťbudínske vedomosti, 2, 1862, č. 2, s. 1.

¹⁹⁴ [B. M.]: *Nariadenia kr. uhorsk. náместnej rady v záležitosti naukosdielnej reči v stredných školách*. Pešťbudínske vedomosti, 2, 1862, č. 19, s. 2.

¹⁹⁵ TAMŽE.

¹⁹⁶ [B. M.]: *Dopisy. IX. Z B. Bystrice dňa 31. marca*. Pešťbudínske vedomosti, 2, 1862, č. 32, s. 3.

okrem troch profesorov, slovensky sa vyučovali len hodiny náboženstva.¹⁹⁷ Ďalší list zverejnený 1. júla, písaný 24. júna v Nitre, tiež hovorí o probléme vyučovacieho jazyka. Maďarčinu na nitrianskom gymnáziu rozširoval nemenovaný učiteľ, ktorý si do knižky zapisoval mená slovensky hovoriacich žiakov a na konci týždňa ich potrestal. Nitriansky dopisovateľ hlásil podobný stav ako v Banskej Bystrici. Vyučovalo sa hlavne v maďarčine, prípadne v nemčine.¹⁹⁸ Stav v školstve na katolíckych školách hlásila aj Kremnica, nachádzajúca sa neďaleko Banskej Bystrice. Keďže Kremnica mala nemecko-slovenské obyvateľstvo, vyučovať sa malo v nemčine a slovenčine, ale v slovenskom jazyku výučba neprebiehala.¹⁹⁹

Námestná rada nedohliadala, aby sa nariadenia Dvorskej kancelárie plnili. To primälo Štefana Moysesu obrátiť sa na predsedu Námestnej rady grófa Pálffyho. Prvý list Štefana Moysesu je datovaný 10. mája 1862, v ktorom, okrem sťažnosti na kráľovského komisára Andreja Havasa vo veci hlasovania o sídle Matice slovenskej,²⁰⁰ rieši aj neriešené jazykové a národnostné problémy. Informuje grófa Pálffyho, že ak sa čím skôr národnostná otázka nezačne riešiť, zostaví novú deputáciu k cisárovi. Moyses v liste spomína na časy, keď boli národy spokojné a vyjadruje nespokojnosť s „*umelo vytváraným privilegiom jedného jazyka*.“²⁰¹ Ďalej vyjadruje nespokojnosť s dianím na banskobystrickom gymnáziu, na ktoré boli vymenovaní profesori neovládajúci slovenský jazyk. Štefan Moyses v liste píše, že to oznámil referentovi Námestnej rady, ktorý mu odpovedal, že slovenčina na banskobystrickom gymnáziu potrebná nie je. Keďže novovymenovaní maďarskí profesori²⁰² nedodržiavali nariadenia ani Dvorskej kancelárie, ani Námestnej rady, a tým ani samotného cisára, prosí biskup námestníka grófa Mórica Pálffyho, aby zabezpečil plnenie už vydaných nariadení týkajúcich sa katolíckych gymnázií.²⁰³ Štefan Moyses sa v liste prioritne zastáva banskobystrického katolíckeho gymnázia, keďže patrilo pod banskobystrickú diecézu. Móric Pálffy Moysesovi odpovedal 1. júna, že obaja sú povinní plniť nariadenia cisára, ale pomery v krajine nie vždy dovoľujú realizovať diela v celej svojej dokonalosti. Píše, že hlavné požiadavky Moysesovho listu z prosby prednesenej pred cisárom pozná a na rozkaz cisára

¹⁹⁷ [B. M.]: *Dopisy. Z B. Bystrice, dňa 16. junia*. Pešťbudínske vedomosti, 2, 1862, č. 49, s. 3.

¹⁹⁸ [B. M.]: *Dopisy. Z Nitry 24. jun*. Pešťbudínske vedomosti, 2, 1862, č. 52, s. 3-4.

¹⁹⁹ [B. M.]: *Dopisy. Kremnica, 7. aug*. Pešťbudínske vedomosti, 2, 1862, č. 66, s. 2.

²⁰⁰ Štefan Moyses vyjadruje spokojnosť nad prijatím Matice slovenskej do Turčianskeho sv. Martina, ale poznamenáva, že Andrej Havas nemal právo meniť rozhodnutie mestského zastupiteľstva.

²⁰¹ Slovenská národná knižnica – Literárny archív, Fond Moyses, Štefan, sign.: M 76, C 27, *Korešpondencia odoslaná Štefanom Moysesom*: Pálffy, Móric, 10. máj 1862.

²⁰² Nemuseli byť len maďarskí, ale aj takí, ktorí odmietali vyučovať v slovenskom jazyku.

²⁰³ Slovenská národná knižnica – Literárny archív, Fond Moyses, Štefan, sign.: M 76, C 27, *Korešpondencia odoslaná Štefanom Moysesom*: Pálffy, Móric, 10. máj 1862.

o tejto veci už rokujú.²⁰⁴ Na základe výsledkov rokovania predložia sa návrhy na základe najvyššieho rozhodnutia z 20. októbra 1860. Nariadenia o zmiešaných gymnáziách vydané už sú. Na vyhrážku Štefana Moysesu o zostavení novej deputácie do Viedne reaguje Pálffy, že takýto krok by mohol viesť ku konfliktom medzi ostatnými národnosťami krajiny a riešenie národnostnej otázky treba hľadať už len zákonnou cestou. Proti jednotlivým krokom namiereným proti Slovákom Pálffy zakročí a riešenie maďarizovaného profesorského zboru je už tiež v stave riešenia, pretože Národná rada dostala od gymnázií 70 operátov, o ktorých sa ide rokovať.²⁰⁵ Zároveň reaguje na sťažnosť o vymenovaní nových neslovensky hovoriacich profesorov a argumentuje, že slovenských kandidátov niet.²⁰⁶

Odpovede grófa Pálffyho neboli odmietavé a zároveň naznačovali snahu vyhovieť požiadavkám biskupa Moysesu, ale len zákonnou cestou, a teda nie ďalšou deputáciou pred cisára. To znamená, že ani Móríc Pálffy nesúhlasil s krokom Slovákov v roku 1861. Tvrdenie Mórica Pálffyho o nedostatku slovenských kandidátov na učiteľské pozície nemuselo byť úplne pravdivé. Z príspevku Miroslava Kmeťa vieme, že v Banskej Bystrici bola zásluhou Štefana Moysesu zriadená v roku 1857 katolícka prepandia, ktorej vyučovacím jazykom bola od začiatku slovenčina, prípadne staroslovenčina.²⁰⁷ Štefan Moyses v listoch nebránil len gymnázium v Banskej Bystrici, ale hovoril aj o stave v iných stolicích. Do pomerne chaotickej situácie zasiahol cisár 27. júla 1862 vlastnoručným prípisom zaslaným grófovi Forgáchovi, ktorým mu prikazoval, aby sa čím skôr zrovnoprávnili národnosti Uhorska a aby Kráľovská uhorská dvorská kancelária po rokovaní s námestníkom vypracovala a cisárovi predložila zákon, ktorý by jasne stanovil práva nemaďarských národností týkajúce sa hlavne používania jazyka.²⁰⁸ Návrh zákona mal byť vypracovaný na najbližší uhorský snem.

Situácia v školstve sa v niektorých hornouhorských mestách začala postupne zlepšovať. *Pešťbudínske vedomosti* zverejnili 22. augusta 1862 list z Banskej Bystrice, v ktorom dopisovateľ hovorí o novom školskom pláne na rok 1863. Na gymnáziu mali byť podľa nového plánu zastúpené všetky tri krajinské jazyky. Náboženstvo malo byť vyučované v slovenskom jazyku, ale brať sa mal ohľad na maďarských a nemeckých žiakov, ktorí slovenský jazyk neovládali. V prvej a druhej triede sa mali žiaci vzdelávať vo všetkých predmetoch v reči slovenskej a začať sa učiť slovenskú, maďarskú a latinskú gramatiku. Predmety od tretej triedy

²⁰⁴ Prošba o vyučovacej reči s dôrazom na gymnázium v Banskej Bystrici.

²⁰⁵ Operáty týkajúce sa národnostných pomerov na gymnáziách.

²⁰⁶ VAJANSKÝ, H. S.: *Život Štefana Moysesu*, s. 120.

²⁰⁷ KMEŤ, M.: *Snahy Štefana Moysesu o slovenské a školské inštitúcie v Banskej Bystrici s dôrazom na učiteľský ústav*. In: GOLIAN, J. – KURHAJCOVÁ, A. – MALINIÁKOVÁ, E. – MOLDA, R. (ed.): *Štefan Moyses – za života v historickej pamäti*, s. 82.

²⁰⁸ [B. M.]: *Milý gróf Forgách!* *Pešťbudínske vedomosti*, 2, 1862, č. 64, s. 1.

až po ôsmu mali byť rozdelené podľa troch krajinských jazykov. Vyučovacím jazykom latinčiny, gréčtiny, slovenčiny, zemepisu a prírodopisu mala byť vo všetkých triedach slovenčina. Matematika, fyzika a nemecký jazyk sa mala vyučovať v nemeckom jazyku a dejepis, filozofia a maďarský jazyk v maďarskom jazyku.²⁰⁹ Od októbra 1862 sa vyučovacou rečou na banskobystričskom katolíckom gymnáziu stala slovenčina. Dopisovateľ *Pešťbudínskych vedomostí* píše o nepravníkoch, ktorí žiakov odháňali nepravdivými tvrdeniami, že sa na gymnáziu iba po česky naučia. Počet žiakov napriek tomu narástol. V roku 1861 navštevovalo katolícke gymnázium 203 a v roku 1862 už 240 žiakov. Riaditeľom gymnázia bol vymenovaný Martin Čulen, slovenský pedagóg, ktorý na tomto gymnáziu vyučoval v rokoch 1851–1856 matematiku a fyziku. Gymnázium malo od októbra 1862 dostatok slovenských profesorov. Okrem Martina Čulena, riaditeľa, na gymnáziu vyučovali Anton Cebecauer, profesor náboženstva, Emil Černý, profesor slovenského jazyka a syntaxe, Karol Černý, profesor latinskej chrestomatie, Florián Červen a Josef Loos, profesori gréckeho jazyka a syntaxe, František Mráz, profesor latinského jazyka a syntaxe, a profesor J. L. Štěpán, vyučujúci zemepis.²¹⁰ Zlepšenie situácie hlásilo aj evanjelické gymnázium v Banskej Štiavnici 5. októbra 1862. V štyroch triedach gymnázia sa štyrikrát do týždňa prednášala slovensko-biblická reč a na vyššom gymnáziu v dvoch hodinách aj metodika pre budúcich učiteľov a štylistika.²¹¹ Napríklad v nitrianskom biskupstve sa situácia v školstve nezlepšila. Dopisovateľ oznamuje, že aj napriek tomu, že sa biskup Štefan Moyses vo Viedni prihovoril za všetky gymnáziá v Hornom Uhorsku, tie v nitrianskom biskupstve nevedia docieľiť vyučovanie v slovenskom jazyku. Okrem náboženstva sa všetky ostatné predmety učia maďarsky.²¹²

4. 2. 1 Založenie veľkorevúckeho patronátneho evanjelického slovenského gymnázia

Ďalšou dôležitou udalosťou bolo založenie evanjelického patronátneho gymnázia vo Veľkej Revúcej. Na jeho založení sa vo veľkej miere podieľal podžupan gemersko-malohontskej stolice Štefan Marko Daxner. V rámci patentálnych bojov boli maďarskí evanjelickí predstavitelia gemerského a malohontského seniorátu ochotní z časti vyhovieť slovenským evanjelikom v rámci školstva. Štefan Marko Daxner preto na dištriktuálnych školách požadoval aj slovenčinu za vyučovací jazyk. Túto požiadavku maďarskí evanjelickí

²⁰⁹ [B. M.]: *Dopisy. Z Banskej Bistricy*. Pešťbudínske vedomosti, 2, 1862, č. 67, s. 3.

²¹⁰ VAJANSKÝ, H. S.: *Život Štefana Moyses*, s. 138.

²¹¹ [B. M.]: *B. Štiavnica, 5. okt.* Pešťbudínske vedomosti, 2, 1862, č. 81, s. 3.

²¹² [B. M.]: *Dopisy. Z biskupie Nitrianskej, 15. Nov.* Pešťbudínske vedomosti, 2, 1862, č. 95, s. 4.

predstavitelia neprijali, ale povolili založenie slovenskej evanjelickej strednej školy, financovanej vlastnými prostriedkami.²¹³ Štefan Marko Daxner na základe povolenia a podľa zákona z roku 1790/1, na základe ktorého si evanjelici môžu zakladať nové školy, začal pracovať na založení slovenského gymnázia. Dňa 9. februára 1862 sa veľkorevúcka cirkev sa na svojom a 23. februára na celocirkevnom konvente rozhodla, že „s pomocou božou otvára slovenské evanjelické gymnázium vo Veľkej Revúcej, dáva na ten cieľ jedného učiteľa, zaistuje mu náležitý plat. Na tom základe cirkev oddáva túto veľadôležitú cirkevno-národnú záležitosť k ďalšiemu vyvinutiu výboru, nech by v mene revúckej cirkvi bližšie i ďalšie cirkvi evanjelické, obce a jednotlivých dobrodincov vyzval, aby túto záležitosť uznali i za svoju a jej prevedenie svojou podporou umožnili“.²¹⁴ Seniorálny konvent 6. mája v Dobšinej a dištriktuálny 22. júla v Jelšave prijal nové evanjelické gymnázium a prisľúbil mu podporu, a tak dostalo potrebné potvrdenie cirkevných vrchností.²¹⁵

Veľkorevúcka cirkev 11. augusta 1862 oznámila budínskej Námestnej rade, že pod ochranou gemerského seniorátu a potiského dištriktu otvára 1. septembra 1862 slovenské nižšie evanjelické gymnázium. Vyššie gymnázium malo byť otvorené po doručení cisárskeho povolenia a zabezpečení potrebných financií.²¹⁶ Revúcka evanjelická a. v. cirkev mala dosadiť dvoch ňou platených profesorov. Aby platy mohli udržať, vyhlásila sa zbierka, prioritne v gemerskom senioráte. Prispievali aj jednotlivci. Keďže zbierky boli úspešné, na výborovom zasadnutí 5. augusta bolo možné zvoliť prvého profesora a správcu gymnázia, ktorým sa stal August Horislav Škultéty. Záležitosť gymnázia sa 17. augusta podala gymnaziálnemu patronátnemu konventu. Gymnázium malo dostatok finančných prostriedkov na svoje fungovanie a zabezpečený bol aj plat dvoch profesorov. Druhým profesorom bol Rudolf Homola, ktorý bol predtým gymnaziálnym profesorom na evanjelickom kolégiu v Prešove. Škola sa teda mala otvoriť 1. septembra 1862 a 16. septembra prevzal správu školy patronát. Za spolupredseda patronátneho konventu bol zvolený Štefan Marko Daxner.²¹⁷ Členom patronátu mohol byť každý evanjelik z Uhorska. Otázkou však bolo, kto mohol v patronátnom konvente hlasovať, pretože nie všetci zakladatelia darovali rovnaké sumy. Bolo potrebné urobiť rozdiel medzi zakladateľom a podporovateľom školy. Zakladateľ bol buď jednotlivec, ktorý

²¹³ BOTTO, J.: *Slováci – vývin ich národného povedomia I* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1044/Botto_Slovaci-vyvin-ich-narodneho-povedomia-1/1 [cit. 14. 4. 2023].

²¹⁴ TAMŽE.

²¹⁵ Jelšava a Dobšiná patrili pod gemerský seniorát.

²¹⁶ BOTTO, J.: *Slováci – vývin ich národného povedomia I* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1044/Botto_Slovaci-vyvin-ich-narodneho-povedomia-1/1 [cit. 14. 4. 2023].

²¹⁷ [B. M.]: *Dopisy. Veľká Revúca 17. sept.* Pešťbudínske vedomosti, 2, 1862, č. 77, s. 3.

škole daroval 200 zlatých, alebo cirkev a obec, ktorá darovala 400 zlatých. Podporovateľ školy bol ten, kto daroval akúkoľvek dobrovoľnú sumu.²¹⁸

Veľkorevúcke evanjelické gymnázium malo na vtedajšie pomery veľký úspech. Školu navštevovalo 40 žiakov, z toho 12 bolo maďarskej národnosti. Dopisovateľ *Pešťbudínskych vedomostí* z Veľkej Revúcej informuje, že budúci rok bude potrebné otvoriť tretiu triedu a zvoliť tretieho profesora, na základe čoho očakávajú ďalšiu finančnú podporu. V procese bolo už aj založenie alumnea, na ktoré sa zbierajú milodary.²¹⁹ Cieľom gymnázia bolo vyučovať evanjelických študentov v slovenskom jazyku a vyučovať ich v slovenskom národnom duchu.

²¹⁸ [B. M.]: *Dopisy. Velká Revúca 17. sept.* Pešťbudínske vedomosti, 2, 1862, č. 77, s. 3.

²¹⁹ [B. M.]: *Dopisy. V. Revúca 1. Okt.* Pešťbudínske vedomosti, 2, 1862, č. 80, s. 2.

5. Slovenskí národní predstavitelia a rakúsko-uhorské vyrovnanie

Rokovania prebiehali aj o úradnom jazyku v jednotlivých hornouhorských obciach. Cisár 27. júla 1862 vyhlásil, že reč nemadžarských obcí má byť tá, ktorú ich obyvatelia používajú najviac. Ak by vznikli konflikty v zmiešaných obciach, sťažnosti mali byť predložené kráľovským komisárom stolíc alebo sa o danej veci malo hlasovať v mestskom zastupiteľstve. Podľa tohto nariadenia má byť teda v čisto slovenských obciach úradná reč slovenská, v zmiešaných obciach reč väčšinová a pri nezhodách si majú reč odhlasovať. Na všetky prosby alebo iné písomnosti sa malo odpovedať v tom jazyku, v ktorom boli zaslané.²²⁰ Panovníkove ustanovenia týkajúce sa úradnej reči boli schválené až 2. decembra 1864. Administratíva a sudy museli povinne vydávať všetky nariadenia v reči obce a všetky písomnosti podané v nemadžarskom jazyku museli byť uznané za právoplatné. Gustáv Kazimír Zechenter-Laskomerský dostal 26. novembra 1863 list od Mikuláša Ferienčíka, že viedenská vláda má v pláne slovenské stolice obsadiť slovenskými županmi a do Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárie navrhla dvoch nemadžarských radcov, z toho jeden mal byť Slovák. Proti tomu sa postavil gróf Forgách.²²¹

Nasledovalo vymenovanie Jána Francisciho, v tejto dobe od 6. augusta 1863 skutočný radca Kráľovskej uhorskej námestnej rady, v novembri 1864 za hlavného župana Liptovskej stolice, a Štefan Marko Daxner bol potvrdený vo funkcii prvého podžupana Gemerskej stolice. Podľa Ivana Mrvu išlo zo strany viedenskej vlády o taktizovanie, aby prinútila maďarských politických predstaviteľov rokovať, pretože Štefan Marko Daxner aj Ján Francisci boli zo svojich funkcií odvolaní v roku 1865.²²² Dielo Júliusa Botta nás informuje o preložení Štefana Marka Daxnera začiatkom roka 1864 Kráľovskou uhorskou dvorskou kanceláriou vo Viedni do Debrecína. Tam mal vykonávať funkciu radcu pre zmenkový súd, pretože na zmenkovom súde v Debrecíne nebola zastúpená slovenská národnosť. Debrecín bol však čisto maďarské mesto. Štefan Marko Daxner odišiel so sťažnosťou do Viedne a panovník rozhodnutie Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárie na istý čas odložil.²²³

²²⁰ [B.M.]: *Zprávy domáce. Budín. O úradnej reči obcí píšú „P. Hirn.“ z Viedne. Pešťbudínske vedomosti*, 2, 1862, č. 73, s. 3.

²²¹ ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, K. G.: *Päťdesiat rokov slovenského života II* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1367/Zechenter-Laskomersky_Patdesiat-rokov-slovenskeho-zivota-II/1 [cit. 20. 4. 2023].

²²² MRVA, I.: *Slovensko a Slováci v 2. polovici 19. storočia*, s. 112.

²²³ BOTTO, J.: *Dejiny Matice Slovenskej (1863—1875)* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/902/Botto_Dejiny-Matice-Slovenskej-1863-1875/4#ftn.id2504558 [cit. 20. 4. 2023].

V dôsledku zistenia príprav ozbrojeného povstania v Uhorsku, pripravovaného Lajosom Kossuthom v Taliansku a podporovaného aj Pruskom²²⁴, v apríli 1864 odvolal cisár grófa Antala Forgácha. Na jeho miesto nastúpil gróf Herman Zichy. Podľa spomienok Svetozára Hurbana Vajanského bol gróf Zichy k nemaďarským národnostiam tolerantnejší ako gróf Forgách a spoluprácu Uhorska a Rakúska považoval za dôležitú. Dúfal, že uhorskí zástupcovia budú čoskoro zasadať v ríšskej rade.²²⁵ Slováci verili, že vymenovanie Jána Francisciho za župana Liptovskej stolice a Štefana Marka Daxnera za podžupana Gemerskej stolice vedie k národnej rovnoprávnosti. Štefan Moyses sa k vymenovaniu nového uhorského dvorského kancelára staval skepticky. V liste Karolovi Kuzmánymu, ktorý je zverejnený v diele Svetozára Hurbana Vajanského, sa najprv vyjadruje aj o podkancelárovi Štefanovi Priwitzerovi, ktorý na hlasovaní uhorského parlamentu v apríli, keď sa kráľovský námestník gróf Móric Pálffy spýtal, či sú práva nemaďarských národností dostačujúce, hlasoval, že žiadne nové opatrenia zavádzať netreba. Gróf Pálffy hlasoval za väčšiu voľnosť nemaďarských národností. Preto sa k novým udalostiam Štefan Moyses postavil s nedôverou.²²⁶ Ďalšie pochybnosti Štefana Moysesu sú vyjadrené v liste z 18. septembra 1864, ktorý opäť píše Karolovi Kuzmánymu: „*Teda už i pod Zichym dalo sa z krajinskej pokladnice 60 000 zl. v prospech maďarského divadla, so sľubom i budúcej každoročnej podpory. Nám nechcú dať ani babky: ale platiť budeme do sýtosti, aby sa súložnice niektorých boljarov (magnátov) lepšie zaopatrit' mohli. Taká je spravodlivosť sveta tohoto;*“²²⁷ Z Pešťbudínskych vedomostí vieme, že sa na realizáciu slovenských predstavení robili verejne zbierky, aby sa minimálne mohli zabezpečiť priestory.

Dňa 15. februára Ferenc Deák uverejnil článok, v ktorom načrtol podmienky budúceho vyrovnania. Pragmatická sankcia a čiastočne pozmenené zákony z roku 1848 boli základom dualistického usporiadania monarchie. V júni 1865 navštívil František Jozef I. Pešť a začalo sa rokovať o budúcom usporiadaní ríše.²²⁸ V júli 1865 odvolal cisár štátneho ministra Antona Schmerlinga, ktorý s vyrovnaním Rakúska a Uhorska nesúhlasil. Bol nahradený grófom Richardom Belcredim. Odvolaný bol aj Móric Pálffy a na jeho miesto bol dosadený Pál Sennyeya. Na miesto kancelára Zichyho bol vymenovaný György Majláth. V septembri 1865 bola pozastavená platnosť Februárovej ústavy a vypísané voľby do uhorského snemu. Do

²²⁴ Aktivítám Lajosa Kossutha v emigrácii sa venovala napríklad maďarská historička Éva Nyulásziné Straub: NYULÁSZINÉ STRAUB, ÉVA: *A Kossuth-emigráció olaszországi kapcsolatai 1849-1866*. Budapest 1998.

²²⁵ VAJANSKÝ, H. S.: *Život Štefana Moysesu*, s. 170.

²²⁶ TAMŽE, s. 172-173.

²²⁷ Literárny archív Matice slovenskej, I. Starý fond A – Korešpondencia, sign.: A 1058, *Moyses Štefan Kuzmánymu Karolovi, 18. september 1864*.

²²⁸ MRVA, I.: *Slovensko a Slováci v 2. polovici 19. storočia*, s. 113.

volieb sa hlásili aj slovenskí kandidáti, z Banskej Bystrice napríklad Martin Čulen.²²⁹ Ako sme už spomínali, v roku 1865 boli zo svojich funkcií odvolaní Štefan Marko Daxner, ktorý bol nakoniec preložený do Debrecína k zmenkovému úradu, a Ján Francisci, ktorý bol odvolaný z postu župana Liptovskej stolice. Kancelár Majláth chcel týmto zabezpečiť, že všetky dôležité funkcie budú obsadené maďarskými úradníkmi, aby sa do snemu dostali Maďari a maďarskú ideu podporujúci obyvatelia Uhorska.²³⁰ Spomedzi nemaďarských národností sa do snemu dostal Rusín Adolf Dobriansky.²³¹

Dňa 14. decembra 1865 otvoril cisár František Jozef I. uhorský snem. Na ríšsku radu sa obrátil vo svojom prejave inšpirovanom vodcami a hlavnými ideológmi maďarských starých konzervatívov a zdôraznil, že cesta vyrovnania spočíva v spojení Pragmatickej sankcie, celistvosti uhorskej koruny a zákonov z roku 1848, ktoré sa ešte mali prerobiť podľa potrieb ríše, teda aj Uhorska. Cisárov prejav zdôraznil celistvosť uhorskej koruny a nepripúšťal jej územné členenie podľa želania vodcov jednotlivých nemaďarských národností ako predmet pokusu o riešenie národnostnej otázky.²³² Vôľa panovníka zmieriť sa s Uhorskom a maďarizmom a všetky prípravy na vyrovnanie odstránili národnostné nádeje a pokusy o priazeň, ktoré v rokoch 1861, 1863 a 1864 do istej miery pôsobili ako politické zámery. Cisár týmto aktom a prípravami na vyrovnanie odovzdal osud národností Maďarom. Blížiace sa rakúsko-maďarské zmierenie bolo vybudované na čisto nemecko-rakúsko-maďarských základoch a odsunulo práva nemaďarských národností na druhú koľaj.²³³ To celé viedlo k postupnej maďarizácii školstva a administratívy. Rakúsko-uhorský kompromis poskytol Uhorsku všetky potrebné atribúty centralizovaného štátu.²³⁴

Prehratá vojna s Pruskom v roku 1866 započala proces zjednotenia Nemecka a urýchlila aj rakúsko-uhorské vyrovnanie, ktoré sa zrealizovalo v roku 1867. Vymenovaná bola nová uhorská vláda. Za uhorského ministerského predsedu bol vymenovaný Gyula Andrassy a hlavné slovo pri zostavovaní vládneho kabinetu mali Ferenc Deák, Gyula Andrassy, Pál Sennyey a György Majláth. Vládny kabinet bol čisto maďarský. Menovanie novej vlády bolo

²²⁹ ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, K. G.: *Päťdesiat rokov slovenského života II* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1367/Zechenter-Laskomersky_Patdesiat-rokov-slovenskeho-zivota-II/1 [cit. 20. 4. 2023].

²³⁰ BOTTO, J.: *Dejiny Matice Slovenskej (1863–1875)* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/902/Botto_Dejiny-Matice-Slovenskej-1863-1875/4#ftn.id2504558 [cit. 20. 4. 2023].

²³¹ MRVA, I.: *Slovensko a Slováci v 2. polovici 19. storočia*, s. 114.

²³² GOGOLÁK, L.: *Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentralstaates*. In: WANDRUSZKA, A.–URBANITSCH, P.(ed.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. III. diel, s. 1267.

²³³ TAMŽE, s. 1268.

²³⁴ TAMŽE, s. 1270.

sprevádzané veľkými oslavami. Oslavy pripravili aj Slováci v Turčianskom sv. Martine.²³⁵ Postupne sa však dostávali do zložitej situácie. Od roku 1863, keď bola založená Matica slovenská, sa Slováci angažovali v mnohých veciach. Založenie Matice ich inšpirovalo tvoriť početné slovenské diela, zakladať časopisy, noviny a spolky. Vydávaný *Letopis Matice slovenskej*²³⁶ inšpiroval mnohých v bádanií vo vlastivedných odboroch, v jazykovede, histórii a národopise. Na počesť Matice slovenskej sa v Turčianskom sv. Martine každoročne konali národné slávnosti, ktoré pokračovali aj po jej zrušení. Obdobie uvoľnenia umožnilo zavádzanie slovenského jazyka do niektorých stredných škôl, aj keď, ako sme v predchádzajúcej kapitole ukázali, sa to v praxi realizovalo s ťažkosťami. Slovákovi sa podarilo založiť z vyzbieraných peňazí evanjelické patronátne gymnázium vo Veľkej Revúcej pod vedením Augusta Horislava Škultétyho, ktoré sa stalo významným strediskom výchovy slovenských študentov.²³⁷ So zakladaním slovenských cirkevných knižníc a spolkov vznikali aj mnohé literárne diela. V prozaickej tvorbe sa presadili najmä Ľudovít Kubáni a Gustáv Kazimír Zechenter-Laskomerský, v dramatickej Ján Palárik a Jonáš Záborský a v básnickej Pavol Országh-Hviezdoslav.²³⁸

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní už Slováci nemohli očakávať splnenie zvyšku svojich národných požiadaviek. Idea jednotného uhorského politického národa sa stala oficiálnou štátnou ideológiou. Politický národ nemal byť uhorský, ale maďarský, keďže sa táto ideológia chápala etnicky. Táto ideológia sa uskutočňovala postupným odnárodňovaním nemad'arských národov a maďarskí politickí predstavitelia neuznávali v Uhorsku iné národy ako národ maďarský. Národné hnutia slovanských národov a ich činnosť boli označené za panslavizmus a vlastizradu a potláčali sa ich národné požiadavky. Aj napriek tomu sa ešte v rokoch 1867–1869 podarilo založiť ďalšie dve slovenské gymnáziá v Turčianskom sv. Martine a Kláštore pod Znievom, schválili sa stanovky dvoch slovenských spolkov – Spolku sv. Vojtecha, ktorý sa ujal vydávania *Katolíckych novín*, a spolku slovenských žien – *Živeny*.²³⁹ V dôsledku maďarizačnej politiky však boli v rokoch 1874–1875 zrušené všetky tri slovenské gymnáziá aj Matica slovenská. V roku 1867 inicioval zvolenský stoličný notár Béla Grünwald u Józsefa Eötvösa, ministra školstva a kultu, „očistenie“ banskobystrického katolíckeho gymnázia od panslavistických elementov. Ministerstvo jeho žiadosti vyhovel a riaditeľa Martina Čulena preložili na levočské gymnázium a neskôr sa stal riaditeľom gymnázia v Kláštore pod

²³⁵ MRVA, I.: *Slovensko a Slováci v 2. polovici 19. storočia*, s. 116-117.

²³⁶ CHRÁSTEK, M.: *Letopis Matice slovenskej*, zv. 1, (Viedeň) 1864.

²³⁷ KOVÁČ, D.: *Dejiny štátov. Dejiny Slovenska*, s. 132-133.

²³⁸ TAMŽE, s. 134.

²³⁹ TAMŽE, s. 135.

Znievom. Postupne nahrádzal Béla Grünwald slovenských profesorov maďarskými a výučba prebiehala opäť v maďarčine.²⁴⁰ Historik József Demmel hodnotí zatvorenie slovenských gymnázií v širších súvislostiach na rozdiel od staršej slovenskej literatúry, ktorá často zjednodušuje túto kapitolu dejín na boj „dobrých“ a „zlých“. Pri rekonštrukcii týchto udalostí, kde sa stretajú záujmy dvoch skupín s odlišnými názormi a s odlišným videním problematiky, treba brať ohľad aj na osobné, politické, úradnícke alebo cirkevné ambície a motivácie jednotlivých aktérov. Konanie jednotlivca ešte neznamenalo konanie celej skupiny. Práve József Demmel sa snaží vyhnúť zovšeobecňovaniu a nazerať na udalosti skrz jednotlivých aktérov, či už maďarských alebo slovenských. Aj maďarskí, aj slovenskí predstavitelia vnímali gymnáziá založené v 60. rokoch 19. storočia nielen ako vzdelávacie inštitúcie, ale aj ako strediská politiky a národnej identity. Tieto školy boli úzko napojené na slovenské národné hnutie, a preto ich maďarská a slovenská strana vnímala ako základné inštitúcie na výchovu nových členov hnutia. Zásah proti školám by bol podľa najvyšších predstaviteľov krajiny proti princípom liberálneho právneho štátu. Ústava moderného právneho štátu zaručovala každému občanovi rovnaké práva. Obyvatelia Uhorska so slovenským materinským jazykom na základe svojich práv a na vlastné náklady prevádzkovali školy so slovenským vyučovacím jazykom. Preto najvyšší maďarskí politici do týchto vecí zatiaľ nezasahovali. Na rozdiel od vysokej maďarskej elity, ktorá neplánovala zasiahnuť do slovenských školských záležitostí, župná maďarská elita vnímala túto záležitosť odlišne. V mnohých župách, hlavne so slovenskou väčšinou, po roku 1848 predstavovalo slovenské národné hnutie konkurenciu vládnucej uhorskej liberálnej šľachte. Absolventi troch slovenských gymnázií mohli národné hnutie značne rozšíriť. Do roku 1874 sa však tieto spory prejavovali len v lokálnych konfliktoch.²⁴¹

Práve podžupan Béla Grünwald po viacerých neúspešných pokusoch na jar 1874 inicioval už úspešné zatvorenie troch slovenských gymnázií na zasadaní župného výboru Zvolenskej župy. Aj napriek tomu, že Zvolenská župa bola čisto slovenská, prípis na zatvorenie bol jednohlasne prijatý, pretože sa hlasovania nezúčastnili brezniansky podnikateľ Ján Čipka, banskobystrický advokát Adam Kardoš a ani riaditeľ zvolenskej sporiteľne Samuel Medvecký, ktorí boli známi podporovatelia slovenského národného hnutia. Zvolenská župa však na takýto návrh nemala právo, keďže dve slovenské gymnáziá patrili do Turčianskej a jedno do Gemerskej župy. Právo podniknúť takéto kroky mali len tieto dve župy, ktoré po predložení dôkazov mohli ministra vnútra požiadať o prešetrenie, ktoré nemuselo nutne viesť k zatvoreniu slovenských škôl. Vyšetrovacou právomocou v tomto prípade nedisponovala ani vláda.

²⁴⁰ MRVA, I.: *Slovensko a Slováci v 2. polovici 19. storočia*, s. 119.

²⁴¹ DEMMEL, J.: „Ludožrút“ v Hornom uhorsku. *Príbeh Bélu Grünwalda*, s. 159-160.

V prípade turčianskosvätomartinského a revúckeho gymnázia mali kontrolné právomoci, vďaka cirkevnej autonómii, orgány evanjelickej cirkvi. V prípade katolíckeho gymnázia v Kláštore pod Znievom mal právo do tejto záležitosti zasiahnuť príslušný biskup.²⁴² Biskup Arnold Ipolyi bol blízkym priateľom Bélu Grünwalda.²⁴³ Zvolenská župa nebola kompetentná rozhodovať vo veci zatvorenia troch slovenských gymnázií a nepredložila, okrem odvolávania sa na panslavizmus a protivlastenecké nálady na gymnáziách, ani konkrétne dôkazy.

Vtedajší minister školstva a náboženstva Ágoston Trefort, ktorý výrazne podporoval používanie národných jazykov na školách a v oblasti župnej verejnej správy, dostal prípis Zvolenskej župy. Podľa Józsefa Demmela však minister Trefort nebol hlavným iniciátorom zatvorenia slovenských gymnázií. V slovenskej historiografii je často spájané obdobie útlaku slovenského národa s predsedom vlády Kalmánom Tiszom, ktorý do funkcie nastúpil 20. októbra 1875. Ale ani on sa nepodielal na zatvorení slovenských gymnázií, keďže ako posledné bolo zatvorené gymnázium v Turčianskom sv. Martine 2. marca 1875.²⁴⁴ Často sa zabúda na predsedu vlády Istvána Bittóa, ktorý zastával tento post od marca 1874 do marca 1875 počas úpadku Deákovej strany. István Bittó musel aj v dôsledku hospodárskej krízy urobiť poriadok v štátnych financiách a ďalšie nepopulárne opatrenia. Tým, že sa priklonil na stranu Bélu Grünwalda, sa snažil získať sympatie maďarských politikov a maďarskej verejnosti.²⁴⁵ K úspechu zvolenského prípisu prispelo aj jeho rozposlanie všetkým župám v Hornom Uhorsku a k iniciatíve Zvolenskej župy sa pripojili aj ďalšie mestá, župy a šľachtická elita.

Aj napriek tomu, že prípis nebol z právneho hľadiska oprávnený, podarilo sa Bélovi Grünwaldovi prinútiť vládu, aby konala. Prípisom zmobilizoval župné elity s nemaďarskou väčšinou a iniciatívu podporila aj tlač, ktorá výrazne zapôsobila na verejnú mienku a vláda pod jej tlakom spustila vyšetrowanie, ktoré viedlo k zatvoreniu troch slovenských gymnázií. Bol to jasný signál, že uhorská politická elita v roku 1874 upustila od idey liberálneho právneho štátu, ktorý nerozlišuje občanov na základe národnej príslušnosti.²⁴⁶

Slovenský život sa po rakúsko-uhorskom vyrovnaní nezastavil. Fungovali slovenské kníhtlačiarске spolky a v roku 1869 sa konala zbierka na pevné sídlo – dom Matice slovenskej. Z korešpondencie medzi Jánom Franciscim a Jánom Mallým²⁴⁷ vieme, že Francisci sa stále pridržal programu *Memoranda národa slovenského* z roku 1861 a že len splnenie týchto

²⁴² Tak ako aj Štefan Moyses využíval svoje právo zasahovať do školských záležitostí v rámci svojej diecézy.

²⁴³ DEMMEL, J.: „Ludožrút“ v Hornom uhorsku. Príbeh Bélu Grünwalda, s. 162-163.

²⁴⁴ TAMŽE, s. 168.

²⁴⁵ TAMŽE, s. 171.

²⁴⁶ TAMŽE, s. 191.

²⁴⁷ Slovenský novinár, vydavateľ, vysokoškolský profesor a predstaviteľ Novej školy slovenskej.

požiadaviek, aj keď pozmenených, by vedelo slovenský národ uspokojiť.²⁴⁸ Medzi slovenskými národnými predstaviteľmi prevládali obavy zjednotenia nemaďarských národností pod jeden maďarský národ. Od roku 1869 sa do popredia slovenského národného života dostáva Viliam Paulíny-Tóth, ktorý sa po smrti Karola Kuzmányho v roku 1866 stal podpredsedom Matice slovenskej. Po presídlení do Turčianskeho sv. Martina tu založil sporiteľňu a akcionársku kníhtlačiareň. Do Turčianskeho sv. Martina premiestnil aj *Pešťbudínske vedomosti*, ktoré sa v roku 1870 premenovali na *Národné noviny*. Po Rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa formuje ďalšia skupina Slovákov, ktorá pod silnejúcou maďarskou stranou upustila od Memoranda národa slovenského. Známa je pod menom Nová škola slovenská, ktorá sa dostala do sporu s tzv. Starou školou slovenskou. Nová škola je kritizovaná Júliusom Bottom práve kvôli ich polemikám so Starou školou a kritike Viliama Paulínyho-Tótha, Jána Francisciho, Jozefa Miloslava Hurbana alebo Mikuláša Ferienčíka.²⁴⁹

Postupné zatváranie slovenských gymnázií a nakoniec 6. apríla 1875 Matice slovenskej viedlo k protestom slovenskej národnej inteligencie. Jozef Miloslav Hurban a Viliam Paulíny-Tóth si vyžiadali u cisára audienciu, ktorá im však nebola umožnená. Ani podaný písomný prestolný prosbopis nepomohol. Nedostali naň ani odpoveď. Cisár teda už nezasahoval do záležitostí maďarskej, uhorskej, vlády. Július Botto na záver svojho diela *Slováci – vývin ich národného povedomia* píše: „Zatvorením Matice slovenskej bola v Uhorsku v ôsmom roku panovania nemecko-maďarského dualizmu i národná rovnoprávnosť pochovaná.“²⁵⁰

²⁴⁸ ELIÁŠ, M. (ed.): Listy Jána Francisciho 2 [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1901/Francisci_Listy-Jana-Francisciho-2/4 [cit. 29. 4. 2023].

²⁴⁹ BOTTO, J.: *Slováci – vývin ich národného povedomia I* [online]. Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1044/Botto_Slovaci-vyvin-ich-narodneho-povedomia-1/1 [cit. 29. 4. 2023].

²⁵⁰ TAMŽE.

Záver

Ako sme v predchádzajúcich kapitolách videli, požiadavky dané cisárovi 12. decembra 1861 sa neplnili tak rýchlo, ako si Slováci želali. Niektoré požiadavky sa nenaplnili vôbec. V prameňoch nájdeme zmienky o zámernom preťahovaní zavádzania jazykových a školských požiadaviek a schválenia stanov Matice slovenskej. Pomalé riešenie školskej a jazykovej otázky Slovákov bolo sčasti zapríčinené neefektívnou komunikáciou medzi cisárom, Kráľovskou uhorskou dvorskou kanceláriou a Kráľovskou uhorskou námestnou radou. Vydané nariadenia Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárie, ktorých plnenie mala zabezpečiť Námestná rada, mali často svojich odporcov v jednotlivých stoliciach Horného Uhorska. Námestná rada mala dohliadať, aby jednotliví kráľovskí komisári a vysokopostavení úradníci stolíc dbali na národnostnú rovnoprávnosť hlavne v oblasti používania slovenského jazyka v školstve a na úradoch. Námestná rada však nemohla individuálne dohliadať na každého odporcu slovenských požiadaviek, a preto sa často stávalo, že v niektorých slovenských obciach boli podmienky pre Slovákov zložitejšie ako v iných. Námestník gróf Móric Pálffy mal možnosť nahradit' úradníkov, ktorí spomaľovali plnenie slovenských požiadaviek a nariadenia Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárie, ale často to boli schopní úradníci, ktorých práca Námestnej rade vyhovovala, a tak nemusel byť dôvod na ich odvolanie. Nie každá slovenská oblasť mala na čele silnú osobnosť, ako bol napríklad Štefan Moyses vo Zvolenskej stolici. Aj keď sa pred cisárom a grófom Móricom Pálffym prihovoril za celý slovenský národ, z jeho korešpondencie vidíme, že sa prioritne zaujímal o situáciu vo Zvolenskej stolici, konkrétnejšie v meste Banská Bystrica. O požiadavke Slovenského okolia sa nerokovalo, pretože ak by Slováci získali autonómne územie, mohli by to isté žiadať aj ostatné maďarské národnosti, čo by mohlo viesť k postupnému rozpadu ríše, ktorého sa maďarskí politickí predstavitelia obávali. Slovákom boli uznané len požiadavky s jazykovým a kultúrnym charakterom.

V októbri 1862 povolila Kráľovská uhorská námestná rada založenie Matice slovenskej, ktorej prvé stanovy boli Námestnej rade predložené už 1. augusta 1861. Vo veci založenia Matice slovenskej sa najviac angažoval Ján Francisci, ktorý riešil aj problémy s jej sídlom. V druhej polovici augusta 1861 mali byť stanovy kultúrno-literárneho spolku doručené magistrátu mesta Brezna, ktoré malo hlasovať, či bude sídelným mestom Matice slovenskej. Ján Francisci sa prihovárал u breznianskeho mešťanostu za jej prijatie, a tak na hlasovaní 28. augusta 1861 inštitúciu mestské zastupiteľstvo prijalo. Prerobené stanovy so sídelným

mestom Brezno boli predložené mestskému zastupiteľstvu, ktoré Maticu slovenskú definitívne prijalo. Pod novým predsedníctvom kráľovského komisára Andreja Havasa bola Matica slovenská v Brezne 15. januára 1862 opätovne potvrdená. Ján Francisci na základe definitívneho rozhodnutia mesta predložil Náместnej rade 8. februára 1862 stanovy Matice slovenskej so sídelným mestom Brezno a očakával ich prijatie a potvrdenie. Kráľovský komisár Andrej Havas opäť otvoril hlasovanie o tejto záležitosti 10. apríla 1862, na ktorom novozvolené mestské zastupiteľstvo odhlasovalo neprijatie Matice slovenskej do mesta Brezna a toto stanovisko predložil Andrej Havas aj Náместnej rade. Bez sídla nemohli byť stanovy Matice slovenskej potvrdené, a tak hľadal Ján Francisci iné mesto, ktoré by Maticu slovenskú prijalo. Prihlásil sa Turčiansky sv. Martin a neskôr Liptovský sv. Mikuláš. Turčiansky sv. Martin ako hlavné mesto slovenského národného hnutia Maticu slovenskú po odhlasovaní prijalo a potvrdenie o novom sídle kultúrno-literárnej inštitúcie odoslal Ján Francisci grófovi Móricovi Pálffyemu. Na schválenie stanov sa čakalo do októbra 1862, keď Náместná rada povolila založenie Matice slovenskej. V stanovách bolo potrebné vykonať isté zmeny, ale spolok bol definitívne potvrdený. Prvé valné zhromaždenie Matice slovenskej sa konalo 4. augusta 1863, potom, ako bolo vyzbieraných dostatok prostriedkov na jeho otvorenie. Prvým predsedom Matice slovenskej sa stal Štefan Moyses.

O výučbe v slovenskom jazyku na katolíckych gymnáziách v Hornom Uhorsku bolo vydané nariadenie Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárie v januári 1862. Už pred rozpustením uhorského snemu vyzval cisár František Jozef I. reskriptom 21. júla 1861, aby bol na sneme schválený taký zákon, ktorý by nemaďarským národnostiam Uhorska zabezpečil používanie národného jazyka podľa ich potreby. Nariadenie z januára 1862 hovorilo, že sa vyučovací jazyk na jednotlivých gymnáziách mal posudzovať individuálne a „náukozdieľna“ reč sa mala určiť podľa počtu národných pomerov. Nie vo všetkých mestách hornouhorských stolíc so slovenskou väčšinou sa darilo slovenčinu ako vyučovací jazyk presadiť. Štefan Moyses o tom v máji a júni 1862 informoval grófa Mórica Pálffyho a upozornil ho, že ak sa stav vyučovacieho jazyka na katolíckych gymnáziách nezmení, vytvorí novú deputáciu k cisárovi. Odpovede Mórica Pálffyho neboli vo veci vyhovenia slovenským žiadostiam odmietavé. Deputáciu pred cisára však nepovažoval za zákonnú a tvrdil, že nie je dostatok slovenských kandidátov na učiteľské pozície. V Banskej Bystrici bola však zásluhou Štefana Moysesu zriadená v roku 1857 katolícka prepania, ktorej vyučovacím jazykom bola od začiatku slovenčina, prípadne staroslovenčina. Do situácie zasiahol cisár 27. júla 1862 vlastnoručným prípisom zaslaným grófovi Antalovi Forgáchovi, kráľovskému uhorskému dvorskému kancelárovi, ktorým mu prikazoval, aby sa čím skôr zrovnoprávnili národnosti

Uhorska a aby Kráľovská uhorská dvorská kancelária po rokovaní s námestníkom grófom Móricom Pálffym vypracovala a cisárovi predložila zákon, ktorý by jasne stanovil práva nemadžarských národností týkajúce sa hlavne používania jazyka. Návrh zákona mal byť vypracovaný na najbližší uhorský snem. Situácia v školstve sa v niektorých hornouhorských mestách začala postupne zlepšovať. Na banskobystričskom katolíckom gymnáziu sa vďaka zásahu Štefana Moysesu u uhorského námestníka grófa Mórica Pálffyho podarilo zrovnoprávniť slovenský jazyk s maďarským a výučba tak mohla od októbra 1862 prebiehať v slovenčine. Riaditeľom sa stal Slovák Martin Čulen a na gymnáziu mohlo vyučovať viacero slovenských profesorov. Napríklad v nitrianskom biskupstve sa situácia v školstve nezlepšila. Dopisovateľ *Pešťbudínskych vedomostí* redakciu informoval, že napriek prihovoreníu sa Štefana Moysesu vo Viedni za všetky gymnáziá v Hornom Uhorsku, tie v nitrianskom biskupstve nevedia docieľiť vyučovanie v slovenskom jazyku. Okrem náboženstva sa všetky ostatné predmety učili maďarsky. Príčina ťažšieho presadzovania slovenského jazyka v niektorých mestách hornouhorských stolíc bola rôzna. Záviselo to od zloženia mestských zastupiteľstiev a niekedy aj od nedostatku slovenských učiteľov. V Banskej Bystrici sa katolíckemu gymnáziu podarilo zabezpečiť dostatok slovenských profesorov, ktorí dokázali zabezpečiť plnohodnotnú výučbu v slovenskom jazyku, ale iné mestá a gymnáziá nemuseli mať toľko prostriedkov a možností.

Ďalšou dôležitou udalosťou bolo založenie evanjelického patronátneho gymnázia vo Veľkej Revúcej, na ktorého založení sa vo veľkej miere podieľal podžupan gemersko-malohontskej stolice Štefan Marko Daxner v spolupráci s veľkorevúckou evanjelickou cirkvou. Gymnázium pomocou zbierok získalo dostatok finančných prostriedkov na svoje fungovanie a prvým profesorom a správcom gymnázia sa stal August Horislav Škultéty. Veľkorevúcke evanjelické gymnázium malo na vtedajšie pomery veľký úspech. Školu navštevovalo 40 žiakov, z toho 12 bolo maďarskej národnosti, a dopisovateľ *Pešťbudínskych vedomostí* redakciu informoval o potrebe otvorenia ďalšej triedy v roku 1863 pre zväčšujúci sa záujem žiakov o návštevu evanjelického gymnázia. Cieľom gymnázia bolo vyučovať evanjelických študentov v slovenskom jazyku a vyučovať ich v slovenskom národnom duchu.

Z uvedeného a na základe výskumu magisterskej diplomovej práce môžeme posúdiť, že požiadavky slovenského národa neboli zavádzané pomaly, ale neefektívne a bez dohľadu Námesnej rady. Ich uplatňovanie vo väčšej miere záviselo od zloženia mestských zastupiteľstiev, kráľovských komisárov a vo všeobecnosti od národných pomerov v stoliciah Horného Uhorska. V tomto období sa riešil vzťah Uhorska k cisárovi a neschopnosť najvyšších vládnych kruhov dohodnúť sa viedla postupne k procesu vyrovnania Rakúska a Uhorska. Preto

zavádzanie slovenských požiadaviek bolo riešené v pozadí a netvorilo prioritu maďarských vládnych kruhov. Od roku 1864 nastávali zmeny v uhorských vládnych inštitúciách. Cisár odvolal grófa Antala Forgácha a na jeho miesto nastúpil gróf Herman Zichy a na miesto podkancelára Štefan Priwitzer. Gróf Zichy bol k nemaďarským národnostiam tolerantnejší ako Antal Forgách, ale Štefan Priwitzer na hlasovaní uhorského parlamentu v apríli, keď sa kráľovský námestník gróf Móric Pálffy spýtal, či sú práva nemaďarských národností dostačujúce, hlasoval, že žiadne nové opatrenia zavádzať netreba. Od roku 1865 boli Ferencom Deákom načrtnuté podmienky budúceho vyrovnania a v júni 1865, po príchode cisára do Pešti, sa začalo rokovať o budúcom usporiadaní ríše. Anton Schmerling, potom ako vyjadril pochybnosti o budúcom usporiadaní ríše, bol nahradený Richardom Belcredim a odvolaný bol aj kráľovský námestník gróf Móric Pálffy. Na jeho miesto nastúpil Pál Sennyey. Na miesto kancelára Zichyho dosadili Györgya Majlátha a v septembri 1865 bola pozastavená platnosť Februárovej ústavy a vypísané voľby do uhorského snemu. Spomedzi nemaďarských národností sa do snemu dostal Rusín Adolf Dobriansky.

Dňa 14. decembra bol cisárom Františkom Jozefom I. otvorený uhorský snem. Cisárov prejav zdôraznil celistvosť uhorskej koruny a nepripúšťal jej územné členenie podľa želania vodcov jednotlivých nemaďarských národností ako predmet pokusu o riešenie národnostnej otázky. Blížiace sa rakúsko-maďarské zmierenie bolo vybudované na čisto nemecko-rakúsko-maďarských základoch a odsunulo práva nemaďarských národností na druhú koľaj. Rakúsko-uhorské vyrovnanie sa zrealizovalo v roku 1867 a vymenovaná bola nová čisto maďarská vláda. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní už Slováci nemohli očakávať splnenie zvyšku svojich národných požiadaviek. Idea jednotného uhorského politického národa sa stala oficiálnou štátnou ideológiou. Politický národ nemal byť uhorský, ale podľa etnického chápania maďarský. Národné hnutia slovanských národov a ich činnosť boli označené za panslavizmus a vlastizradu a potláčali sa ich národné požiadavky. Aj napriek tomu sa ešte v rokoch 1867–1869 podarilo založiť ďalšie dve slovenské gymnáziá v Turčianskom sv. Martine a Kláštore pod Znievom, schválili sa stanovky dvoch slovenských spolkov – Spolku sv. Vojtecha, ktorý sa ujal vydávania *Katolíckych novín*, a spolku slovenských žien – Živeny. V roku 1867 inicioval zvolenský stoličný notár Béla Grünwald u Józsefa Eötvösa, ministra školstva a kultu, „očistenie“ banskobystrického katolíckeho gymnázia od panslavistických elementov. Ministerstvo jeho žiadosti vyhovel a riaditeľ a Martina Čulena preložili na levočské gymnázium a neskôr sa stal riaditeľom gymnázia v Kláštore pod Znievom. Postupne nahrádzal Béla Grünwald slovenských profesorov maďarskými a výučba prebiehala opäť v maďarčine.

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa slovenský národný život nezastavil. Aj keď boli v roku 1865 zo svojich funkcií odvolaní Ján Francisci a Štefan Marko Daxner, Ján Francisci z postu župana Liptovskej stolice a Štefan Marko Daxner z funkcie podžupana Gemerskej stolice, fungovali kníhtlačiarske spolky a konala sa zbierka na pevné sídlo Matice slovenskej – dom Matice slovenskej. Slovenskí národní predstavitelia sa však obávali postupného zjednotenia nemaďarských národností pod jeden maďarský národ, ako to bolo v najvyšších vládnych kruhoch presadzované. Zatváranie slovenských gymnázií a nakoniec 6. apríla 1875 Matica slovenskej viedlo k protestom slovenskej národnej inteligencie. Jozef Miloslav Hurban a Viliam Paulíny-Tóth si vyžiadali u cisára audienciu, ktorá im však nebola umožnená, a cisár neodpovedal ani na písomný prestolný prosbopis. Cisár viac nezasahoval do záležitostí uhorskej vlády.

Magisterská diplomová práca mala za cieľ venovať sa procesom a okolnostiam prijatia predovšetkým kultúrnych a jazykových požiadaviek slovenských žiadostí obsiahnutých vo *Viedenskom memorande*, ktoré bolo slovenskou delegáciou na čele s banskobystrickým biskupom Štefanom Moysesom cisárovi Františkovi Jozefovi I. odovzdané 12. decembra 1861. V práci sme sa snažili dokázať, že tento proces nezávisel len od Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárie a Kráľovskej uhorskej námestnej rady v Budíne, ale aj od vysokopostavených stoličných úradníkov. Nemôžeme tak hovoriť o zámernom oddaľovaní zavádzania slovenského jazyka do škôl a administratívy stolíc a schvaľovania stanov Matice slovenskej, ako je to často prezentované v prameňoch a sekundárnej literatúre. Tieto procesy úzko súviseli s národnostným zložením konkrétnej stolice a ich vysokopostavenými úradníkmi. V práci sme si ukázali, že nariadenia Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárie boli pomerne rýchlo odovzdania *Viedenského memoranda* vydávané a smerované Kráľovskej uhorskej námestnej rade. Nariadenia sa týkali riešenia jazykových problémov hornouhorských stolíc a uplatňovanie nových nariadení, vydávaných v prospech rovnoprávnosti slovenského a maďarského jazyka, často narazili na odpor maďarských vysokopostavených úradníkov miest. Ukázali sme si to na príklade miest Banská Bystrica a Brezno v Zvolenskej stolici, kde bývalý župan Zvolenskej stolice Anton Radvánszky a kráľovský komisár Andrej Havas, neboli naklonení slovenským snahám a odzrkadľovalo sa to napríklad na spore o sídlo Matice slovenskej v Brezne a zrovnoprávnení slovenského a maďarského jazyka na banskobystrickom katolíckom gymnáziu. Nie vo všetkých mestách hornouhorských stolíc boli jazykové a školské požiadavky zavádzané v rovnakej intenzite. Za mestom Banská Bystrica stála silná osobnosť banskobystrického biskupa Štefana Moysesu, ktorý intenzívne presadzoval výučbu slovenského jazyka na banskobystrickom katolíckom gymnáziu u grófa Mórica Pálffyho. Iné

hornouhorské mestá takéto osobnosti nemuseli mať. Napríklad nitrianske biskupstvo hlásilo 15. novembra 1862, že na nitrianskych gymnáziách nevedia docieľiť výučbu v slovenskom jazyku aj napriek tomu, že v Banskej Bystrici sa to už v októbri 1862 podarilo.

V práci sme si predstavili najviac spomínané osoby v prameňoch, ktoré bránili zavádzaniu slovenských požiadaviek. Jednou z týchto osôb bol kráľovský komisár Zvolenskej stolice Andrej Havas, na ktorého podnet v apríli 1862 mesto Brezno odhlasovalo, napriek pôvodnému hlasovaniu o prijatí Matice slovenskej, že nebude sídelným mestom Matice slovenskej. Proces prijímania slovenských národných požiadaviek bol v dielach slovenských národných predstaviteľov často reprezentovaný ako zdĺhavý. V korešpondencii alebo dobových dielach, napríklad Jána Francisciho, to nedávali za vinu najvyšším uhorským politickým predstaviteľom, ale skôr lokálnym konfliktom medzi maďarskou a slovenskou stranou. Ján Francisci po problémoch so sídelným mestom Matice slovenskej vyjadroval nádej, že keď sa tieto nedostatky vyriešia, stanovy schválené budú. Svetozár Hurban Vajanský vo svojom diele *Život Štefana Moyses* jasne určil nepriateľov banskobystrického biskupa, ktorými boli Andrej Havas a Anton Radvánszky. Roky 1861–1863 nie sú reflektované v dobových dielach a korešpondencii nepriateľsky, ale skôr nádejne. Ján Francisci alebo Gustáv Kazimír Zechenter-Laskomerský verili, že ak slovenskí národní predstavitelia vyhovejú požiadavkám Náместnej rady, napríklad vo veci finálneho prerobenia stanov Matice slovenskej, z ktorých sa malo vylúčiť slovenské spojenie slovenský národ, Náместná rada vyhovie im. Reakcie *Pešťbudinských vedomostí* na články maďarského vládneho denníka *Sürgöny*, ktorý často posmešne reagoval na viedenskú delegáciu, ktorú označoval za nezákonnú a spochybňoval tak zákonnosť slovenských požiadaviek, neboli emotívne. Redakcia sa snažila uviesť veci na pravú mieru a obhájiť právo slovenského národa na používanie slovenského jazyka vo verejnej sfére a vlastnú kultúrnu inštitúciu. V priebehu študovania nami vybraných slovenských prameňov sme sa nestretli s nenávisťou voči maďarskému národu a z textu Štefana Marka Daxnera, z obdobia tvorby *Memoranda národa slovenského*, vyplýva, že Uhorsko Slováci vnímali ako „matku“ a jedinou prekážkou v mierovom spolužití bola neriešená národnostná otázka, ktorá nemala národy v rámci Uhorska znepriateliť, ale opäť spojiť. Podobné tvrdenie nájdeme aj v texte Józsefa Eötvösa z roku 1865, ktorý bol otvorený diskusii a čo najrýchlejšiemu riešeniu národnostnej otázky. Postupným riešením rakúsko-uhorského vyrovnania sa však národnostná otázka dostávala do úzadia, a to viedlo k pochybnostiam a obavám slovenských národných predstaviteľov.

Štefan Moyses vyjadril pochybnosť o novom uhorskom kancelárovi grófovi Hermanovi Zichym, ktorý u iných národných predstaviteľov vzbudil nádej na lepšie postavenie

slovenského národa. Prvé pochybnosti o novozvolených vysokopostavených politikoch vyjadril po hlasovaní uhorského parlamentu, kedy podkancelár Štefan Priwitzer hlasoval, že netreba rozširovať práva nemaďarských národností. Hermana Zichyho kritizoval v liste Karolovi Kuzmánymu, pretože Zichy daroval z krajinskej pokladnice 60 000 zlatých maďarskému divadlu a slovenské akcie nedostávali žiadnu podporu. Z *Pešťbudínskych vedomostí* vieme, že na realizáciu slovenských divadelných predstavení sa konali verejné zbierky. Diela vychádzajúce v nami sledovanom období alebo venujúce sa nami sledovanému obdobiu, ktoré reflektovali proces zavádzania slovenských požiadaviek, neboli útočné voči maďarským politickým predstaviteľom, ale skôr k stoličným úradníkom. Preto netreba kolektívne zhadzovať vinu na celý maďarský národ alebo najvyššie uhorské inštitúcie, ako tomu často býva v sekundárnej literatúre, ale pozrieť sa na danú problematiku cez jednotlivých aktérov a situáciu v hornouhorských stoličiach. Kritickým a zaujatým dielom je dielo Júliusa Botta, ktorý aj napriek tomu, že bolo vydané začiatkom 20. storočia, sa veľmi negatívne stavia k maďarskému národu a označuje slovenské kroky ako bezchybné. Dovoľme si poznamenať, že často aj medzi slovenskými národnými predstaviteľmi vládli vzájomné nezhody. Bol to napríklad konflikt na svätomartinskom zhromaždení v roku 1861, na ktorom sa nevedeli dohodnúť, komu predložia *Memorandum národa slovenského*, alebo prvotné nezhody vo veci umiestnenia Matice slovenskej, ktoré mohli narušiť dôveryhodnosť slovenského národného hnutia. Vnútorne nezhody môžeme hľadať už v prvej polovici 19. storočia o podobe spisovnej slovenčiny.

Reflektovanie slovenského národnostného problému v rakúskej tlači nebolo výrazné. Rakúske *Wiener Zeitung* informovali verejnosť len o veľkých krokoch slovenských národných predstaviteľov, napríklad viedenskej delegácii. Verejnosť informovali vo všeobecnosti o stave v Uhorsku alebo sa venovali všeobecne národnostnej otázke Uhorska. *Wiener Zeitung* môžeme zhodnotiť ako nezávislého pozorovateľa a hodnotiteľa situácie v Uhorsku bez väčšieho sústredenia sa na slovenské požiadavky. Môžeme v nich nájsť zverejnené nariadenia Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárie alebo výzvu cisára grófovi Antalovi Forgáchovi, ktoré sú zverejnené aj v *Pešťbudínskych vedomostiach* v slovenskom preklade. Väčšiu pozornosť slovenskej otázke venovala česká tlač, ktorá českú verejnosť pravidelne informovala v *Národních listech*.

Vo výskume magisterskej diplomovej práce ostal aj naďalej dôležitou osobnosťou Štefan Moyses. Vo výskume sme sa zaoberali mierou jeho angažovania sa v procese prijímania slovenských národných požiadaviek. Keďže Štefan Moyses je v slovenskej historiografii často heroizovanou osobnosťou slovenských dejín, snažili sme sa priblížiť činnosť aj iných

slovenských národných predstaviteľov, napríklad Jána Francisciho alebo Štefana Marka Daxnera, ktorí sú často v tieni veľkých krokov Štefana Moyses. Štefan Moyses po odovzdaní *Viedenského memoranda* cisárovi dohliadol, aby sa všetky dokumenty dostali k námestníkovi grófovi Móricovi Pálffyho. Ďalej sa banskobystrický biskup angažoval prioritne vo veci banskobystrického katolíckeho gymnázia, na ktorom sa snažil presadiť výučbu v slovenskom jazyku. Keď sa to kvôli Antonovi Radvánszkemu a jeho podporovateľom nedarilo, obrátil sa priamo na Mórica Pálffyho v listoch z mája a júna 1862 s tým, že sa neplnia nariadenia Kráľovskej uhorskej dvorskej kancelárie. Štefan Moyses sa prioritne postavil za gymnázium v Banskej Bystrici, ale spomenul aj ostatné hornouhorské katolícke gymnáziá. Ako sme v práci videli, situácia sa zlepšila len v rámci Zvolenskej stolice, napríklad v Banskej Bystrici alebo Banskej Štiavnici. Nitrianske biskupstvo právo na vyučovanie v slovenčine nevedelo dosiahnuť. Preto je považovanie biskupa Štefana Moyses za najväčšieho presadzovateľa slovenských požiadaviek do istej miery skreslené, pretože ich zavádzanie záviselo od vnútorných pomerov jednotlivých stolíc, na ktoré Štefan Moyses nemal dosah, a mohol sa tak angažovať len vo veciach Zvolenskej stolice.

Stotožňujeme sa s názorom historičky Kataríny Moroňovej, ktorá označila Štefana Moyses za prvého slovenského diplomata. V pomerne krátkom časovom intervale sa mu podarilo uskutočniť audienciu u cisára, prvú 12. decembra 1861, a druhú v rámci matičnej d'akovnej deputácie v septembri 1863. Takisto udržiaval kontakt s vysokopostavenými vládnyimi predstaviteľmi na čele s cisárom a grófom Móricom Pálffyho, ktorí na jeho žiadosti a sťažnosti relatívne rýchlo reagovali, čo potvrdzuje váženosť jeho osoby v rakúskej a uhorskej politike. Nemáme žiadnu písomnú pozostalosť Štefana Moyses, ktorá by nás informovala o jasnej motivácii angažovania sa v celonárodných záležitostiach Slovákov. Pôvodný zámer Štefana Moyses, po nastúpení na biskupský stolec, bolo zavedenie slovenčiny do škôl v rámci banskobystrickej diecézy a plánoval ísť s touto požiadavkou aj pred cisára. Štefan Moyses sa nezúčastnil svätomartinského zhromaždenia a na čelo delegácie do Viedne sa postavil až po žiadosti Jána Francisciho. Svetozár Hurban Vajanský sa v tejto veci vo svojom diele *Život Štefana Moyses* vyjadril, že biskup šetril svoju osobu a čas v ktorom od dodá slovenským snahám viac váhy. Môžeme teda povedať, že Štefan Moyses predpokladal, že *Memorandum národa slovenského* nebude mať na uhorskom sneme úspech.

Aj keď je Štefan Moyses často spájaný s Maticou slovenskou, pretože sa stal jej prvým predsedom, skutočným vypracovateľom a presadzovateľom jej stanov bol Ján Francisci, ktorý sa zaslúžil už o založenie celonárodných slovenských novín podporujúcich slovenské národné hnutie, *Pešťbudínskyh vedomostí*. Práve Ján Francisci sa od 1. augusta 1861, teda ešte pred

príchodom viedenskej delegácie k cisárovi, zaslúžil o predloženie stanov Matice slovenskej Námesnej rade, a po dohode s ostatnými národnými predstaviteľmi sa prihovárал u breznianskeho mešťanostu, aby sa mesto Brezno stalo sídelným mestom Matice slovenskej. Ján Francisci riešil aj celý spor o neprijatí Matice slovenskej do Brezna a opätovne prerábал stanovy tak, aby boli v súlade s požiadavkami Námesnej rady. Štefan Moyses sa síce u grófa Mórica Pálffyho sťažoval na kráľovského komisára Andreja Havasa, ktorý si vynútil opätovné hlasovanie v apríli 1862 o sídle Matice slovenskej, a na základe hlasovania novozvoleného mestského zastupiteľstva Matica slovenská do Brezna prijatá nebola, ale jeho sťažnosť nič nezmenila, pretože gróf Pálffy v hlasovaní problém nevidel. Matica slovenská bola nakoniec prijatá do Turčianskeho sv. Martina a Ján Francisci poprosil Mórica Pálffyho, aby boli stanovy spolku aj napriek neprijemnostiam potvrdené, len s iným sídelným mestom.

Štefan Marko Daxner je ďalšou výraznou osobnosťou slovenského národného hnutia. Na základe jeho *Hlasu zo Slovenska* bolo vypracované *Memorandum národa slovenského*, na ktorého základe vzniklo *Viedenské memorandum*. Zaslúžil sa o založenie evanjelického patronátneho gymnázia vo Veľkej Revúcej, keďže bol v tom čase podžupanom gemersko-malohontskej stolice. Podarilo sa mu získať povolenie maďarských evanjelických predstaviteľov s tým, že sa škola musela financovať sama. Veľkorevúcka cirkev v spolupráci so Štefanom Markom Daxnerom 11. augusta 1862 oznámila Námesnej rade, že pod ochranou gemerského seniorátu a potiského dištriktu otvára 1. septembra 1862 slovenské nižšie evanjelické gymnázium. Správu prevzal 16. septembra 1862 patronátny konvent, ktorého spolupredsedom bol zvolený Štefan Marko Daxner. Informácie o úspechu veľkorevúckeho gymnázia podal dopisovateľ *Pešťbudínskych vedomostí* 1. októbra 1862, ktorý do redakcie napísal, že v roku 1863 pre veľký záujem budú musieť otvoriť ďalšiu triedu.

Jednotlivé požiadavky slovenského národa a snaha o ich uplatnenie sa tak rozdelila medzi tri významné osobnosti 60. rokov 19. storočia, ktoré sa snažili o urýchlenie zavádzania slovenských práv v rámci svojich kompetencií a dosahu. V práci sme tak vyzdvihli činnosť ďalších dvoch slovenských národných predstaviteľov, ktorým nie je venovaná v slovenskej literatúre taká pozornosť ako Štefanovi Moysesovi. Na problematiku magisterskej diplomovej práce sme sa snažili nazerať cez jednotlivé hornouhorské stolice, ktorým bola najviac venovaná pozornosť v prameňoch, so zameraním na Zvolenskú stolicu. Práca vznikla na základe činnosti a názorov predstaviteľov slovenského národného hnutia, ktorí sa v tomto procese priamo angažovali alebo ho reflektovali vo svojich dielach. Aby sme mohli analyzovať činnosť národného hnutia v 60. rokoch 19. storočia, bolo potrebné opísať aj jeho začiatky v prvej polovici 19. storočia. Na problematiku procesu prijímania slovenských požiadaviek sme sa

snažili nazerať aj cez rakúsku a uhorskú politiku, keďže schvaľovanie slovenských požiadaviek záviselo od nej, a podrobne sme popísali udalosti od rozpustenia uhorského snemu až po rakúsko-uhorské vyrovnanie. Analyzované pramene sa prioritne venovali udalostiam okolo Štefana Moysesu, a tak boli zamerané na dianie v Zvolenskej stolici. V práci sme sa snažili zmeniť prístup v interpretácii udalostí 60. rokov 19. storočia a procesu prijímania slovenských požiadaviek, na ktorý sme nahliadali skrz dianie vybraných miest z *Pešťbudínskych vedomostí* a názory slovenských národných predstaviteľov a postupne sme sa od najnižších miest dostávali k najvyšším miestam uhorskej politiky. Prijímanie slovenských požiadaviek sme zasadili do kontextu uhorskej a rakúskej politiky, ktorú sme interpretovali neutrálne a nie emotívne, ako to často nájdeme v slovenskej sekundárnej literatúre v súvislosti hlavne s uhorskou politikou. Magisterská diplomová práca podáva ďalšie možnosti výskumu druhej polovice 19. storočia, a to nazeranie na slovenskú problematiku na základe situácie v jednotlivých hornouhorských stolicách alebo mestách. Otvoríme tak ďalšiu tému národnostného zloženia jednotlivých miest a akú podporu slovenské národné hnutie v jednotlivých hornouhorských mestách malo a ktoré osoby podporovali a nepodporovali slovenské národné snahy, ako sme si to ukázali na príklade Zvolenskej stolice.

Resumé

The master thesis *The Vienna Memorandum, the Process of its Adoption and the Fulfillment of the Requirements of Slovaks in the 1860s* deals with the requirements of Slovaks, handed over to the Emperor on December 12, 1861, and the process that led to the introduction of language and school requirements and the establishment of the Matica Slovenská.

The author presents the historiographical and historical context together with her own research. The core of the research consists in the analysis of the processes of implementing Slovak requirements in the context of Hungarian, Austrian and Slovak politics. We focused on reflecting this process in the works of Slovak national actors of that time and in the Slovak newspapers, the *Pešťbudínske Vedomosti*. We tried to find out the intensity of the introduction of the school and language requirements in individual administrative territories compared to the Zvolen administrative territory, and what personalities played an important role in this process. The author tries to prove that not everything depended on the highest Hungarian governmental institutions, but also on individual officials of administrative territories and national circumstances in the cities.

The last part of the research was devoted to the fates of some Slovak actors of the 1860s, who were influenced by the changing Austro-Hungarian political situation, leading to the Austro-Hungarian settlement.

Zoznam prameňov a literatúry

Archívne pramene

Literárny archív Matice slovenskej, I. Starý fond A – Korešpondencia, sign.: A 1058, *Moyses Štefan Kuzmánymu Karolovi, 18. september 1864.*

Literárny archív Matice slovenskej, I. Starý fond A – Korešpondencia, sign.: A 1058, *Moyses, Štefan Cisárovi, 5. december 1861.*

Slovenská národná knižnica – Literárny archív, Fond Moyses, Štefan, sign.: M 76, C 27, *Korešpondencia odoslaná Štefanom Moysesom: Pálffy, Móric, 10. máj 1862.*

Tlačené pramene

BANÍK, August Anton: *Pozdravné listy Štefanovi Moysesovi v rokoch 1861–1863.* Turčiansky sv. Martin 1947.

BOKES, František: *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914.* 1. diel. 1848–1867. Bratislava 1962.

BOTTO, Július: *Dejiny Matice slovenskej (1863–1875)* [online] Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/902/Botto_Dejiny-Matice-Slovenskej-1863-1875/14

BOTTO, Július: *Slováci – vývin ich národného povedomia I* [online] Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1044/Botto_Slovaci-vyvin-ich-narodneho-povedomia-1/6

DAXNER, Marko Štefan: *V službe národa* [online] Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1457/Daxner_V-sluzbe-naroda/1

DEÁK, Franz: *Franz Deák's Rede. Franz Deák's Rede gehalten in der Unterhaussitzung vom 13. Mai 1861. Nebst dem von ihm empfohlenen Adressentwurf.* Pest 1861.

ELIÁŠ, Michal (ed.): *Listy Jána Francisciho 2 (1863–1902)* [online] Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1901/Francisci_Listy-Jana-Francisciho-2/4

EÖTVÖS, József: *A Nemzetiségi kérdés* [online] Dostupné z <https://mek.oszk.hu/06800/06839/06839.htm>

EÖTVÖS, József: *Über die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Österreich.* Pest 1850.

FRANCISCI, Ján: *Črty z doby moysesovskej* [online] Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/989/Francisci_Crty-z-doby-moyesovskej/1

Kaiserliche Verordnung vom 21. August 1861 betreffend die Aflösung des ungarischen Reichstages [online] Dostupné z <https://www.verfassungen.eu/hu/aufloesung-landtag61.htm>

ŠAFÁRIK, Jozef Pavol: *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí* [online] Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1201/Safarik_Dejiny-slovanskeho-jazyka-a-literatury-vsetkych-nareci-Uvod/1

VAJANSKÝ, Hurban Svetozár: *Život Štefana Moysesesa*. Turčiansky sv. Martin 1947.

ZECHENTER-LASKOMERSKÝ, Kazimír Gustav: *Päťdesiat rokov slovenského života II* [online] Dostupné z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1367/Zechenter-Laskomersky_Patdesiat-rokov-slovenskeho-zivota-II/1

Tlačené pramene – noviny

Cyryll a Method. Katolícke Noviny pre Cirkev, Školu a Literatúru (Bratislava) roč. 16., 1869.

Letopis Matice slovenskej (Viedeň) zv. 1., 1864.

Pešťbudínske vedomosti (Pešť) roč. 1., 1861 – roč. 3., 1863.

Slovenské noviny (Viedeň) roč. 3., 1851.

Wiener Zeitung (Wien) č. 288, 1861 – č. 301, 1863.

Monografie, zborníky a iné publikácie

BOKES, František: *Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias po oslobodenie*. Bratislava 1946.

BOKES, František: *Vývin predstáv o Slovenskom území v 19. storočí*. Turčiansky sv. Martin 1945.

BRANDT, Harm-Hinrich (ed.): *Der österreichische Neoabsolutismus als Verfassungs- und Verwaltungsproblem. Diskussionen über einen strittigen Epochenbegriff*. Wien 2011.

BRTÁŇ, Rudolf: *Štefan Moyses a Chorváti. Na 150. výročie narodenia Štefana Moysesesa*. Turčiansky sv. Martin 1949.

DEMMEĽ, József: *„Ludožrút“ v Hornom Uhorsku. Príbeh Bélu Grünwalda*. Bratislava 2020.

DEMMEĽ, József: *Magyar haza, szlovák nemzet*. Békescsaba 2016.

ELIÁŠ, Michal (ed.): *Z prameňov národa. Na pamiatku stodvadsiateho piateho výročia vzniku Memoranda národa slovenského z roku 1861*. Martin 1988.

- FAZEKAS, István – MALFÈR, Stefan – TUSOR, Péter: *Szechényi, Kossuth, Batthyány, Deák. Studien zu den ungarischen Reformpolitikern des 19. Jahrhunderts und ihren Beziehungen zu Österreich*. Wien 2011.
- GOLIAN, Ján – KURHAJCOVÁ, Alica – MALINIAKOVÁ, Erika – MOLDA, Rastislav (ed.): *Štefan Moyses – za života v historickej pamäti. Zborník vydaný pri príležitosti 220. výročia narodenia*. Banská Bystrica 2018.
- JEMBRIH, Alojz: *Tragom života i rada Stjepana Moysesu u Zagrebu (1829–1851)*. Zagreb 2016.
- KAČÍREK, Ľuboš: *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850–1875*. Bekéšska Čaba 2016.
- KLIMAN, Andrej: *Náš nezabudnuteľný Dr. Štefan Moyses*. Trnava 1969.
- KONTLER, László: *Dejiny Maďarska*. Praha 2008.
- KOVÁČ, Dušan: *Dejiny Slovenska. Dejiny štátov*. Praha 1998.
- KOVÁČ, Dušan a kol. (ed.): *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava 2013.
- KOVÁČOVÁ, Anna: *Po stopách slovenskej minulosti v Budapešti*. Bekéšska Čaba 2014.
- KRAJČOVIČ, Milan: *Slovenská spoločnosť v Uhorsku*. Bratislava 1986.
- KRAJČOVIČ, Milan: *Slovenské národné hnutie v medzinárodnom kontexte od roku 1820 po vznik Slovenského štátu*. Bratislava 2010.
- MRVA, Ivan: *Slovensko a Slováci v 2. polovici 19. storočia*. Bratislava 2010.
- PICHLER, Tibor: *Národovci a občania. O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*. Bratislava 1998.
- RAPANT, Daniel: *Slovenské povstanie roku 1848–1849*. 1. diel. *Slovenská jar 1848*. Turčiansky sv. Martin 1937.
- RYCHLÍK, Jan – PENČEV, Vladimír: *Od minulosti k dnešku. Dějiny českých zemí*. Praha 2018.
- SEDLÁK, Imrich (ed.): *Karol Kuzmány a Štefan Moyses v slovenských národných a cirkevných dejinách*. Martin 2007.
- VIRŠINSKÁ, Miriam: *Memorandum národa slovenského. 150. výročie*. Martin 2010.
- WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (ed.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. III. Band. Wien 1980.
- WINKLER, Tomáš (ed.): *Štefan Moyses 1869–1969. Zborník vedeckej konferencie*. Martin 1971.

Články

IRMANOVÁ, Eva: *Fenomén nacionalismu v maďarsko-slovenských vzťahoch. Konflikty, traumata, styčné body ve výkladu spoločných dejin 19. a 20. storočia*. Soudobé dejiny, 11, 2004, s. 141-153.

PODOLAN, Peter: *Aspekty slovenskej historiografie generácie Jána Kollára a Pavla Jozefa Šafárika*. Forum Historiae, 1, 2007, č. 1, s. 21-33.

ROZMAN, Andrej: *Kultúrne vzťahy v období národného obrodzenia (1809–1848)*. Slovenská literatúra, 55, 2008, č. 6, s. 21-36.

SIMON, Thomas: *Die Kompetenzverteilung 1860–1861–1867. Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2, 2021, s. 195-211.

Akademické práce

HENSCHEL, Frank: *Der Europadiskurs und europabezogene Denkstile in Ungarn vom Reformzeitalter bis zum Ende des Kommunismus*. Leipzig 2008 (magisterská diplomová práca).